



© [www.kjnt.ro/szovegtar](http://www.kjnt.ro/szovegtar)

KRIZA KÖNYVEK 26.



A könyv megjelenését a



NEMZETI KULTURÁLIS ÖRÖKSÉG  
MINISZTERIUMA

támogatta.



# **Lenyomatok**

## **4.**

### **Fiatal kutatók a népi kultúráról**

Szerkesztette  
Jakab Albert Zsolt  
Szabó Á. Töhötöm



Kiadja a KRIZA JÁNOS NÉPRAJZI TÁRSASÁG  
400162 Kolozsvár, Croitorilor (Mikes) u. 15.  
telefon/fax: +40 264 432 593  
e-mail: kriza@mail.dntcj.ro

© Kriza János Néprajzi Társaság, 2005

Borítóterv és tipográfia: Könczey Elemér

Számítógépes tördelés: Murad Betty

ISBN 973–8439–22–1



Készült a Református Egyház Miskolci Kis Miklós  
Sajtóközpontjának nyomdájában  
Felelős vezető Tonk István

© [www.kjnt.ro/szovegtar](http://www.kjnt.ro/szovegtar)



## Előszó

A *Lenyomatok* negyedik kötetéhez érkezett, és úgy érezzük, valamiféle számvetést is meg lehet ejteni ennek okán, bár sok, és főleg szisztematikus visszajelzés nem érkezett az eddig megjelent kötetekre – visszajelzésként főként könyvismertetésekre gondolunk. Nem a hiúságunk miatt hiányoljuk a *Lenyomatokról* szóló szakmai reflexiókat, hanem mert úgy gondoljuk, a tudományos kommunikációnak egyik formája épp a kritikus olvasás nyomán megszülető ismertetés lenne. Tudomásunk szerint eddig egyetlen ilyen jellegű írás született, csakhogy olyan szerző tollából, aki valahol a *Lenyomatok* mögötti szerzői közösségnek belső tagja, tehát a kívánt külső szempont igen csak kérdéses.<sup>1</sup> Mivel kívülről érkező kritikát nemigen olvashattunk, leginkább az önkritikánkra hallgatva vonhatunk le következtetéseket.

A magyarországi szakemberektől, a társtudományok művelőitől és a nem szakmabeliektől kapott informális visszajelzéseket mégis biztatónak értékelhetjük. Ezek szerint a néprajz olyan irányba halad a *Lenyomatok* ban<sup>2</sup>, hogy az már a rokon diszciplínák érdeklődésére is számot tarthat. A szakmán kívüliek pedig – az eddigi gyöngyösbokréta-paradigmát néprajzként elképzelve – azon lepődtek meg, hogy a néprajz ilyen érdekes dologgal foglalkozik. Ez két szempontból is igen fontos lehet. Először azért, mert egy elég rég letűnt időszakot kivéve, amikor a néprajzi munkák beépülhettek más társadalomtudományok eredményeibe, egy ideje a néprajzot csak néprajzosok olvassák, és tán még ők sem, és ebből fakadnak a *nemzetmentő* vagy – *horribile dictu!* – *ezoterikus* jelzők. Másodszer azért, mert tudjuk ugyan, hogy a tudományt a tudósok más tudósoknak művelik, de azért mégiscsak emeli a munka értékét, ha meg tud szólítani egy szélesebb olvasóközönséget. Úgy véljük, ennél is többről szól a *Lenyomatok*, bár szerénytelenség lenne értékeit taglalni. Egy szociológus ismerősünk értelmezésében a kolozsvári néprajzi kutatások átírják a tudomány eddigi narratíváit, újrafogalmazzák azokat. Talán nem tekintenek a szerzők olyan messzire: egyszerűen jó munkát akarnak végezni, amiről majd a későbbiekben eldől, hogy sikerült-e új, a néprajz eddigi hagyományait, az antropológia elveit és más társadalomtudományok eredményeit ötvöző etnográfusi

1. Kinda István: Az etnográfusi hagyományok tovább-, illetve újraírásának problémái. *Erdélyi Múzeum* 2004/1–2. 90–92.

2. És persze nem csak a *Lenyomatok*ban, hanem az ennek helyet adó szakmai műhelyek, a KJNT és a BBTE Magyar Néprajz és Antropológia Tanszéke munkájában.

hagyományt teremteni. Bízunk benne, hogy igen, és reménykedünk abban, hogy ennek a fórumát folyamatosan tudjuk biztosítani.

A fiatal kutatók fórumaként debütált sorozat újabb kötete a megkezdett hagyományba illeszkedik. Szerzőinek nagy része a korábbi *Lenyomatok*-kötetektől és a kiadó egyéb kiadványaiból már ismert. A tanulmányok a Kriza János Néprajzi Társaság és a Magyar Néprajz és Antropológia Tanszék eredményeit gazdagítják: az intézményes keretek között elsajátított paradigma, tudományos szemlélet jegyében végzett kutatásokat a társaság finanszírozta.

A népi kultúra vizsgált területei eltérőek, a megközelítésük azonban közös. A kutatók az értelmezői szándék felől láttatják a hagyományos vagy városi közösségek, társadalmak mechanizmusait. Peti Lehel a testvérfalvak kapcsolatépítési törekvéseit mint a falusi turizmus és a közösségi identitás-szervezés stratégiai keretét vizsgálja. Jakab Albert Zsolt a kollektív emlékezet kialakításának, térbeliesítésének nemzetformáló és -erősítő folyamatait értelmezi. Az internet nyilvánosságába került szövegeket mint az aktuálpolitikai esemény nyomán artikulálódó nemzeti diskurzusokat elemzi Kocsis Mónika és Pete-Komáromy Sára. A hatalmi pozíció által kijelölt társadalmi státus szerveződését kíséri nyomon Bokor Zsuzsa a prostitúció intézményei szabályozottságának vizsgálatán keresztül. Ilyés Sándor egy naplóíró moldvai asszonynak az íráshoz és a megörökített eseményekhez való viszonyát elemzi. Kovácsné István Anikó egy alkotói életmű és életút társadalmi interpretációit tárja fel. A kötet két utolsó tanulmánya az eddig is nagy érdeklődésre számot tartott cigány témát egy-egy jól behatárolt közösség példáján közelíti meg. Kinda István a gazdasági gyakorlatokra fekteti a hangsúlyt, míg Miklós Zoltán azt elemzi, hogy milyen viszonyokat tart fenn az adott cigányközösség intézményi környezetével.

**A szerkesztők**



**Peti Lehel**

## **A testvérfalu-kapcsolatok mint a falusi turizmus és az identitásépítés szinterei**

### **1. Bevezetés**

Dolgozatomban a testvértelepülésekkel kapcsolatos jelenségek felvázolására teszek kísérletet. Következtetéseimet saját megfigyeléseim, különféle témákban végzett kutatásaim során szerzett információk mellett a sajtó időszerű híradásai<sup>1</sup> nyomán fogalmazom meg. Habár a sajtóanyag és az egyes erdélyi falvak testvérkapcsolatairól beszámoló publikációk, riportok révén<sup>2</sup> igyekszem regionális tendenciákra figyelni, a felvázolt problémák teljes egészükben csupán két Kis-Küküllő menti település, Héderfája és Bonyha kapcsolatrendszerére érvényesek, ezért számolnom kell a tapasztalatok esetlegességéből adódó eszeisztikus reflexióval.

### **2. Társadalmi kontextus**

1989-et követően a lokális közösségek a gazdasági változásokra való türelmetlen várakozás mellett az életvitel radikális változásának élményét élik meg. A rendszerváltozás társadalomalakító hatása következtében az erdélyi falvakban a mindennapi életvezetés átstrukturálódása figyelhető meg, ami a néprajzi kutatások számára újabb kistérségi jelenségek elemzési lehetőségeit hordozza magában. Mégis, igen kis számú néprajzi elemzés foglalkozik az átalakuló életvitellel, gazdasági és társadalmi berendezkedéssel, egyáltalán az erdélyi falvak új fejlődési irányjaival, annak ellenére, hogy a térség rurális jelenségeit elemző tanulmányok mindegyike lényegében a változást próbálja dokumentálni, értelmezni. E kérdéskör az erdélyi autópálya esetleges megépítésével fokozott aktualitást nyer, mivel a megépülése után beinduló modernizációs hatások minden bizonnyal át fogják alakítani az egyes települések életvitelének egészét, így lokális kapcsolatrendszerüket is. A kapcsolatrendszerekben érvényesülő főbb ten-

1. Úgy vélem, hogy amennyiben megfelelő óvatossággal járunk el, ebben a témában információkat nyerhetünk a sajtóhíradások nyomán is, főleg a jelenség lokalizálására, valamint a testvértelepülések eredményeinek lokális megvalósításaira, az ekkor elhangzott beszédek retorikai szervezésére nézve.

2. Itt főleg a Korunk 1995-ben megjelent *Testvérfalvak, testvérvárosok* súlypontú számára gondolok. (*Korunk* VI/5.)



denciák számbavétele, a jelenlegi viszonyok feltérképezése, néprajzi/antropológiai interpretálása ilyen körülmények között igencsak indokolt.

A falvak gazdasági-társadalmi átalakulásának kutatása számos problémát vet fel, mivel a társadalmi valóság, a gazdasági helyzet elemzések nem szabad figyelmen kívül hagynunk ezeknek a történéseknek a közelmúlt tapasztalatában való emocionális gyökerezettségét sem. Ezért nem elég csupán folyamatokat felvázolni, figyelni kell azokra a kontextusokra is, amelyek erőterében ezek létrejönnek. Így például a gazdasági stratégia-választások természetének vizsgálatakor olyan aspektusokra is ki kell térnünk, amelyek nem mindig magyarázhatóak a hagyományos gazdálkodás bejáratott kulturális mintáival. A rendszerváltás utáni gazdasági stratégia-választások ugyanis olyan próbálkozások, amelyek végeredményben az életvezetés megszervezésében játszanak szerepet, az (új) világban való helykeresés sikeréhez járulnak hozzá, tehát egy összetett kulturális gyakorlatnak is részei. A döntéseket hozó emberek gondolatvilágának megértése, az adott társadalmi kontextusban érvényesülő emóciók természetébe való belelátás szintén a kutatás része kell hogy legyen. Jelen elemzésünk szempontjából közvetlenül a rendszerváltás során érvényesülő magatartásmódok kialakulásának értelmezése releváns.

A közelmúlt tapasztalata után a társadalmi zártságról a rendszerváltás által ígért új kor irracionális várakozásokba fordult át. Egyrészt az Aranykor demagóg ideológiai támogatottsága, másrészt a közvetlen valóság társadalmi tudathasadást okozó állapotából való felszabadulás kedvezett az új rendszerrel szemben támasztott, érzelmileg túlfűtött elvárások kialakulásának. A *falusi sorsforduló* (lásd Borsos et alii 1999.) a helyi közösségek kapcsolatrendszerében is gyökeres átalakulásokat eredményezett. A poszt-szocialista időszak a falusi régiókban gazdasági recesszióval, a tulajdonviszonyok, a társadalmi rétegződés és osztálystruktúra átalakulásával járt együtt, melyet jelentős modernizációs válság és értékválság is súlyosbított (Kovách 1995. 81.). Az egyensúlyi helyzet megteremtésére irányuló törekvések nagymértékben az identitással kapcsolatosak. Az ezt működtető ideológia egy sajátosan kisebbségi, szimbolikus attitűddel, a megmaradással függ össze. Értelmezésünkben a kisebbségi helyzet termeli ki azt a kényszert, amely az erdélyi településeket arra készítette, hogy a megmaradás ideológiája mentén addigi lokális kapcsolataikat kiterjesszék, újakat hozzanak létre. A lokális kapcsolatok kiterjesztésének egyik lehetőségét jelentette a testvérfalu kapcsolatok létrehozása.<sup>3</sup>

3. A magyar szórvány egzisztenciális problémái fölött töprengve az egyik sajtóorgánium például így értékeli a testvértelepülési kapcsolattartás jelentőségét: „Elvakarjuk mindegyre a nemzetterre operált trianoni töpörtyűt.” (*Szabadság* 2001. augusztus 8.)

Romániai településsel a rendszerváltást megelőzően gyakorlatilag nem volt a magyar településeknek testvéri kapcsolata; kialakulásuk a rendszer-váltást követően indult el, és azóta is töretlenül emelkedik (Giczi–Sík 2003. 39.). A testvér-települési kapcsolatrendszer kiépülése tehát sajátosan rendszerváltozás utáni jelenség, amely meghatározza az erdélyi falvak ünnepi időhasználatát, hatással van a szabadidő eltöltésére, a más-ság/idegenség intézményesített megtapasztalására szolgáltat alkalmat, amely ugyanakkor gazdasági javakra konvertálható tudatos kapcsolati tő-kehalmozás eredménye.

### 3. Elemzési lehetőségek

*Testvérfalu kapcsolat*on egy erdélyi és egy Erdélyen kívüli falu közötti kapcsolatrendszer egészét értjük, amely egyaránt kiterjed a gazdaság és a kultúra szférájára. Elemzésemben főleg ezen vonatkozásokra fogok kitérni. Hogyha a jelenség meghatározására elfogadjuk a fenti definíciót, ezen túlmenően szembe kell néznünk néhány újabb kutatás-módszertani problémával.

Fennebb azt állítottuk, hogy a testvérfalu kapcsolatok létrehozásának ösztönző ereje az erdélyi települések perspektívájából szemlélve a kisebbségi helyzetből pozicionált lokális és nemzeti identitás(ok) megerősítésére való törekvés. Kérdés azonban, hogy lehet-e ugyanabban a működési kontextusban elhelyezni a magyarországi településekkel, valamint a nyugati országok falvaival kialakított testvértelepülési kapcsolatrendszereket? Hogyha egyazon kérdéskörben tárgyaljuk a kettőt, melyek azok a találkozási pontok, valamint eltérések, amelyek e kapcsolatok működési elveire, konkrét megvalósulására rávilágíthatnak? Helytálló-e kiindulási hipotézisünk, hogy a testvérfalu kapcsolatok működési kontextusa a *gazdasági csere* és a *turizmus*, ideológiai szervezőelve pedig a *lokalitás*?<sup>4</sup>

Giczi Johanna és Sík Endre a testvértelepülések szociogenezise, a kapcsolatok létrehozásában közrejátszó készletések értelmezése során fontosnak tartották megvizsgálni, hogy mekkora szerep jut ebben a tudatos tőke-képzésnek, illetve olyan meg gondolásoknak, mint az altruizmus, az etnikai azonosságérzés, a történeti folytonosság megőrzésének vágya, a (helyi, re-

4. A lokalitás fogalmát az Arjun Appadurai által meghatározott értelemben használom, aki ez alatt mindenekelőtt kapcsolatokat és kontextusokat – és nem fokozatokat vagy térbeliséget – ért; olyan összetett fenomenológiai minőséget, melyet a társadalmi közvetlenség érzete, az interaktivitás technológiái, és a viszonylagossá vált kontextusok közötti kapcsolatsor hoznak létre (Appadurai 2001. 3–32.).

gionális vagy/és nemzeti) politikai érdek vagy a véletlen. A szerzők kiemelik, hogy a testvér-települési kapcsolatok létrejöttének elsődleges (első helyen megnevezett) oka leggyakrabban a kultúra és a hagyomány, amit a gazdasági megfontolás követ. (Lásd Giczi–Sík 2003. 34–35. és 42.)

Mivel a testvérfalu kapcsolatok nem csupán egyszereplősek, ezért az elemzés során szét kell választanunk azokat a motivációs tényezőket, amelyek ezek működése során érvényesülnek, még akkor is, hogyha a hangsúlyt az erdélyi településekben játszott szerepük bemutatására helyezzük. Emellett fontosnak tartottuk megvizsgálni, hogy kik a szereplői a kapcsolatok működtetésének, mivel feltételezésünk szerint nem azonos érdekeltségek és késztetések mentén vannak jelen a működő kapcsolatokban a faluközösségek egyes tagjai. Az alábbi, munkahipotézisnek tekinthető táblázatban összegezzük azokat a motivációs tényezőket, amelyeket a vizsgált települések kapcsolataira nézve relevánsnak tartottunk.

1. táblázat

*A testvércapcsolatok létrehozásának motivációs tényezői*

Erdélyi perspektívából		Erdélyen kívüli perspektívából	
magyarországi	nyugati	magyarországi	nyugati
nemzeti identitás	-	nemzeti identitás	-
lokálitás	lokálitás	erdélyiség	jótékonykodás
gazdasági erőforrás	gazdasági erőforrás	-	-
turizmus	turizmus	faluturizmus	faluturizmus
kultúra	-	kultúra	egzotikumkeresés
oktatás	oktatás	-	-
gazdasági érdek	-	gazdasági érdek	-
vallás	-	vallás	-

A testvércapcsolatok működésében szinkretikusan egymásra épülve figyelhetünk meg kulturális, turisztikai, emocionális és gazdasági vonatkozású késztetéseket. Az alábbiakban az áttekinthetőség kedvéért strukturáltuk ezeket:

1. **kulturális:** történeti hagyomány, új hagyományok (pl. falunap, templomszentelés, iskola-, műemlék- és harangavatás, oktatás, hagyományokkal való ismerkedés, ünneplés);

2. **turisztikai:** egzotikumkeresés, szabadidő-felhasználás, a mindennapokból való kilépés;

3. **emocionális:** altruizmus, lokálitás megélése/szülőföld-élmény, nemzeti identitás megélése, a mindennapok heroizálása;

4. **gazdasági/gyakorlati:** csere, befektetés, vásárlás, oktatás, kapcsolítóke-halmaz.

Az általunk vizsgált esetek arra engednek következtetni, hogy a *vallási* motivációk – mint később látni fogjuk – nem releváns részei egy-egy kapcsolat működtetésének, habár adott esetben az egyház megpróbálja vallási/ideológiai keretbe integrálni a kontaktus működését.

Valószínű, hogy ezek a motivációk igen differenciáltan jelennek meg társadalmi csoportoktól és korosztályoktól függően. Mivel igen változatos impulzusok éltetnek egy-egy kapcsolatot, a lokális közösségekben többek számára is hasznosságot jelent ezek fenntartása. Az okok változatossága lehet a magyarázata annak, hogy a Romániához kötődő magyarországi települések térbeli eloszlása semmiféle szabályosságot nem mutat, mivel nemcsak a határszéli, hanem az ország belsejében, sőt a túlsó határon található települések is szoros kapcsolatot építettek ki romániai városokkal, községekkel (Lásd Giezi–Sík 2002. 70.).

### 3.1. „Ideológiai álca” és kapcsolati tőkehalmozás

A kapcsolatfelvétellel való ösztönzések sorában van a közös *történelmi hagyományra* való utalás is. Ennek jegyében szervezik meg például Píliszentlászlón a Kárpát-medencei Szentlászló települések találkozóját, ahova a héderfáji képviselőt csupán azért hívták meg, mivel egy községbe tartozik a Maros megyei Oláhszentlászlóval és Kisszentlászlóval.

A látogatásokra a másik falu valamilyen jelentős eseménye ad alkalmat, csupán elvétve fordulnak elő *egyszerű látogatások*. Ezek funkcionális működési kontextusa a *turizmus*. A fogalmat ez esetben (a nyugati modellől eltérően) a Hermann Bausinger által ajánlott értelemben használom, aki a turizmust a határok időleges megszüntének kulturális, érzelmi állapotaként értelmezi (idézi Fejős 1998. 5.). Nyilvánvaló, hogy az erdélyi és a magyarországi közösségek esetében fokozottan érvényesül a nemzeti identitás megélésére való irányulás.

Az egyes családok számára éppen a testvérfaluvallal való kapcsolattartás jelenti a Magyarországra való kiutazás lehetőségét, ilyen értelemben szórakoztató funkciókat is betölt a látogatás, mivel ez a szabadidő felhasználásának lehetséges alternatívája. Nem mellékes az utazás során tapasztalható gazdasági viselkedés sem, a kiutazás ugyanis a bevásárlásra is alkalmat szolgált.

Mindemellett a látogatás a falvak közösségi eseményeinek sorában is jelentős helyet foglal el, rituálisan felértékelt esemény, amelynek ideológiai

alcája a közös ünneplés, részvétel a testvérfalu ünnepi idejében. Felértékelt történés lehet ilyen szempontból például a megrendezésre kerülő falunapok, templomszentelés, iskolaavatás. Ez a fajta kapcsolattartás, amely a ritualizáltság mezébe öltözik, azért fontos, hogy szimbolikus tartalmával elfedje a kapcsolattartás egyéb, profán dimenzióit, a turizmust (szórakozás), a gazdasági érdekeltséget stb. A rituális események kontinuitása és a kölcsönös faluközi meghívások révén a kapcsolattartás is folytonossá válik.

A testvér-települési kapcsolatok hatásaként is értelmezhető egy-egy településen az új hagyományok felértékelődése. Ezáltal hozzájárulnak például a falunapok, falutalálkozók megszervezésének folytonossá tételéhez. A települések közösségcentrikus rendezvényei ceremoniális keretet biztosítanak a testvérfalvak küldöttségének látogatásához. A ceremoniális keret különösképpen fontos a kapcsolat működtetésében, mivel a kapcsolatok kialakításának indoklásában kiemelt szerepet kap a kulturális megismerés indoka. Ezek az alkalmak a világi és egyházi értelmiségi elitnek, valamint a falu köztisztviselői vezető rétegének biztosítanak önreprezentálási alkalmakat.

A helyhatósági választásokon a településen megítélési szempont, hogy az egyes személyek milyen kapcsolatban állnak a testvérfalu képviselőivel, milyen a „kinti” megítélésük, mivel a kapcsolattartás az egyes települések számára be nem vallott gazdasági érdek is. A polgármester-jelöltek és a tanácsosok ennek révén a helyi választásokkor egy megkettőződött társadalmi nyilvánosság szereplőivé válnak. A testvérfalu részéről jövő visszajelzések, értékítéletek fontosak, mivel legitimé tehetnek kiemelt pozíciókat a faluközösségen belül, ezáltal valamelyes státuszmozgáshoz járulhatnak hozzá. A falu vezetéséhez tartozó, vagy ahhoz csatlakozni kívánó személyek hatalmi harcának egyik összetevője ily módon a testvérfaluvallal kiépített kapcsolati tőke növelése is. A testvérfalu kapcsolat így a helyi „politikai szimbolika” (vö. Kapitány–Kapitány 1998. 141.) részévé válik, mivel a presztízs új formáinak megkonstruálásához, az ezt kifejező jelrendszer kialakulásához járul hozzá.

Adataink szerint a lokális kapcsolatháló kiterjedése néhány esetben a házassági kapcsolatokat is érintette, vannak olyan falvak, ahol a testvértelepülések találkozási alkalmai során házasságok is kötöttek. Az általunk behatóbban vizsgált két településen nem volt erre példa.

A testvértelepülés meglátogatása másrészt a lokalitás és a „szülőföld-élmény” fokozott emocionális megélésére is alkalmat szolgáltat, segít a mindennapok életvitelét a szülőföldön való megmaradás heroikus küzdelmévé átminősíteni. Lehetőséget szolgáltat arra, hogy az egyén megélje a nemzeti mítoszra való rákapcsolódás felemelő érzését. A Kovászna megyei Málnás polgármestere beszámolójának részletében, amely a testvérfaluvallal való egyik találkozás története, ezt találjuk:

Lehetőségünk adódott testvérfalu kapcsolatot felvenni már 1990-ben a magyarországi Berhida községgel. Igazi testvérkapcsolat alakult ki. Minden évben meglátogatjuk őket, ők is meglátogatnak minket. Annyira elmélyült ez a kapcsolat, hogy nemcsak családi barátságok szövődtek, hanem már házasság is lett ebből a viszonyból. Bükszádi lány berhidai fiúhoz ment feleségül. A tavalyelőtt felnőtt csoporttal mentünk Berhidába. Falunapokra. Egy busznyi bükszádi kirándulócsoporthoz indult el. El tudod képzelni, hogy ami egyszer szem-szájnak kell, azt mindent megadtak ott, tenyerükön hordozták, és amikor eltelt a harmadik nap, az egyik falusi bácsi, bükszádi bácsi, estefelé odajött hozzám az utcán, Berhidán, és azt mondta nekem: Polgármester úr, tessék elhinni, nagyon jól érzem itt magamat. Nagyon-nagyon kedves emberek. A lelküket is kiteszik értünk. De úgy hiányzik a bugyogói borvíz, és úgy hiányzik a bükszádi levegő. (...) És akkor elgondolkoztam, hogyhogy rossz a mi helyünk? (...) Balogh Péter nagyapám (...) mindig elmondta nekem a következőt, és ez úgy megragadt bennem. Idézem: Ne hagyd el a szülőföldet, ne hagyd el az ősi házat. Azt hiszem, hogy ez a pár szó, ez annyira helyhez kötött, és annyira belém oltotta a szülőföld szeretetét, hogy én azt mondanám, hogy sem az idő, sem a hely nem rossz, ahol mi születünk. Én az idővel és a hellyel is nagyon meg vagyok elégedve. Hogy az időben voltak nehézségek? Ez igaz. Ezeket a nehézségeket, ezeket a megpróbáltatásokat a székely nemzet, a székely nép évszázadokon keresztül leküzdötte. Megküzdött a helyért, megküzdött a létért is, és fennmaradt. Létezik. Máshol idegen vagy. Igazán itthon a szülőföldön vagy.<sup>5</sup>

A vendéglátás másik aspektusa a személyes kapcsolatépítés, mivel az esetek többségében a cserelátogatások alkalmával a vendég és vendéglátó szerepkör szimmetrikusan felcserélődik. Ha az egyik család visszalép a vendéglátói szerepkörtől, azt jelenti, hogy úgy érzi, a kapcsolat gazdasági egyensúlya megbomlott, mivel a vendég család várakozásukon alul ajándékozta meg őket. A magyarországi települések lakói legtöbb esetben élvezeti cikkeket ajándékoznak, de a hosszabb időtartamú, jól működő kapcsolatok esetében háztartási berendezések, gépek is lehetnek a „csere” tárgyai. A

5. Székely perem. Balogh Gábor, Málnás község polgármesterének levele. [www.szekelyperem.htm](http://www.szekelyperem.htm)



testvérkapcsolat működtetéséből adódó szimbolikus ajándékozás keretén belül kerültek a rendszerváltozás után az erdélyi falvakba olyan fontos használati eszközök, mint például nagy teljesítményű használt villanyszivattyúk, fejőgépek, kerékpárok stb. Az erdélyi falvak többnyire hagyományos kézművességi tárgyakkal viszonyozzák az ajándékokat, a héderfajúak például a két, „etnobizniszre” specializálódott település, Korond és Nagykend kézműves termékeivel szokták az ajándékcsere-t lebonyolítani.

### ***3.2. A testvérkapcsolat mint konfliktusteremtő tényező***

Mary Douglas szerint, ha szemügyre vesszük a társadalmi események sorát, s megnézzük, hogy azok hogyan vannak kódolva, akkor ezzel az eljárással egy társadalmi mikrorendszer alaposabb megértéséhez juthatunk el (Douglas 2003. 289.). A testvérfalvak esetében is lényeges megvizsgálnunk a kapcsolatok működése során érvényesülő szociális előírásminták természetét. Az egyes falvak időnként kijelölik a lokális közösség azon tagjait, akik bizonyos alkalmakkor látogatásokat tesznek a testvérfaluban. Annak, hogy ilyen alkalmakkor ki lehet a küldöttség tagja, társadalmi szabályozottsága van. Mindez szorosan összefonódik a közösségen belüli érdek- és presztízharcokkal, ezért fontos társadalmi esemény is. Emiatt az ezzel kapcsolatos lokális döntéseket időnként szinte szükségszerűen belső feszültségek és haragesemények kísérik. Feljelentések, intrikák jelzik a közösségeken belül kialakuló diszharmonikus állapotot.

A kapcsolatműködtetés során természetesen igen differenciált érdekeltségek együttes hatásával számolhatunk. Az általunk behatóbban vizsgált két településtől eltérően a példák azt mutatják, hogy a testvérkapcsolat építésének gyakorlatából egyre inkább kiszorul az értelmiségi elit, helyét az adminisztratív vagy nómenklaturista elit veszi át. Ennek okait véleményünk szerint a kapcsolattartás motiváló tényezői között kell keresnünk. Míg az értelmiségi elit legtöbbször csupán kulturális tőkéjét, presztízsét konvertálja be ezekbe a kapcsolatokba, addig a fent jelzett csoportok főként gazdasági együttműködésre törekszenek. A kapcsolat fenntartása esetenként személyes anyagi előnyökkel jár, ezért minden közösségben megfigyelhető a kisajátítására való törekvés. Ennek megfelelően az egyházi és a világi értelmiség a testvérfaluvall való kapcsolattartást főként a falu kulturális jellegű eseményeinek dominanciájával próbálja kisajátítani. A nem magyarországi falvakkal való kapcsolattartás esetén helyzeti előnyt jelent számukra egy közvetítő idegen nyelvnek az ismerete. Nem ritka az sem, hogy az egyéni érdek miatt a két csoport képviselői között feszültségek keletkeznek.



Konfliktust kiváltó tényező lehet, hogyha egy közösségi igény által kondicionált, többnyire „alulról jövő” kezdeményezést a lokális társadalom egyik meghatározó csoportja – például a tanári karból és az egyházi szereplőkből álló kulturális elit – próbál irányítása alá vonni. Az ehhez hasonló konfliktusok részben kulturális természetűek, mivel a hagyományos faluközösségek normába ütközőként értékelik azt, hogy a közösség egy bizonyos csoportja személyes célokra használ fel egy olyan kapcsolati tőkét, amely létrejöttének számos motivációs tényezője – mint láttuk – jelentős mértékben emocionális és ideológiai természetű. Az eseményben érintettek legitimizációs stratégiák alkalmazására kényszerülnek. Az egyik mezőségi településen 2001 decemberében a községi elöljárók az iskola vezetőségének a lemondását követelték, mivel egyes tanárok testvértelepülési látogatása ürügyén az iskolában szünetelt az oktatás:

*Ellenőrzést végeztek a (...) helyi tanácsosok az iskolában, ahol meglepetésükre üres tantermeket találtak: az iskolaigazgató és a matematikatanár belgiumi utazását kihasználva, közel két héten át szünetelt a tanítás. Az elfogadhatatlan helyzet miatt jogosan felháborodott községi elöljárók az iskola vezetőségének lemondását követelik, tudtuk meg a (...) polgármesteri hivatalban.*

*Az ügygel kapcsolatban (...) az iskolaigazgató írásban juttatta el véleményét a szerkesztőségbe: Szeretném tudomásukra hozni, hogy nem saját érdekünkben mentünk el egy ötnapos programra a belgiumi testvérfalunkba, hanem a (...) közügyeket szolgáltuk. Faluturizmus és számítástechnika témájú előadásokon vettünk részt, valamint iskolalátogatásokon, azzal a céllal, hogy iskolánkban kifejlesszük az Internet tanítását. Ehhez természetesen szükség volt a (...) matematikatanárok jelenlétére és a testvérfalu-kapcsolat vezetőire. Az iskolából a tanfelügyelőség engedélyével távoztam, és helyettes igazgatót nevezünk ki (...) a román szakos tanárnő személyében. A tanítás a megszokott módon folyt, áll az igazgatói közleményben.<sup>6</sup>*

### **3.3. Testvértelepülés és testvérgyülekezet viszonya**

A testvérfalu-kapcsolat szervezői a kialakítás kezdeti fázisában az egyházi vagy világi értelmiség, társadalmi szereplője azonban a faluközösség minden tagja lehet. Azokban az esetekben, amikor a helyi egyházak koordinálják a kontaktus működését, a testvérfalu-kapcsolat a lokalitás ideológiai tartalmán túlmenően vallási, ideológiai lényeggel töltődik fel. A testvérfalu ebben a kontextusban (fogalmilag) *testvérgyülekezetté* minősül át. Ennek ellenére a testvérgyülekezeti kapcsolatépítés funkcionálisan azonos eredők mentén szerveződik. Héderfáján a két közösség felekezeti különbözősége dacára a testvértelepülési és testvérgyülekezeti dimenzió összeolvadni látszik. A templom ez esetben az ünneplés, a már említett, rituálisan felértékelt esemény(ek) színterévé válik, a kölcsönös köszöntéseknek, megemlékezéseknek is helyet ad (például egy falunap esetében).

## **4. Mikroszint**

Az alábbiakban a kapcsolatok magyarországi és nyugati típusának bemutatását kísérelm meg két szomszédos Kis-Küküllő menti település Héderfája és Bonyha „külső kapcsolatrendszerének” bemutatása révén. Héderfája etnikai szempontból meglehetősen homogén, ugyanez mondható el vallási összetételéről is (reformátusok), tipikusan agrárjellegű település, a növénytermesztés és hagyományos állattartás mellett a szőlőtermesztés ágazata gazdasági specializálódásként jelentkezik.<sup>7</sup> Bonyha etnikai szerkezetét tekintve vegyes összetételű település, románok, magyarok és cigányok lakják nagyjából egyenlő számarányban. Felekezetiileg vegyes, legnagyobb számú a reformátusok és ortodoxok közössége. A település nem rendelkezik hagyományos és jellegzetes gazdasági specializációval, habár lakóinak túlnyomó többsége jelenleg a mezőgazdaságból él.

### **4.1. A nyugati modell**

Eltérő viszonyok jellemzik a magyarországi, illetve más ország közösségeivel való kapcsolattartást. Míg ez utóbbi egyértelműen aszimmetrikus viszonyt jelent, addig a magyarországi falvakkal való kapcsolat többé-kevésbé szimmetrikusan valósul meg. A nyugati testvértelepülések esetében az

7. Héderfája etnikai, felekezeti összetételéről, gazdasági viszonyairól, infrastruktúrával való ellátottságáról lásd bővebben: Peti 2004. 184.

aszimmetria a kapcsolattartás funkcióiból adódik. A kapcsolat *segély* formájában valósul meg. Ebben a kontextusban a hazai közösség passzív szereplő, a kapcsolat működését teljes mértékben az *adományozó* közösség képviselői kondicionálják.

Bonyhán például egy belgiumi testvértelepülési kapcsolat létesítése révén a központi iskolába korszerű infrastruktúra került, központi fűtést szereltek fel. A belga településsel létesített kapcsolat „etnikailag semlegesnek” minősült, nem sértette egyik etnikum szimbolikus értékvilágát sem. Tudomásom szerint a magyar közösség nem törekedett magyarországi faluval való kapcsolatrendszer kiépítésére, amely etnikai alapon történő diszkriminációhoz vezetett volna a kapcsolat révén nyert forrás elosztásában. A kapcsolatot a helyi értelmiségi elit, a tanárok működtették. A beruházás és a segélyakciók mellett ezen kapcsolat keretén belül kétirányú turizmus is működött, a helybeli elit tagjainak is lehetősége volt a nyugati testvértelepülést szervezett kirándulások keretében meglátogatni. Úgy véljük azonban, hogy ez a gyakorlat az elszigeteltebb, kisebb lélekszámú településeken nem érvényesült; hogyha a település nem rendelkezett értelmiségekkel, vagy azok nem vállalták a kapcsolat működtetését, a nyugati település befagyasztotta azt. Ugyanez érvényes a kontaktusfelvétel szociológiai esélyére is. Ugyanis minél nagyobb egy település, annál nagyobb az esélye annak, hogy testvértelepülésre talál, illetve hogy ezek száma nagy lesz, lévén, hogy a település nagysága a kapcsolatok építéséhez szükséges erőforrások („láthatóság”, „kíváncsiság”, illetve a kapcsolatok kezeléséhez szükséges tranzakcionális költségek, pl. információszerzés, utazás, ceremónia) meglétével pozitívan korrelál (vö. Giczi–Sík 2003. 48.).

Héderfája gazdasági megsegítésében 1989-et követően egy holland közösség vett részt. A holland közösség az iskola támogatását tűzte ki céljává, a kapcsolatot a tanárok és az egyházi előljárók, tehát főként értelmiségiek működtették. A segélyelosztás körül kialakult belső konfliktusok miatt a kapcsolat egy ideig megszakadt, majd újjáélesztették. Ennek eredményeként a hollandok a helybeliek közreműködésével korszerű játszóteret építettek a falu központi részén. A játszótér megépítését a testvértelepülési kapcsolatrendszer holland irányítói lényegében csak megszervezték. Az előre gyártott építőelemeknek a szállítását, összeszerelését, felállítását projekt keretében valósították meg, az akcióban a holland testvértelepüléssel szomszédos falvak értelmiségi fiataljai, főként egyetemisták vettek részt, akik több hasonló projektet is lebonyolítottak, például Afrikában. A kapcsolat-irányítók esetében megfigyelhető volt a közösségszervezésre való törekvés: azonos színű pólókat osztottak ki a munkálatokban részt vevők számára.

Elmondták, hogy tudatosan nem választották a narancssárga színt, hogy ne a holland jelleg legyen domináns a látogatás ideje alatt. Kéthetes tartózkodásukból az első hetet fordították a munkálatokra, a második héten kirándulásokat szerveztek az ország különböző vidékeire.

A hollandok egy héderfáji fiatalit hozzásegítettek ahhoz is, hogy hosszabb ideig tanulhasson Hollandiában, biztosítva számára a kinti tartózkodás összes feltételét, felvállalva minden költségét.

Megfigyeléseim szerint a nyugati falvakkal kialakított kapcsolatok általában rövid életűek voltak a rendszerváltozás után, a nyugati település néhányszori segélyakcióján túlmenően, amely időnként lokális beruházások formáját öltötte, nem jelentettek huzamosabb kapcsolattartást. Ennek egyik okát abban látjuk, hogy nem teljesültek az adományozó közösségeknek a testvértelepüléssel szemben támasztott elvárásai. Egy holland adományozó testvérgyülekezet egyik képviselője a vele folytatott beszélgetés során elmondta, hogy a segélyakciókat a holland közösségek úgy képzelik el, mint a falvak gazdasági önszerveződését elősegítő anyagi támogatást. A faluközösségek részéről tanúsított időnkénti passzivitás, az elosztás körül kialakuló konfliktusok elbizonytalanítják, megdöbbenik őket. Más szóval: 1989-et követően az erdélyi magyar falvak gazdasági, szociális, mentalitásbeli okok miatt (ezek értelmezése most nem áll módunkban) nem tudták feltölteni a nyugati közösségek által kitermelt prediszpozíciókat, ami sok helyen a kapcsolatok beszűküléséhez, elsekélyesedéséhez, a segélyek elmaradásához vezetett. Adott esetben a falvak is túlzott igényeket fűztek a nyugati települések segélyeihez. Ezeket az elvárásokat csak fokozta az, ha valamelyik szomszédos település jól működő kapcsolat révén jelentős befektetések hozadékát élvezhette.

A segélyek elosztása körül főleg azokban az esetekben alakultak ki konfliktusok, amikor az adományozók a helyiekre bízta ezeket elosztását. Azt tapasztaltuk, hogy könnyen konfliktusok alakultak ki, hogyha a támogatások családok, személyek között kerültek elosztásra és nem valamilyen közösségi célra (például osztályterem építése, templom felújítása, játszótérépítés, orgonavásárlás) fordították őket. Héderfáján például az elosztással kapcsolatos lokális feszültségek is hozzájárultak ahhoz, hogy 2005 elején a holland testvérfalu képviselői befagyasztották a kapcsolatot.

Peter Burke *Népi kultúra a kora újkori Európában* című nagy hatású könyvében írja, hogy „a népi kultúra felfedezése a »kulturális primitivizmus« mozgalmának volt a része, amelyben egyenlőségjel került a régi, távoli és a népi közé” (Burke 1999. 25.). Burke megfigyelte, hogy a kulturális perifériák iránti hagyományos érdeklődés régi keletű, de a 18. század végén,

a 19. század elején teljessé vált ki. Valószínű, hogy az általunk vázolt esetekben is számolnunk kell a kulturális autentikusság megélésére irányuló magatartással. Elképzelhető, hogy a nyugati látogatók érdeklődése az erdélyi lokális kultúrák iránt az is motiválja, hogy ezekben a falvakban „funkcionális népi kultúrát” figyelhetnek meg az egyes nyugati (partikuláris) kultúrák kiállítottságához, mesterkéeltségéhez képest.

Néhány adat arra utal, hogy a nyugati látogatók viselkedésmódjára időnként anticivilizációs magatartás jellemző. Egy többségében korábban szászok által lakott, ma multietnikus Maros megyei településen például a közösség ellenérzéseit váltotta ki egy nyugati csoport magatartása, amely a huzamos látogatási idő alatt a falu nehéz helyzetben lévő cigány családjaiból származó lányoknak fizetett prostitúciós szolgáltatásaikért. A civilizációs gátlások alóli felszabadulásként értelmezhető a látogatások ideje alatti túlzott alkoholfogyasztás is, valamint az ennek következtében fellépő (a falu értékrendje, valamint a nyugati normák alapján is) deviánsnak minősülő magatartás.

#### **4.2. A magyarországi modell**

Magyarország Romániával kialakított jellemző testvérkapcsolatait elemezve Giczi Johanna és Sík Endre megállapította, hogy a rendszerváltozás után a határok megnyitásával a magyarországi települések közel egyharmada segítő szándékkal fordult az erdélyi magyar települések felé, az ekkor létrejövő kapcsolatok kifejezetten a határon túli magyarság gazdasági megsegítését célozták. Kiemelik, hogy „a segítés mellett fontos okként szerepelt a barátságos viszony kialakítása”. A kutatók továbbá két szakaszt neveznek meg a kapcsolatok fejlődése szempontjából. A „második szakaszban” szerintük a kapcsolatalakítás elsődleges szempontjaként az anyaország részéről továbbra is a földrajzi közelség és a segítségnyújtás dominált. Úgy vélik, hogy az erdélyi települések kapcsolatteremtési szándékának hatoda kifejezett segítségkérés volt. Harmadik szakaszként az utóbbi négy évet különítik el,<sup>8</sup> amelyben az anyaország kapcsolatfelvételének készségei között a kultúra, és kisebb mértékben a határon túli magyarokkal való kapcsolattartás, a romániai magyarság segítését említik. Az erdélyi települések perspektívájából a kölcsönös kapcsolatok motivációi között a hagyományok élesztését, a barátság kialakítását és a kölcsönös megismerés „óvatos indokait” szerepeltetik (Giczi–Sík 2003. 45.).

8. A tanulmány 2003-ban jelent meg.

Az, hogy egy település rendelkezik-e vagy sem testvérfaluvával, az illető település önmegjelenítő diskurzusának részévé válik, a rendszerváltozás utáni lokális helyzetértelmezésnek fontos összetevője. Egy erdélyi településnek a polgármestere egy újságcikkben például azon kesereg, hogy az általa vezetett településnek még testvérfalu sem jutott, amely a település fejlődésbeli kilátástalanságát, jövőkép nélküliségét hangsúlyozza ki:

*Itt vagyok ezzel a Kövendi Élettel, mögöttünk a nagy szocializmussal, lerombolt gazdasági épületekkel. Addig jutottunk, hogy nekünk még testvérfalu se jutott ebben az új demokráciában. A '89 előtti állam komoly összegeket fordított a falu tönkretételére, ma a gáz bevezetésére se futja. Tisztába kellene végre lennünk: a Mikulás nem hoz semmit...<sup>9</sup>*

Ez a szemlélet világosan tükrözi, hogy adott helyzetben a súlyos gazdasági problémákkal küszködő erdélyi magyar települések reménykedő, vegetáló alapállásban mennyire hangsúlyozottan várták a kívülről jövő megsegítést.

Az általunk vizsgált esetek azt bizonyítják, hogy valamely magyarországi település testvérfaluvá választása nem racionális megfontolásokat követ, az esetek többségében sokkal fontosabb ennél a gesztus szimbolikus indokolása. Héderfája például azért létesített kapcsolatot éppen a magyarországi Hédervár nevű településsel, mivel a falu névbeli hasonlósága a társadalmi közvetlenség érzetét keltette, a másik közösséggel való mentális azonosulás kontextusát teremtette meg. A falvak felekezeti különbözősége – Hédervárt túlnyomórészt katolikusok lakják, Héderfája pedig 98 százalékban református település – nem jelentett problémát a kapcsolat létrehozásában. Más települések esetében is megfigyelhető a falvak névrokonságon alapuló testvérfaluvá választása. Ez a gyakorlat a fentebb említett sajátos szociálpszichológiai kontextus miatt vált általánossá, amikor ezek kezdeti alakulási fázisában nem a racionális megfontolások, hanem érzelmi, mentális igények játszották a főszerepet. A „testvértelépülési robbanás e kezdeti hőskorát optimista, őszinte és közvetlen kapcsolatteremtési aktusok sorozata jellemezte”, ekkoriban „elfeledettnek vélt közösségek érezhették meg (...) azt, hogy mégiscsak van emberi szolidaritás, határokon, sőt, régiókon, nyelvi és kulturális különbözőségeken túllépő, bensőséges kapcsolatokra áhítozó őszinte szándék” (Magyari 1995. 5.).

9. Szabadság 1997. december 1.



### 4.3. Ajándék – faluturizmus – idegenforgalom

A testvérfalu-kapcsolat működtetésében a legnagyobb közösségi esemény a *látogatás*. Egy-egy látogatás alkalmával esetenként egy egész busz népe is lehet egy falu vendége. Az elszállásolás „házaknál” történik, előzetes feliratkozás alapján bárki lehet vendéglátó. A vendégül látásnak fontos gazdasági vonatkozásai vannak. Az ezért járó fizetséget a vendégek szimbolikus *ajándékozás*ba burkolják.

Marcel Mauss az ajándékozás *totális* társadalmi jelenségként való megragadása közben felhívja a figyelmet a szolgáltatások mondhatni önkéntes, látszólag szabad és érdektől mentes, ugyanakkor mégis kötelező és érdekek által vezérelt jellegére. Megfigyelése szerint e szolgáltatások szinte mindig ajándékok formáját öltötték, nagylelkűen adományozott ajándékokét, akkor is, amikor az ügyletet kísérő gesztus csupán fikció, formalitás és társadalmi hazugság, s a háttérben kötelezettség és gazdasági érdek állt (Mauss 2000. 197–198.). Az ajándékozás gyakorlata végeredményben gazdasági csereként működik, amely megfigyeléseim szerint egyfajta szimbolikus gesztusrendszerbe van beleágyazva. A faluközösségeken belüli ajándékadások szimbolikus jellegére, valamint gazdasági vonatkozásaira több munka is felhívta a figyelmet. Az államszocializmus idején az élelmiszerral, élvezeti cikkekkkel való ajándékozás a „túlélő stratégiák” részét képezte. Később az informális gazdasági technikák működésébe is beépült. Látható, hogy valamely gazdasági cél beteljesítésére való törekvés közvetett formája az ajándékozás. Működési feltétele az, hogy mindkét fél értse a gesztus valódi tétjét. Ennek érzékeltetésére egy megfigyelt helyzetet vázolok fel.

A rendszerváltozást követő években holland turisták érkeztek Héderfájára. A látogatás célja a turisták részéről teljesen hasonló ahhoz a jelenséghez, amely az erdélyi falvakkal való kapcsolatfelvételt a külföldi közösségek részéről motiválta: a tradicionális kultúrák iránti vonzalom, a nyugati társadalmakhoz képest tapasztalható szegénység, a lokális kultúrák egzotikumként való megélése. A településen éppen lakodalom zajlott, a „lakodalmas ház” pedig meghívta az idegeneket a kultúrotthonban felszolgált vacsorára. A hollandok elfogadták a meghívást, az ajándékozás eseményekor pedig az akkori viszonyokhoz képest jelentős értéket képviselő ajándékcsomagot adtak a fiatal házaspárnak. Másnap egy fiatalasszony két varrottas díszpárnával kereste meg az idegeneket, és értésükre adta, hogy nekik szeretné ajándékozni. A hollandok elfogadták az ajándékot, és megkérdezték tőle, hogy mennyi pénzt szeretne kapni érte. A fiatalasszony láthatóan zavarba jött és azt mondta, hogy semennyit, de „adjanak valamit, ha akar-



nak”. A hollandok a díszpárnák értékéhez képest jóval kisebb értéket képező mogyorókrém-konzervet adtak a csalódottá váló fiatalasszonynak. A kölcsönös „ajándékok” értékbeli különbségét tekintve nagyon valószínű, hogy a holland fiatalok nem értették meg a felajánlás értelmét. Elképzelhető, hogy teljesen más kulturális jelentést tulajdonítottak annak, mint amit a fiatalasszony valójában várt: a díszpárnái értékének megfelelő külhoni kereskedelmi terméket. Az ilyen jellegű kulturális félreértések, a nyelvi és kulturális kommunikációs problémák miatt is válhatott a nem magyarországi, hanem más nyugat-európai közösségekkel való kapcsolatfenntartás formálissá, esetenként konfliktusossá. A régió falvaiban a turisztikai jellegű szolgáltatásokat számos tradicionális kulturális minta (*pattern*) akadályozza, lévén hogy ez a társadalom az efféle szolgáltatásokban nem készpénzszámolású, esetében inkább a munka és a javak ajándékcserejéről beszélhetünk (Benedek 1998. 109.). Nagyon valószínű, hogy ez az eset a holland fiatalokban a „jószerű bennszülött”<sup>10</sup> sztereotípiájában nyert értelmet, annál is inkább, mivel egzotikum iránti igényük, amely utazásukat motiválta, lényegében a harmonikusabb, a szebb, a régebbi – a mítosz – keresésének kontextusában zajlott (Wilhelm 2000. 233.).

A látogatás ideje alatt a testvérfa vendégeit előre megszervezett kirándulásokra viszik, ahova a vendéglátók is elkísérik látogatóikat. A közösségi programokon kívül egyes vendéglátó családok külön programokat is szerveznek, attól függően, hogy mekkora társadalmi tőkét (vö. Bourdieu 1997.) kívánnak felhalmozni vendégeiknél.

A látogatás záró momentuma általában egy közös vacsora, amelyet erre alkalmas közösségi épületben, a művelődési házban vagy a helyi iskola valamelyik tantermében szoktak megszervezni.

A holland közösség képviselői, a csupán néhány személyből álló kapcsolat-irányítók Héderfáján házat vásároltak, amelyet nyári hónapokban használnak. Érdekes módon a bonyhai kapcsolatot működtető idős belga házaspár szintén házat vásárolt a településen, kétlaki életvitelre rendezkedett be, és öt-hat hónapot az évből a faluban tölt.

A nyugati testvérkapcsolatot működtetőknél ez a viselkedése a rejtett *turizmus*<sup>11</sup> jelenségköréhez vezet. Úgy véljük, hogy a turizmus-meghatáro-

10. Lásd Giuseppe Cocchiara könyvének *A jó vadember mítoszának útja az európai öntudat felé* című fejezetét. A jó vadember mítosza – mondja Cocchiara – „...egy új érték igénylése, amely a folklór történetét hatalmasan előrelendíti: igénylése mindannak, ami egyszerű és elemi, ellentétben mindazzal, ami mesterkéltséggel és keresett” (Cocchiara 1962. 37.).

11. A dolgozat megszületéséhez a Szabó Á. Töhötömmel való beszélgetések is hozzájárultak, a kiemelt terminusért is neki tartozom köszönettel.

zások közül ez esetben az R. Bendix-féle értelmezés a releváns, aki szerint a turizmus a másság/idegenség megtapasztalásának intézményesített módjaként is felfogható, illetve olyan rituális tevékenységként, amelynek középpontjában az autenticitás megélése, átélése helyezkedik el (Havasréti 2000. 39.). Ebben a kontextusban a nyugati segéllyel érkezők a magasabb életszínvonalú látogató és a „szegény” helybéli közötti interakciós helyzetet teremtik meg. Kérdéses, hogy a segélyszállítmányok kiosztásának videofelvételen való rögzítése, valamint ennek lejátszása a saját közösségekben mennyire van összefüggésben a vad és civilizált archetípusának „újrajátszásával”, amely ilyen értelemben hasonlít például a Kenyába látogató turistáknak a maszáj pásztorok táncbemutatójában való gyönyörködéséhez (lásd Fejős 1998. 5.).

„A faluturizmust előnyben részesítő turista legfőbb motivációi között találjuk a »vadság« megtapasztalása iránti vágyat, valamint az idealizált »benszüllött« kultúrák megismerésére irányuló késztetést” (lásd Routsola 204. 85.).<sup>12</sup> „A turizmusiparnak egzotikus, egyedülálló látványosságokra van szüksége, amelyek hiányoznak vagy jelentős mértékben különböznek a turista mindennapi életterétől. A posztindusztriális, urbánus közegben élőknek a preindusztriális társadalmak kultúrája, környezete új tapasztalatok, élmények lehetőségét kínálja” (vö. Petrisalo 2004. 101.).<sup>13</sup>

Számos példa indokolja, hogy a nyugati közösségeknek távoli falvakkal való kapcsolatépítését a turizmus jelenségekőre felől is értelmezzük. Az például, hogy Bonyhán az infrastruktúra átadása után több mint száz Korondon (megrendelésre) készített kerámia „fütyülőt” adtak át a testvértelepülés képviselőinek ajándékba (a belga gyermekek számára), lényegében a turizmusipar működési elvén alapszik. A tárgy kulturális jelentéséről van itt szó, a turista „mátság” utáni igényének kielégítésére irányuló törekvésről.

## 5. Mezoszint

Az egyes háztartások között működő mikroszintű gazdasági kapcsolatok mellett közösségi szintű gazdasági együttműködés is megfigyelhető, amelyet a lokális intézmények (az önkormányzatok és az egyházak, valamint más, intézményként működő csoportosulások, például a nőszövetség) közvetítenek.

Gazdasági szinten a magyarországi önkormányzatok, valamint más nyugati államok önkormányzatai az EU-s csatlakozásra való gazdasági átalakulás folyamatában a kedvező jogi feltételek mellett jelentős anyagi érték-

12. Fordítás tőlem – P. L.

13. Fordítás tőlem – P. L.

ket képező használati eszközöket juttattak a testvérkapcsolatok révén az erdélyi települések intézményes képviselőinek (egyházak, önkormányzatok) birtokába. Adott esetben az erdélyi közösségek maguk dönthettek arról, hogy a használati eszközöket, vagy azok pénzbeli ellenértékét akarták-e megkapni. Héderfáján a faluközösség például a magyarországi testvérfalu ajándékának, egy tűzoltó autónak a sorsa felől dönthetett. Mivel a lokális közösség úgy tartotta jónak, a járművet eladták, az ebből származó pénzt pedig közösségi célokra használták fel. Nyugati kapcsolatok révén erdélyi települések magyar nyelvű iskoláikat, óvodáikat korszerűsíthették, kibővíthették, diplomákat javíthattak, országútjaikat tehetőre rendbe.

Másrészt a testvérfalu beépül a lokális történelembe. Az önkormányzatok által kiadott – sokszor turisztikai reklámcélokot szolgáló – helytörténeti kiadványokban, honlapokon fontossá válik a település testvérfalujának a bemutatása, a két közösség jelentősebb találkozásairól való megemlékezés is. A testvértelepülésnek a honlapon való bemutatása reprezentációs funkciókat tölt be. Ily módon, hogyha egy település rendelkezik testvérkapcsolattal, az az illető település életképességére, vezetőinek aktivitására, kompetenciájára, az ott lakók jólelkiségére, nyitottságára vall.

## 6. Makroszint

A testvérfalvak közötti kapcsolattartás aspektusait makroszinten vizsgálva azt láthatjuk, hogy politikai tényezők is befolyásolták ezek működését. Nem mellékes, hogy a kezdeti lelkesedést követően, amikor a kormányzat nyugatbarát nyitottságát szeretne volna demonstrálni, utat engedett a kapcsolatformák kialakulásának, de miután kiderült, hogy a nyugatiak Romániáról közvetlenül szerzett információi úgy mond „rontják az országról kialakult imázst”, megpróbálták visszafogni, sőt, határozottan megakadályozni a kapcsolatformák kiszélesedését, elterjedését (Magyar 1995.). Ennek ellenére a rendszerváltás után formálisan a testvérfalvak közötti kapcsolatépítés jogi támogatottságot kapott. Konkrétan a magyar–román alapszerződés 17. szakasza szerint az illetékes állami szervek minden eszközzel támogatni fogják a kulturális cseréket a kisebbséghez tartozók, a kisebbségek szervezetei és azok között az államok, közösségek között, amelyekhez a kisebbséget történelmi, kulturális, nyelvi és vallási szálak fűzik.<sup>14</sup>

14. Ennek nyomán „több erdélyi város testvérvárosi szerződést kötött anyaországi városokkal, vagy olyan külföldi helységekkel, amelyekben szintén laknak kisebbségek.” (Fábián–Ötvös 2003. 241.)

Az erdélyi testvérfalvak, testvérvárosok, testvérmegyék kulturális, gazdasági modellkövetése a nyugat-európai mintákra vezethető vissza. Az Európai Közösség államaiban a testvérvárosi kapcsolatok egyértelműen nyugat-európai állami politikai érdekből jöttek létre, mivel a kooperációra kényszerülő kormányok elsősorban a háború utáni évek ellenséges hangulatát akarták általuk megszüntetni (Hajdú 1995. 9.). A kapcsolat utáni vágy a háború pusztításának egyenes következménye lehetett, „az egymástól távol fekvő kisebb szervezett közösségek életének, egymás kultúrájának megismeréséből fakadt” (Dr. Farkas 1987., idézi Giczi–Sík 2003. 41.).

Mivel a testvérkapcsolatokat az uniós politikai struktúrák is támogatják, egy működő kontaktus uniós támogatási alapok megszerzésnek pályázati előfeltétele lehet. Ebből a szempontból kulcsszerepet játszik az, hogy az egyes települések rendelkeznek-e internet-elérhetőséggel. Az Európai Települések és Régiók Tanácsának működik egy Testvérvárosi Bizottsága, amely 1989 óta európai uniós alapok elkülönítése révén pályázási lehetőséget biztosít (vö. Giczi–Sík 2003. 35.). Az általunk vizsgált településeken nem volt példa arra, hogy a települések kapcsolati tőkéjüket pályázásra használták volna.

Úgy véljük, hogy a kettős állampolgárság kudarca kihatással lesz a magyarországi és az erdélyi testvértelepülések közötti viszonyrendszerekre, ám a népszavazás óta eltelt időszak túl rövid ahhoz, hogy tendenciákról, törvényszerűségekről lehessen beszélni. A kettős állampolgárság elutasítása a magyar állam részéről egyértelműen megterhelte a határon túli és az anyaország magyar közösségei közötti kapcsolatokat, emellett egy új fejezetet indított el az erdélyi magyarság identitásbeli önmeghatározásának gyakorlatában (vö. Jakab–Peti 2005. 119.). Kérdéses marad, hogy a testvérkapcsolat révén kialakuló gazdasági szövődmények az EU-s csatlakozás után is fontos gazdasági szereplői lesznek-e a valódi integrációra irányuló törekvéseknek.

## Irodalom

APPADURAI, Arjun

2001 A lokalitás teremtése. *Regio* XII/3. 3–32.

BENEDEK H. János

1998 Turizmus és helyi társadalom. A faluturizmus esélyei a Székelyföldön egy konkrét példa tükrében. In: Fejős Zoltán (szerk.): *A turizmus mint kulturális rendszer*. Budapest, 103–110.

BORSOS Endre – CSITE András – LETENYEI László

1999 *Rendszerváltozás után. Falusi sorsforduló a Kárpát-medencében*. Budapest

BURKE, Peter

1991 *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Budapest

COCCHIARA, Giuseppe

1962 *Az európai folklór története*. Budapest

DOUGLAS, Mary

2003 Egy étkezés megfejtése. In: Uő: *Rejtett jelentések*. Budapest, 289–316.

FÁBIÁN Gyula – ÖTVÖS Patrícia

2003 *Kisebbségi jog*. Kolozsvár

FEJŐS Zoltán

1998 „Hordák és alternatívok”? A turizmus néhány újabb megközelítése. In: Uő. (szerk.): *A turizmus mint kulturális rendszer*. Budapest, 5–9.

GICZI Johanna – SÍK Endre

2002 Testvértelepüléseink. In: Botos Krisztina – Fleck Gábor – Giczi Johanna – Michalkó Gábor – Sík Endre – Tanai Péter: *TÁRKI Önkormányzati kutatás*. Budapest, 61–79.

2003 A települések kapcsolati tőkéjének egy típusa – a testvértelepülések. *Szociológiai Szemle* 4. 34–54.

HAJDÚ Farkas-Zoltán

1995 Európa régiókból áll. *Korunk* VI/5. 8–13.

HAVASRÉTI József

2000 A Sziget Kulturális Fesztivál mint turisztikai jelenség. In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció*. (Tabula könyvek 1.) Budapest–Pécs, 39–55.

JAKAB Albert Zsolt – PETI Lehel

2005 Átszerveződő identitások a kettős állampolgárság kudarca felől. *Korunk* XVI/1. 118–121.

KAPITÁNY Ágnes – KAPITÁNY Gábor

1998 Nemzeti és politikai szimbólumok változásai a 20. században. In: Voigt Vilmos – Balázs Géza (szerk.): *A magyar jelrendszerek évszázadai*. Budapest, 121–150.

KOVÁCH Imre

1995 A mezőgazdasági privatizáció és a családi farmok jövője Közép- és Kelet-Európában. *Korunk* VI/5. 81.

MAGYARI Nándor László

1995 Testvérfalvak, testvérvárosok. *Korunk* VI/5. 5–7.

MAUSS, Marcel

2000 *Szociológia és antropológia*. Budapest

PETI Lehel

2004 Tejpénz a bankkártyán. Reprivatizáció, dekollektivizálás és mezőgazdaság specializáció egy Kis-Küküllő menti agrártelepülésen. In: Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 3. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kolozsvár, 184–212.

PETRISALO, Katriina

2004 Folk Tradition in Tourism. In: Cseri, Miklós – Fejős, Zoltán – Szarvas, Zsuzsa (eds.): *Touristic Construction and Consumption of Culture(s)*. Budapest–Szentendre, 101–106.

ROUTSALA, Helena

2004 A Lapp Baptisma at the Seita of Tatsi. Faked Traditions and Tourism Industry. In: Cseri, Miklós – Fejős, Zoltán – Szarvas, Zsuzsa (eds.): *Touristic Construction and Consumption of Culture(s)*. Budapest–Szentendre, 85–92.

WILHELM Gábor

2000 Az út vége? Turizmus, kultúra és identitás Lijiangban. In: Fejős Zoltán – Szijártó Zsolt (szerk.): *Turizmus és kommunikáció*. (Tabula könyvek 1.) Budapest–Pécs, 216–233.





**Jakab Albert Zsolt**

## **1848–1849 emlékezetének kialakítása Kolozsváron**

1848. március 15-én még nem volt forradalom Kolozsváron. 1848–1849 között nem volt szabadságharcok színhelye a város: „egyetlen alkalommal sem vált csatátérre, nem ostromolták meg, nem gyújtották fel” (Gaal 1998. 1.), a forradalom és szabadságharc emlékezete mégis erős. Több mint félszáz emlékhely utal a 19. század ezen eseményeire, utcák, terrek, épületek viselik a nyomait, ünnepek, megemlékezések kötődnek a későbbiekben ezekhez az eseményekhez, tartják életben és teszik állandóvá emlékezetüket. Hogyan alakult ki, tehát hogyan jött létre és hogyan változott ez az emlékezet Kolozsváron?

Az 1848–1849-es események megjelenítéseinek, szimbolikus folyamatainak rekonstruálását és elemzését az eseményekkel és emlékállításokkal kapcsolatos esetlegesen összeválogatott sajtóanyag, a történeti munkák, valamint saját adat- és forrásgyűjtésem, illetve a megfigyeléseim alapján kialakított értelmezések segítségével végeztem el. Vizsgálódásaim során főleg az emlékállításokra, az emléktárgyak (szobrok, emléktáblák) létrehozására, az emlékezet tárgyiasítására, kihelyezésére figyeltem. A dolgozat szűkebbre szabott kerete miatt el kellett tekintenem az emlékezet térbeliesítését kísérő és periodikusan újradefiniáló emlékezési gyakorlatok és ünnepek alaposabb elemzésétől.<sup>1</sup>

Az eseményekről való rituális megemlékezésekről, az ünnepek retorikájáról, 1848–1849 alapnarratívájának állandó és helyzetfüggő etnikai-politikai újraaktualizálásairól a probléma összetettsége miatt még további vizsgálatok lesznek szükségesek.

A kollektív emlékezet és a hagyomány szerveződésének kutatása több évtizedes, melynek – a továbbiakra nézve hipotetikus – eredményei jelentik a kolozsvári kutatásom elméleti keretét. A kollektív emlékezet létrejötte nem spontán folyamatként, hanem konstrukcióként, kitalálásként értelmezhető. Támpontként Eric Hobsbawm megállapításai szolgálnak, aki a kollektív emlékezetet kitalált hagyományként, a 19. századi, gyors társadalmi-gazdasági változásokat mutató Európa hagyományteremtéseként értelmezi. A tömeges hagyománytermelés időszaka az 1870–1914 közötti ötöd-fél évtized (Hobsbawm 1987.).

1. Az emlékezet kihelyezésének elméleti megközelítéseiről, az emlékezet térbeliesítésének kolozsvári eljárásaihoz lásd Jakab 2003. és 2005.

Az emlékezet szervezése nem egyéni, hanem kollektív folyamat eredménye. Maurice Halbwachs szerint az emlékek felidézése meghatározott társadalmi keretben adott, e feltételek között történik és tölti be funkcióját. Az emlék kollektív jellegét a közös tudatállapotról való referálás adja. A társadalmi keret pedig az emlékezetet felülvigyázó, működtető intézményként tételeződik, amely az emlékezési eseményt szabályozva a társadalmi konszenzust biztosítja (Halbwachs 1925. VIII–IX.). Ilyen szabályozó intézményeknek tekinthetők esetünkben azok a társadalmi csoportok (egyletek, társaságok, klubok stb.), amelyek létrehozzák, fenntartják, működtetik a vizsgált események emlékezetét.

### **Kik teremtik meg a hagyományt?**

A forradalom és szabadságharc emlékezete a Bach-korszakban elfojtás, tiltás alá esett. Az eseményekről való megemlékezés, a meghalt honvédeknek kijáró tiszteletadás a törvényellenesség körébe tartozott. A népi kultúrában ezzel szemben korán kialakult egy folklórhagyománya ezeknek az eseményeknek.<sup>2</sup>

A kiegyezés (1867) után lehetőség nyílik a szabadságharc eseményeiről való megemlékezésekre. Ezek a gyakorlatok kezdetben az informális emlékeztetalakítás eszközeivel élnek: félhivatalos rítusokról, kisebb csoportok által támogatott és a gyászszertartások szimbolikus eszköztárát aktivizáló közösségi megnyilvánulásokról beszélhetünk. 1869-ben a Kolozsváron kivégzett Tamás András honvédtisztnek állítanak emlékkövet a Házsongárdi temetőben, a következő szöveggel (bár sem az esemény helyszínét, sem a sírt nem tudták azonosítani): EMLÉKÉRE/ VOLT CS(ászári). K(irályi). HUSZÁR ÓRNAGY/ KÉSŐBB HONVÉD ALEZREDES/ CS(ík). MADÉFALVI/ TAMÁS ANDRÁSNAK/ KI SZŰ(letett). OCT. 26 1784./ HAZA IRÁNTI SZERETETÉÉRT/ MINT VÉRTANU KISZENVEDETT/ KOLO'SVÁRT NOV. 9. 1849./ EMELVE/ CS(ík). SZÉKI HONVÉD EGYLET ÁLTAL/ TÖBB LELKES KOLO'SVÁRI/ POLGÁROK HOZZAJÁRULTÁVAL/ 1869.

Az első megemlékezés szintén temetőben, Bölöni Farkas Sándor sírjánál zajlott 1873. március 15-én (Gaal 1998. 1.).<sup>3</sup>

2. A Kríza Ildikó által szerkesztett kötet (Kríza 1998.) tanulmányainak megállapításai, valamint Vajkai Aurél munkája (Vajkai 1998.) a népi díszítőművészetről, továbbá Kósa László könyve a paraszti múlt- és történelemszemléletről (Kósa 1980. 137–164.) bizonyítják az események korai népi feldolgozását.

3. Bem József tábornok táborigényzene, Salamon János és cigányzenekara játszott hazafis dalokat (Gaal 1998. 1.).]

A rítus megválasztott helyszíne arra enged következtetni, hogy az események kapcsán elsősorban a halottakról való megemlékezésre tevődött a hangsúly. Ezt a gyászünnep-jelleget támasztja alá az a tény is, hogy Kolozsváron a honvéd(ok)nak a temetőben állítottak emlékoszlopot. A kollektív emlékezet kihelyezésének így a temető volt a terepe.

Az eseményeknek a reprezentatív nyilvánosságba való kikerülése, a közteri emlékezési kultúra megszületése a következő évekhez köthető. 1874-ben a megemlékezés még nélkülözte a nyilvánosabb tereket, bár bekerült a város belső központjába. Ezúttal már a Redut nagytermében rendezték meg az ünnepséget. A reprezentatív helyszín az 1848-as forradalom nagy (kolozsvári) eseményének helyszínéként vált indokolttá: ebben a teremben mondták ki az uniót Magyarországgal. A megemlékezés hangulatára az ünnepélyesség vált jellemzővé, mintegy jelzésként annak, hogy nem a bukott szabadságharc tragikumára, hanem a forradalom érvényes vívmányára (a 12. pont), az unió eseményére tevődött a hangsúly.

A korai megemlékezésekhez hasonlóan a történészi/történetírói pozíció is a legitimizáló szándék felől tétéleződött. 1888-ban jelent meg Jakab Elek Kolozsvár történetének harmadik és egyben utolsó kötete. A szerző nagyszabású vállalkozása éppen az 1848-as forradalmi események bemutatásával zárul (Jakab 1888.).<sup>4</sup>

Annak ténye, hogy a helytörténeti munka kitűzött határa éppen ez az esemény, azt jelzi, hogy 40 év távlatából már érzékelhetőként adódott egy új történelmi korszakhatár, lehetségesnek és szükségesnek mutatkozott egy új határeseménynek a kanonizálása. Maga a „korszak” is egy szelektív kategória, utólagos konstrukció. Kulcsár-Szabó Zoltán szerint az emberi élettapasztalatok, önértelmezések is szükségszerűen az idő reflexiójára kényszerülnek (Kulcsár-Szabó 2000. 90.). Az emberiség korszakokban gondolkodik, a szemlélő jelenkora mindig egy (korszak)határtól számított. Odo Marquard szerint a korszakhatárok felépítése (sőt: lebontása, áthelyezése), az idő „behatárolása” alapvető antropológiai igény, a „határszükséglet” kifejeződése (idézi Kulcsár-Szabó 2000. 90.). A korszakváltásokat mindig csak meghaladottként, utólagos nézőpontból lehet szemlélni. A „nagy események” az utólagos jelentésteremtések következtében megterhelődnek, „csak a történet későbbi alakulása (és alakítása) felől válnak »nagygyá«, és emelkednek ki az adott pillanatban lezajló párhuzamos, akár szétartó események közül” (Kulcsár-Szabó 2000. 91.).

4. A szabadságharcról *Szabadságharcunk történetéhez* címmel írta meg emlékeit (1880).

Érdeemes elidőzni Jakab Elek leírásánál, mivel jól szemlélteti a múltban lezajlott, de a jelenből megítélt események minőségét. A forradalom hírére „néhány percz alatt a váratlan meglepetés első benyomásai alatt hazafias lelkesedés s öröme buzdulás hatotta át a város lakosait. Nem zajongó kitörés – egy csöndes belső öröm áramlata látszott az arczokon” (Jakab 1888. 1020.). A történelmi cezúrát, a korszakváltó (kolozsvári) esemény időpontját a szerző a forradalom híre megérkezésének másnapjával jelöli: „Mikor 1848. márcz. 21. az ó idő és rendszer összeroskadva letünt, s az új, lelket szívet fölrazólag bekövetkezett...” (Jakab 1888. 1019–1020.). Ezen a napon fogalmazták meg a polgári őrség felállításáról, az unióról, a törvény előtti egyenlőségről és közteherviselésről stb. szóló törvénytervezetet. Ez az eszme megszületésének ideje<sup>5</sup>, a nagy kezdet: „A rövid indítvány egy nagy jövőnek programja és kerete!” (Jakab 1888. 1021.). A történelmi reprezentáció az eseményt mint ünnepet mutatja be: „...nagy tömeg közönség: uri rend, polgárság, tanuló ifjak, nemzeti színű zászlókat lobogtatva jöttek a városház elé, melyeken ily feliratok voltak: »UNIO. ÉLJEN AZ UNIO. ÉLJEN AZ ALKOTMÁNYOS MONARCHIA. ÉLJEN A FELSÉGES URALKODÓ-HÁZ. ÉLJEN A SZABAD SAJTÓ, KÖZTEHERVISELÉS, TÖRVÉNY ELŐTTI EGYENLŐSÉG, POLGÁRI ÓRSEREG!« s több hasonló. A zászlók nagy száma csaknem erdőnek látszott, a szép három-szín a nap sugáriban megtörve festői látványként tárult a néző elé. A szíveken gyönyörözés áradt el, a szemekben örömköny ragyogott. A közönség időközönként ismételve kiáltotta a lelkesítő zászlófeliratokat s nemzeti dalokat énekelve adott hazafias örömeinek kifejezést. Mindenki nemzeti színű selyem szalagsukrokat [cocarda] tűzött mellére, s az egyik Unio feliratu lobogót a tanácsház fedele homlokzatára tüzték fel. (...) Estve 2–300 fáklyával, zeneszónál, közben harsogó: ÉLJEN AZ UNIO! kiáltások közt, nemzeti lobogókkal ment az ifjuság elébb a kormányzó, azután id. gróf Bethlen János, végre Méhes Sámuel házához a nap diadala fölött örömeiket s e férfiak iránti tiszteletüket és hálájukat kifejezni.” (Jakab 1888. 1022.) A történész gesztusa az eseménysorozat ünnepi bemutatásával maga is emlékezetkonstruálás, az utólagos eseményalkotás technikáit alkalmazza.<sup>6</sup>

Az eseményekre való figyelés, a megünneplésének igénye egyre határozottabb lett a század utolsó negyedében. Három évvel az első megemléke-

5. A népi kultúrában is a létezés kezdetét ruhazzák fel nagy jelentőséggel. „A kezdet nagy jelentőségű szituációja újra megismétlődik az ünnep alkalmával, amely strukturálisan újratevő az a fontos határhelyzetet, amelyben a káoszról kozmosz alakult.” (Pócs 1983. 197.)

6. Magának a történelmi ténynek a fogalma is egyes történészek szerint nem más, mint a történelmi interpretáció nyomán létrehozott konstrukció (White 1997., Gyáni 2000.).

zés után, 1876-ban a szervezők Március 15-i Állandó Bizottsággá alakultak. Ugyanez a bizottság létesítette 1892-ben az 1848–49. Országos Történelmi és Erekllye Múzeumot, és alapította ugyanebben az évben az 1848–49. Történelmi Lapokat (Gaal 1998. 1–2.). Ekkor a szabadságharcot túlélő honvédek közül már csak néhányan éltek, tehát az események emlékezetét a felejtés veszélyeztette. A múzeum tárgyi emlékeket gyűjtött mint az események kézzelfogható bizonyítékait. A havonta kétszer megjelenő lap visszaemlékezéseket, dokumentumokat közölt. Folyamatosan ismertette az elhunyt szabadságharcosok fontosabb adatait, s az 1894. november 1-jei lapszámban *Emlékezünk a halottakról* címmel közzé is tette a Házsongárdban nyugvók névsorát.<sup>7</sup>

Ezáltal magukra vállalták és fenntartották a kollektív emlékezet fölötti gyámkodás jogát, intézményesítették az oralitásban élő események korrigálását és hitelesítését.<sup>8</sup> A közelmúlt egyéni életeseményeit, élettörténeteit a nemzet történetébe ágyazták, és közösségivé formálták.

Kezdetben, főleg a kiegyezés előtti időszakban, az elhunyt honvédek sírjait – tartva a megtorló intézkedésektől – nem jelölték, vagy legfeljebb a halott nevét, születési és elhalálozási évszámait vésték fel. A későbbiek során a város által adományozott díszsírhelyekre temették őket, sírköveket, obeliszkeket állítottak. Például a csak 1867 után hazatért Bethlen Gergelyt (1810–1867) 1903. november 1-jén temették újra, és avatták fel oszlopát: „Harcolt a hazáért 1848-ban mint ezredes, a világszabadságért mint olasz tábornok” (Gaal 2003. 61.). A későbbi sírfeliratok megszövegezései is már nyíltan utaltak az eltemetetteknek a szabadságharcban betöltött tisztségére, illetve a megszerzett katonai fokozatra: Balázs Márton (1824–1895) „1848/49-es esemény bajnok” (Gaal 2003. 61.); „Bányai Sámuel/ városi tanácsjegyző/ 1848/49 honvéd százados”. (Gaal 2003. 34.); „Országos képviselő/ kormánybiztos/ tevékeny buzgó hazafi/ Asztalos Pál/ földi maradványait/ zárja e sírhant/ nemzete választottai közt/ szilárdul állva/ életében polgári tiszteletet/ halála után kortársai/ részt vevő könnyűit/ méltán kiérdemelte/ földi sárházától megvált/ élete 33ik évében/ 1849” (Gaal 2003. 82.); Bányai Vitális (1815–1888) „Becsület és haza/ volt vezércsillaga,/ élete csalódás/ és szenvedés vala.” (Gaal 2003. 65.); „Itt nyugszik/ Vogel Károly/ a kolozsvári könyvnyomdászok/ nesztora/ a koro-

7. Összeállítója Knapienszky Kázmér, az 1848-as lengyel légió Kolozsváron maradt tagja volt (Gaal 1998. 4.). A halottak névsorát Gaal György egészítette ki és közli (Gaal 1998. 6–7.).

8. Az írás dokumentatív természete lehetetlenné teszi a felejtést. Jan Assmann a hagyománynak a szóbeliségből írásbeliségbe való fordítását a rituális koherencia „ismétléskényszerének” textuális koherenciával való felváltásaként értelmezi (Assmann. 1999. 88–89.).

nás arany érdem/ kereszt tulajdonosa/ 1848-/49-iki/ honvéd altiszt/ született 1829-ben/ meghalt 1906. nov. 12-én.” (Gaal 2003. 50.); az utolsó 48-as honvédtisztként számontartott Eszterházy Miguel (1825–1923) „a Sándorhuszárok kapitánya, 48-as honvédtiszt, szabadsághős, ARADI fogoly” (Gaal 2003. 32.). Az egyik legismertebbnek, Bem alvezérének márványoszlopára csak ennyi került: INCZÉDY (Gaal 2003. 43.) Az így megfogalmazásra, bemutatásra kerülő élettörténetek a nagy hagyomány megformálása mellett didaktikus funkciókkal is bírtak: a közösség és a nemzet érdekeit felvállaló, azért életüket áldozó egyének életútjával modellezték a minőségi hazafiságot és tették legitimé magát a nemzeti érzést. És hasonló logikával legitimálták magának a nemzetnek a létét: a nemzet létezik, hiszen szenvedtek vagy meghaltak érte.

1896. április 1-jén a két honvédtiszt kivégzésének helyére emlékoszlopot állítottak. A munkálatokat (a kő faragása és szállítása, vasrácskerítés kidolgozása, díszcserje- és hársfaültetés, aszfaltburkolat készítése) a szakemberek saját költségükön végezték, a szükséges alapanyagokat pedig a kereskedők díjtalanul bocsátották rendelkezésükre.<sup>9</sup>

Az emlékmű felirata a következő volt: HONVÉD/ VÉRTANUK/ EMLÉKE// A HAZÁÉRT/ ÉS A NEMZET JOGAIÉRT/ 1849. OKTÓBER 18-ÁN/ E HELYEN,/ A BITÓFÁN VÉRTANUHALÁLT/ SZENVEDETT/ TAMÁS ANDRÁS ALEZREDES/ Sz(ületett). CSIKMÁDÉFALVÁN 1784. X/16./ SÁNDOR LÁSZLÓ TÁBLABIRÓ/ AZ I. SZÉKELY EZRED 1-SŐ ZÁSzlÓALJÁBAN/ NEMZETŐR TISZT/ Sz(ületett). CSIKTAPLÓCZÁN 1796.<sup>10</sup>

Az emlékművet a kivégzések évfordulóján, október 18-án leplezték le.

1897. március 12-én a Kolozsvár napilap rövid hírt közöl *Petőfi emléktábla leleplezése* címmel: „A felsőbb leányiskola a Biasini-szállodánál emléktáblát tétetett Petőfi ott időzésének emlékére. Az emléktábla leleplezése márcz. 15-én d. e. 10 órakor lesz. Ünnepi beszédet dr. Versényi György tanár mond.”<sup>11</sup>

Március 15-én a megszokott helyeken ünnepelt a város. Tizenegy órától a Főtéren gyülekezett, hogy az „egyetemi polgárok lélekemelő ünnepének” tanúi legyenek. A központi egyetemtől vonultak fel zászlók és zene kíséretében. A műsort a polgári dalegylet nyitotta meg a *Himnuszszal*, majd Czako Péter színművész elszavalta a *Talpra magyart*. Ezt követte Pazourek

9. 1848–49. *Történelmi Lapok* 1896. máj. 15–jún. 1.

10. 1848–49. *Történelmi Lapok* 1896. 7. sz.

11. *Kolozsvár* XI. évf. 58. sz. 1897. márc. 12.



Ferenc „lendületteljes ünnepi beszéde”, amely a tömeg „éljenkiáltásai közepette végződött”. Körösi Gábor színművész szavalata után ismét a polgári dalegylet énekelt, ezúttal a *Szózatot*. A műsor zárásaként Csikay György zenekara játszott alkalmi dalokat.<sup>12</sup>

A megemlékezések ünnepi jellege mellé a szórakoztatás szerepe is társult. Az egész napos rendezvény a Vigadóban megtartott kulturális műsorral zárt. A megemlékezés egyik kitérőjeként a leányiskola felavatta az emléktáblát: „PETÖFI SÁNDOR/ És neje/ 1847. okt[óber]. 21-től 24-ig./ Megjelölte a helybeli áll[ami]./ felsőbb leányiskola kegyelete/ 1897. márc[ius]. 15.” Az emléktáblának is szerepe volt abban, hogy a szálloda előtti utcát 1898-ban Petőfiről nevezték el.

A forradalom kitörésének és az unió létrejöttének félévszázados jubileumán nagyszabású rendezvényekkel ünnepelt a város. Ezen a napon a forradalom szimbolikus rekonstrukcióját is elvégezték.<sup>13</sup> A tömeg a Redut elé vonult, ahol a városatyák „díszközgyűlést” szerveztek, illetve alakítottak az események analógiájára. Az ünnepi beszédek mellett Kőváry László szemtanúként idézte fel az unió tárgyalásokat. Majd a levonuló városi vezetőség a várakozó tömeghez csatlakozva emléktábla-avatáson vett részt: „AZ ERDÉLYI ORSZÁGGYŰLÉS/ ITT HATÁROZTA EL AZ/ UNIO/ LÉTESÍTÉSÉT MAGYARORSZÁGGAL/ 1848. MÁJ[us]. 30./ A FÉLÉVSZÁZADOS ÉVFORDULÓRA/ EMELTETTE AZ EMLÉKTÁBLÁT/ AZ EGYETEM IFJÚSÁGA/ 1898. MÁJ[us]. 30. A leleplezés előtti nap az utca nevét (Belmonostor) Unió utcára változtatták.<sup>14</sup>

Bem József emléktáblájának felállítását az Ereky Múzeum bizottsága kezdeményezte. A vármegye és a város vezetői, valamint a még élő 1848-as honvédek jelenlétében leplezték le 1898. december 25-én: E HÁZBAN VOLT SZÁLLVA/ BEM JÓZSEF/ HONVÉD TÁBORNOK/ 1848 DECEMBER 25-IKI/ GYŐZEDELMESES BEVONULÁSAKOR.

### Hatalom- és emlékezetváltások

Erdély 1918-as Romániához való csatolása nemcsak azt jelentette, hogy az addig Magyarországhoz tartozó országrész román fennhatóság alá került, hanem azt is, hogy Erdélynek ezután egy másik (román) történelem részévé kellett válnia. Az új hatalom új történelemszemléletet és ezzel

12. *Kolozsvár* XI. évf. 60. sz. 1897. márc. 15.

13. Ugyanerről számol be Keszeg Vilmos is a tordai március 15-ei ünnepségek kapcsán, amelyek az 1848-as nap stilizált reprezentációi kívántak lenni (Keszeg 2004. 26.).

14. Az utcának a Főtéren túli folytatását (Belmagyar) Kossuth Lajosról nevezték el.



együtt új, eltérő emlékezetet követelt. Mentalitásának az emlékterekben bekövetkező változásait is nyomon követhetjük.

A román hatalom az előző rendszerre utaló reprezentációk közül többet láthatatlanná tett. Az 1848–1849-es események nyilvános tárgyi interpretációit is – az események eltérő megítélése miatt – felszámolni igyekezett: a magyar és román nép ellenfélként élte meg a szabadságharcot. A vizsgált események emléknymoi közül először az 1920-as évek elején az unió emlékszövegét tüntette el, illetve cserélte le egy másikkal, a Memorandum-perre emlékeztetővel. Ugyanekkor vették le Petőfi emléktábláját a Biasini szállodáról, amelyet 1939-ben helyeztek vissza. A kivégzett honvédek emlékművét összetörték, és részben megsemmisítették.<sup>15</sup>

Mindezek a tények ugyanannak a kulturális folyamatnak a lenyomatai, amely egyfelől az emlékezetet, másfelől a felejtést működteti. Ha a térbeliesítésnek az emlékezés felel meg, akkor a tér felszámolásának, eltüntetésének a felejtés.<sup>16</sup>

Az emlékezet és tárgyiasított formáinak (emlékmű, emléktábla, szobor) negligálása, eltüntetése is következésképpen kulturális viselkedésnek számít, a múltból való reprezentáció használatának mellőzését jelenti.

A második világháború alatti új „magyar világ” folytatta a korábban megkezdett emlékezetsszervezést. Visszaállította az eltávolított emléktáblákat, így 1941-ben az unió létrehozásáról szóló is a helyére került, felváltva a Memorandum-perre emlékeztetőt. (Az unió táblát az 1940-es évek közepén végleg eltávolították.)

Az emlékezet tárgyiasított nyomainak eltüntetését nemcsak szimbolikus területsértésként értelmezte a magyar hatalom. A honvédeknek a román hatalom által leromboltatott emlékművét visszaállította némileg módosított szöveggel, és újabb két emléktáblával egészítette ki. Az egyik szöveg az emlékezet újraállításáról szól: „BARBÁR KEZEKTŐL LEDÖNTÖTT EZEN/ EMLÉKET FELKUTATTA ÉS VISSZAÁLLITOTTA/ A 25. ÖNÁLLÓ LÉGVÉDELMI GÉPÁGYU-/ ŰTEG 1941. AUGUSZTUS 10-ÉN.” A másik emléktábla a fogadalom, a múlt iránti kegyelet megerősítése: VÉRTANUSÁGTOK MEGSZENTELT HELYÉN/ EMLÉKETEK E KŐBETŰK ŐRZIK./ DE MAGYAR SZÍVBEN JOBBAN, MINT A SZIKLA/ MEGTARTJUK MAJD VÉGTELEN IDŐKIG.” (Lówy–Demeter–Asztalos 1996. 189.). Az utóbb állított

15. Az obeliszket még a leleplezése előtt, 1896. április 20-án este Kolozsváron tanuló száz diákok megrongálták, oldalait telefirkálták.

16. Bár Tzvetan Todorov szerint az emlékezetnek nem a feledés az ellentéte. A szerző értelmezésében a szembenálló terminusok inkább a megőrzés és az eltörlés (feledés), az emlékezet mindig és szükségképpen közvetítő a kettő között (Todorov 1996. 30.).

emléktáblákat a második világháború után tüntették el, az emlékmű többi részét az 1980-as évek közepén döntötték le. Az 1989-es forradalom után a megmaradt részeit rendezték, évente (november 6-án) megemlékezéseket tartanak mellette.

A második világháború után fokozatosan berendezkedő román kommunista rezsim kezdetben nem tekintette a maga számára használhatónak 1848–1849 történeti hagyományait. Az 1965 után hangsúlyosodó hivatalos történetiszemlélet már a román szabadságharc emlékezetét alakította. Avram Iancu alakjának és tetteinek mitizálása lehetőséget teremtett arra, hogy a román történetírás legérzékenyebb területét, a nemzet létrejöttét, az önállósági törekvéseket példázza és legitimálja.<sup>17</sup>

Ez a koncepció a forradalom és szabadságharc eseményei közül leginkább a balázsfalvi nemzetgyűlésre fókuszált, amelybe a román országrészek és Erdély egyesítésének korai szándékait vetítette vissza.

1968 és 1972 között a kommunista diktatúra politikai engedményeket tett kisebbségi ügyekben. Erre a rövid időszakra az emlékezetkonstruálás, emlékállítás viszonylagos feléledése vált jellemzővé.<sup>18</sup>

Ebben a kanonizálási hullámban állítottak emléktáblát a Biasini-szálloda épületén a (román) szabadságharc eseményének: „Itt, az egykori Biasini szállóban szállt meg az Erdélyi-szigethegységbe, Avram Iancuhoz vezető útján Cezar Bolliac (1813–1880) kíséretében Nicolae Bălcescu (1819– 1852).”<sup>19</sup> A román emléktábla felhelyezése az előzőleg már a magyarok által megjelölt épületre folytatása és felerősödése volt annak a folyamatnak, amelyet az etnikumközi, emlékezetért vívott szimbolikus harcnak nevezhetünk.

Avram Iancu átmeneti lakását is megjelölték a Biasini szálloda közelében: „Itt lakott főiskolai tanulmányai idején (1841–1844) Avram Iancu, az 1848-as erdélyi forradalom kiemelkedő vezetője, a társadalmi és nemzeti jogok lelkes harcosa. Leleplezve 1972 szeptemberében.”<sup>20</sup>

A Petőfi utca átnevezése Avram Iancura ebben az időszakban történt.

17. Avram Iancu kultusza a román országrészekben nem csupán Erdélyben jelenik meg (Boia 1999. 277.).

18. Mintegy 40 emléktáblát helyeztek el Kolozsváron, nagyjából román vonatkozásúakat, különösebb nyilvános és ünnepi ceremónia nélkül.

19. Eredeti szöveg: AICI, ÎN FOSTUL HOTEL/ BIASINI, A POPOSIT ÎN ZILELE/ DE 17–23 IULIE 1849, ÎN DRUM/ SPRE MUNȚII APUSENI LA AVRAM IANCU,/ NICOLAE BĂLCESCU (1819–1852)/ INȘOȚIT DE CEZAR BOLLIAC (1813–1880).

20. Eredeti szöveg: AICI A LOCUIT ÎN TIMPUL/ STUDIILOR ACADEMICE (1841–1844)/ AVRAM IANCU,/ EMINENT CONDUCĂTOR AL REVOLUȚIEI/ DIN TRAN-SILVANIA DE LA 1848./ LUPTĂTOR ÎNFLĂCĂRAT PENTRU/ DREPTATE SOCIALĂ ȘI NAȚIONALĂ./ Dezvelită în septembrie 1972.

Ennek az emlékezetért folyó harcnak vagy az emlékezetek közötti rivalizálás folyamatának magyarázatára a foucault-i diskurzumodellt tekinthetjük érvényesnek. A szerző a diskurzuson azt a szimbolikus jelentés együttest érti, amelyért és amelynek eszközeivel a társadalomban harc folyik. A diskurzus természete pedig, hogy az eltérő véleményeket kizárja, marginalizálja (Foucault 1998.). Ennek a teóriának a jelen vizsgálati tárgyra való alkalmazása azt jelenti, hogy a múlt megjelenítése, a jelent legitimáló kollektív emlékezet eszköz annak a szimbolikus hatalomnak a megszerzésében, amelyért a magyar és román diskurzustársaságok versengenek.

A rövid nyitás utáni időszakban vált hangsúlyosabbá a román hatalom számára 1848–1849 emlékezetének megalkotása. A kommunista diktatúra elfojtotta az interetnikus konfliktusokat, a hatalométól eltérő nemzeti ideológiák, vélemények a nyilvánosság szintje alá kényszerültek. A fenti elmélet értelmében egyetlen diskurzus, a hatalmi beszédmód uralta az események emlékezetéről való beszédet. Célja a román nemzet létrejöttének utólagos megteremtése volt, egy olyan múltkép megkonstruálásával, amely a magyar (immár kisebbségi) emlékezetet is ellensúlyozni tudta.

1979-ben a Báthory István Líceum fennállásának 400. évfordulóján emléktáblát helyeztek el az intézményen. A román nyelvű szöveggel a román nemzeti emancipáció történetét forgalmazták: „Itt működött a kolozsvári Kegyesrendi Gimnázium, amelyben számos román diák tanult, közöttük Avram Iancu, Gheorghe Barițiu, Al. Papiu-Ilarian, Constantin Roman, Ion Suciú, Iosif Suluțiu, Iacob Bologa, Nicolae Popea, Constantin Secăreanu, Constantin G. Ioan és a Buteanu fivérek, akik jelentős szerepet játszottak az 1848-as forradalom idején. Az iskola román diákjainak körében uralkodó román nemzeti egyenjogúsítási óhaj volt az Aurora ('kikelet') egyesület (1848) és a Zorile ('hajnal') című irodalmi lap alapja.”<sup>21</sup>

A hivatalos ideológia a magyar emlékezetet ellensúlyozandó az eseményeknek azon mozzanatait emelte ki, amelyek kompromittálóak a szabadságharc megítélésében. A Fellegvár kaputornyára helyezett szöveg ezt a tö-

21. Eredeti szöveg: AICI A FUNCȚIONAT LICEUL PIARIȘTILOR/ DIN CLUJ, FRECVENTAT DE MULȚI TINERI/ ROMĂNI, PRINTRE CARE AVRAM IANCU,/ GHEORGHE BARIȚIU, AL. PAPIU-ILARIAN,/ CONSTANTIN ROMAN, ION SUCIU, IOSIF/ SULUȚIU, IACOB BOLOGA, NICOLAE POPEA,/ CONSTANTIN SECĂREANU, CONSTANTIN/ G. IOAN ȘI FRAȚII BUTEANU, CARE AU/ JUCAT UN ROL ÎNSEMNAT ÎN TIMPUL/ REVOLUȚIEI DE LA 1848. DORINȚA DE/ EMANCIPARE NAȚIONALĂ A POPORU-/ LUI ROMÂN CARE DOMNEA ÎNTRE/ STUDENȚII ROMĂNI DE LA ACEST LICEU/ A STAT LA BAZA SOCIETĂȚII „AURORA”/ (1845) ȘI A FOII LITERARE „ZORILE”.

rekvést képviseli: „Az ellenforradalmi magyar nemesség parancsára 1849. május 11-én ezen a helyen végezték ki Stephan Ludwig Roth szász tanárt, haladó szellemű értelmiségit, az 1848-as forradalom tevékeny harcosát, a szász lakosság és a román nép társadalmi és nemzeti jogainak fáradhatatlan támogatóját.”<sup>22</sup>

A magyar szabadságharc ellenforradalminak való beállítása a hivatalos román történelemszemlélet mentén értelmezhető: a román szabadcsapatoknak a nemzeti jogokért vívott harcai képviselték az igazi forradalmat az elnyomó magyar hatalommal szemben.

### Szimbolikus térharcok az események ürügén

Az 1989-es forradalom nemcsak a politikai rendszer, hanem a múltról folyó diskurzus vonatkozásában is cezúrának tekinthető. Kolozsváron minden eddiginél intenzívebben lángol fel az emlékezet újraalkotásáért folyó törekvés. Az új rendszer számára a társadalmi-politikai legitimizáció és ott-honosság érzetét nem nyújtó emléktárgyak terhessé váltak. A történelmi reprezentációk nagyarányú felszámolása így vált indokolttá. Történelmi-politikai események nyomait (munkásmozgalmak, szakszervezeti gyűlések stb.) tüntették el a térből. Helyükbe az előző totalitárius rendszerek áldozatainak emlékei, új történelmi események, személyiségek kerültek.

1848–1849 emlékezete változatlanul érvényesnek, értelmezhetőnek, állandónak mutatkozott. A magyar etnikum számára a rendszerváltás a forradalom és szabadságharc megünneplésének lehetőségét is ígérte. A helyi román elit is egyre inkább igényt tartott az események megformálására. A Gheorghe Funar-féle korszakban, 1992 és 2004 között a vezetői pozíciót birtokló román hatalmi elit olyan nacionalista diskurzust vállalt fel és élte-tett, amely ellehetetleníteni igyekezett a magyar emlékezetért folytatott beszédmódokat. A polgármester már első kampánybeszédeiben a múlt újraalkotását, új emléktárgyak létrehozását ígérte a magyar emlékezet ellenében.

A szimbolikus helyekért folyó harc részeként a román elit először a főteret mint magyar etnikus teret igyekezett semlegesíteni, illetve kisajátítani,

22. Eredeti szöveg: ÎN ACEST LOC A FOST/ EXECUTAT, LA 11 MAI 1849, DIN/ ORDINUL NOBILIMII CONTRA-/ REVOLUȚIONARE MAGHIARE, PRO-/ FESORUL SAS STEPHAN LUDVIG/ ROTH, INTELECTUALUL PROGRESIST,/ MILITANT ACTIV ÎN REVOLUȚIA DE/ LA 1848, SUȘȚINĂTORUL NEOBOSIT/ AL DREPTURILOR SOCIALE ȘI/ NAȚIONALE ALE POPULAȚIEI SĂ-/ SEȘTI ȘI ALE POPORULUI ROMÂN.”

a román nemzeti térhez csatolni: a Mátyás-szobor felcímkézése a román nemzeti ünnepen, az előtte folyó ásatások, a tér emlékművekkel való becsúfolása ezt leginkább bizonyító eljárások.<sup>23</sup>

Egy évvel később megalkották és rituálisan birtokba vették a román centrumot. 1993. december 1-jén felavatták a tér névadója, Avram Iancu szobrának talapzatát. A román nemzeti ünnepeken, kiemelt időpontokban csomósodó térrendezési eljárások a román nemzeti érzésre, történelemtudatra apellálva tették legitimmé az emlékezetformálás, emlékezetalkotás gesztusait. Ebben az olvasatban Mátyás román származású, az övével szemben elbukó király, akinek emlékezetét Avram Iancu emblematisz figurája, mítosza hivatott maradéktalanul ellensúlyozni. Az utóbb kialakított tér szimbolikus erejét a periodikus bejárési gyakorlatokból, katonai parádéból és politikai reprezentációkból merítette.<sup>24</sup>

A főtéri rendezések mellett más magyar emléktérre is rátelepedett a román diskurzus. A román félnek, bár korábban már megjelölte a helyet, a Biasini-szállodához bejárasi-beélési gyakorlatai, megemlékezési rítusai nem kapcsolódtak. 1848–1849 eseménye megmaradt a magyar etnikum fő nemzeti ünnepének. Ezt az ünnepséget a polgármester igyekezett visszazorítani, törvényes kereteken kívül helyezni.<sup>25</sup>

1996 márciusában a helyi román vezetőség is bejelentette igényét a szimbolikus térteremtést és a március 15-i ünneplést illetően. Erre ugyanazt a teret és időt választotta, amelyet a helyi magyarság magának tartott fenn. 13-án *Megemlékezési összejövétel* címmel a Polgármesteri Hivatal és az Állami Levéltár felhívást tett közzé a helyi román újságban. A lakosságot kérték a márciusi ünnepen való részvételre, hogy együtt ünnepelhessék az „1848-as Forradalom Vezetőinek és a meggyilkolt románok tízezreinek emlékét”.<sup>26</sup> Az ismertetett program az ünnepély csúcspontjaként a George Barițiu és Nicolae Bălcescu emléktáblájának leleplezését nevezte meg.

23. A főtér szimbolikus átrendezéséről, a szimbolikus térharcokról átfogó elemzést Feischmidt Margit írt (Feischmidt 1994. és 2003.).

24. A hatalmi diskurzusok által a fizikai terekhez rendelt szimbolikus (a miénk és övék dichotómiájára építkező nemzeterősítő) jelentések vizsgálatát Kolozsvár példáján Szabó A. Töhötöm végezte el (Szabó 2004.).

25. Gheorghe Funar polgármester kijelentése: „Március 15 az erdélyi magyarok által elkövetett atrocitások kiindulópontja volt. Utódaiknak nem lenne szabad nemzeti napként ünnepelniük, ehelyett inkább bocsánatot kellene kérniük a megtörténtekért a románoktól.” (Adevărul de Cluj 1996. március 16–17.)

26. Adevărul de Cluj 1996. március 13.

A megjelölt napon a korábbi román nyelvű emléktábla helyébe a következő kétnyelvű (román és angol) szöveget helyezték: „Ebben az épületben szálltak meg az 1848–1949-es években, a nemzeti szabadságért és egységességért folyó harc szervezesei közben George Barițiu és Nicolae Bălcescu. A románok szent ügyének kinyilvánítását a magyar nemesség véres megtorlása követte, amelynek során legyilkoltak 40 000 románt, felperzseltek és feldúltak 230 falut.”<sup>27</sup>

Az emléktábla létjogosultságát rangos egyházi előjárók által történő felszentelésével legitimizálták. A tartalom hitelesítésére a délután kezdődő *Supplex Libellus Valachorum 205* című, a Polgármesteri Hivatal nagytermében megtartott konferencia volt hivatott, amelyen akadémikusok, egyetemi professzorok, kutatók vettek részt. A gesztus legitimitását a konferenciát követő, *Supplexe românești oglindite în documentele clujene din veacul al XVIII-lea* című dokumentumkiállítás is biztosította.

Az események román emlékezetével további fontosnak ítélt térrészeket jelöltek meg. 1997-ben a Fellegváron, a korábbi fakereszt helyébe egy méreteit tekintve impozáns emlékművet emeltek. A város legtávolabbi területeiről is látható emlékműre helyezett szövegek közül egyik kommunistaellenes, a másik pedig 1848 sajtós értelmezése: „Ezen a Fellegvárnak nevezett magaslaton és más Kolozsvár környéki helyeken az 1848-as erdélyi forradalom megtorló hadjáratában nagyszámú románt végeztek ki. Alexandru Bătrâneanu prefektus, Vasile Simonis, Vasile Turcu, Alexandru Țicudi tanácsosok és a nagy német történész és gondolkodó, Ștefan Ludwig Roth emlékére, és sokaknak, akiknek egy részét feljegyezték a kor

27. Eredeti szövegek: ÎN ACEASTĂ CLĂDIRE/ AU POPOSIT ÎN ANII/ 1848–1849,/ ÎN TIMPUL DESFĂȘURĂRII/ ACȚIUNILOR DE ORGANIZARE/ A LUPTEI PENTRU/ LIBERTATE ȘI/ UNITATE NAȚIONALĂ,/ GEORGE BARIȚIU/ ȘI / NICOLAE BĂLCESCU/ MARI PERSONALITĂȚI/ ALE REVOLUȚIEI ROMÂNE/ AFIRMAREA IDEALURILOR/ SACRE/ ALE ROMÂNILOR/ A DECLANȘAT/ REPRESIUNEA SÂNGEROASĂ/ CONDUSĂ/ DE NEMEȘII UNGURI/ ÎN TIMPUL CĂREIA/ AU FOST UCIIȘI PESTE/ 40000 DE ROMÂNI,/ ȘI AU FOST INCENDIATE/ 230 SATE; IN THIS BUILDING/ WERE HOSTED BETWEEN/ 1848–1849,/ DURING THE DEVELOPMENT/ OF THE BATTLE/ FOR FREEDOM/ AND NATIONAL UNITY,/ GEORGE BARIȚIU/ AND/ NICOLAE BĂLCESCU/ GREAT PERSONALITIES/ OF THE ROMANIAN REVOLUTION/ THE ATTEMPT OF THE ACTION/ TAKEN BY/ THE ROMANIAN PEOPLE/ FOR RACHING/ ITS SACRED IDEALS/ UNLEASHED A/ BLOODY REPRESSIONS/ LED BY HUNGARIAN ARISTOCRACY/ WHILE OVER/ 40000 ROMANIANS/ WERE KILLED,/ 230 VILLAGES WERE BURNED/ AND TOTALLY DESTROYED.



dokumentumaiban és sok olyannak, akiknek neve ismeretlen maradt. Kivitelezte a S. C. Turnătoria Metalul 1997-ben.”<sup>28</sup>

A fentiekből látható, hogy az 1989 után újradefiniálódó román nemzeti diskurzus a város legjelentősebb tereit foglalta le az emlékezet konstruálására. A vizsgált események tárgyiasított emlékezte birtokolja a szimbolikus szempontból legfontosabbnak és legalkalmasabbnak ítélt helyeket. Az emlékezetről való beszélés uralásának szándéka a román vezetőség részéről kiterjed a magyar megemlékezések idejének kompromittálására is. Így értelmezhető a magyar nemzeti ünnepre való rátelepedés. Ez a nap az emlékállításokban, ritualizált eseményekben a legleterheltebb a román nemzeti ünnepnap után. A román polgármester 1999-ben emléktáblát avatott a Biasini-szálloda melletti mellékutcában, az ünneplő magyar tömegtől nem messze, „a kolozsvári egyetem első román nyelv és irodalom tanára” emlékére. 2000-ben pedig az 1919 és 1920 között a Kormányzó Tanács válás- és közoktatásügyi feladatait ellátó intézménynek helyet adó épületet, illetve az Állami Levéltár 1923 és 1937 közötti székházát jelöltette meg. 2003-ban és 2004-ben egyházi előjárók segítségével gyászmisét celebráltak a Biasini-szállodánál. A rítust a magyar koszorúzási ünnepségek időpontja előtt végezték. A román halotti mise keretében felelevenítették, verbalizálták az emléktáblán megfogalmazott eseményt. Az egyházi előjárók a rítust „Nicolae Bălcescu, George Barițiu, Avram Iancu és a 40 000, a haza szabadságáért az ördög ellen harcoló 1848–1849-es román hős emlékére”<sup>29</sup> celebrálták.

A magyar etnikum számára a Biasini-szálloda előtt történő koszorúzás maradt a március 15-i ünnepségek egyetlen nyilvános, központi része. Egyedül ezen a napon engedélyezett 1995-től a magyar nemzeti szimbólumok használata. Ennek a rítusnak az állandó előjátékául a Szent Mihály katolikus, illetve a farkas utcai református templom terében elhangzó ünnepi beszédek szolgáltak. Emlékállításra 1848–1849 emlékezetének kapcsán sem szolgáltatott a városi vezetőség törvényes keretet. Az emlékállítások így

28. Eredeti szöveg: PE ACEASTĂ ÎNĂLȚIME NUMITĂ/ „CETĂȚUIA”/ ȘI ÎN ALTE LOCURI DIN ZONA CLUJULUI, AU FOST EXECUTAȚI/ UN MARE NUMĂR DE ROMÂNI,/ ÎN CAMPANIA DE REPRIMĂRE A REVOLUȚIEI DE LA 1848 DIN TRANSILVANIA./ \*/ IN MEMORIAM/ PREFECTUL/ ALEXANDRU BĂTRĂNEANU,/ TRIBUNII/ VASILE SIMONIS,/ VASILE TURCU,/ ALEXANDRU ȚICUDI/ MARELE ISTORIC ȘI GÂNDITOR GERMAN/ ȘTEFAN LUDWIG ROTH/ ȘI MULȚI ALȚII./ UNII, CARE AU FOST POMENIȚI ÎN DOCUMENTELE VREMII,/ ALȚII, CEI MAI MULȚI, ALE CĂROR NUME AU RĂMAS NECUNOSCUTE./ EXECUTAT DE S. C. TURNATORIA METALUL 1997.

29. Részlet az elhangzott szövegből.



a kvázi-nyilvános, nemzetileg homogén környezetben, a templomokban és iskolákban folytak. A Brassai Sámuel középiskolában az egykori kollégium honvédjaira emlékeztek: „AZ UNITÁRIUS KOLLÉGIUM/ 47 diákja emlékére,/ akik részt vettek az 1848–49-es/ magyar szabadságharcban./ Sokan közülük életüket áldozták/ népünk szabadságáért./ Példájuk buzdítson, örökségüket/ ápoljuk és adjuk tovább!/ 2002. március idusán.” Az evangélikus egyházközség a templomában adott helyett a forradalmár emlékének: „Annyi jogunk lesz eredményeinkhez,/ amennyi helyet foglal el szívünkben a hit tüze!”/ KOSSUTH LAJOS/ 1802 – 1894/ evangélikus egyházához mindhalálig hű,/ a nemzet szabadságáért küzdő magyar/ hazafi emlékére állította az emléktáblát/ születésének 200. évfordulóján/ a Romániai Ágostai Hitvallású Evangélikus-/ Lutheránus Egyházkerület és/ a Kolozsvári Egyházközség./ Kolozsvár, 2002.

A magyar részről való emlékéllátások behúzódomása ezekbe a belső terekbe az emlékezetnek a helytől kölcsönzött szakralizálódása és nemzeti-morális értékgorgalmazása mellett annak elszigetelődését is jelzik. Az emlékezetközösség partikulárisként mutatkozik, az emlékezet pedig ezekben a homogén terekben nem töltekezhet a működéséhez szükséges etnikus interpretációkkal, ugyanakkor az intézmények profilja és zártsága nem teszi lehetővé az állandó receptálását a kívülről állók részéről.

### Összegzés

1848–1849 emlékezetének megteremtése, kibontakozása a 19. század utolsó harmadában a nemzetépítéssel áll összefüggésben. A szűkebb emlékezetközösségek (egyén, család) sorseseeményeit leválasztották a partikularitás síkjáról, és beemelték a városi emlékezeti kultúrába. Az egyéni élettörténeteket a tömegek részvételére építő megemlékezések gesztusával nyilvánossá tették, a családi életeseményeket, tragédiákat a nemzeti történelem részévé avatták. A közelmúlt eseményeinek felhasználásával vagy létrehozásával a hagyományteremtés mellett a nemzetteremtést, -erősítést szolgálták. Ezáltal a családi emlékezetet alkotó partikuláris hagyományt a nemzet mint az *elképzelte közösség* (Anderson 1989. 4.) koherenciáját biztosító tudáskészlet részévé avatták. Ez a fajta kiteljesítés vagy kisajátítás identifikációs, legitimizációs és didaktikus funkciókat rendelt a nemzeti emlékezet használatához.

Az emlékezet kihelyezésének szándéka az emlékhordozók fogytával (honvédek és családtagjaik halálával) lett hangsúlyossá. Az események emlékeztetésének a megteremtésében – ahogy az más emlékéllátások során is általánosan megfigyelhető – nem maga a megemlékezett esemény, hanem a megemlékező csoport kiléte, a megemlékezés célja és módja bírt elsőbbség-

gel. A kezdeti, szűkebb csoportkezdeményezések hivatalos ideológiával feltöltött eseménysorokká váltak.

A nemzetet belülről körvonalazó emlékezet létrehozza, illetve megengedi a saját és az idegen közösség dichotomikus megkülönböztetését. Az 1918 utáni emlékezetkezelési gyakorlatok már ezt mintázták. Nem valamire, hanem valami/valaki(k) ellen emlékeztek, ahol a magyar és román etnikum között állandósulni látszó konfliktus játszotta a főszerepet. A hatalmi mezőt egyre inkább kisajátító román elitnek – számára idegen etnikus térben – egy kiterjedtebb 1848–1849-es magyar hagyományt kellett ellensúlyoznia. Ez is magyarázza az emlékezetkonstruálás hevét a román hatalom részéről.

A megemlékezések előkészítéséhez és lefolyásához sokkal árnyaltabb diskurzusok kapcsolódtak, ezért úgy gondolom, hogy nem csupán a problémás interetnikus viszonyra fókuszálva kell vizsgálnunk az eseménysorokat. Az emlékképzés eseményeibe különböző társadalmi-politikai kontextusok épültek bele, különféle diskurzusok kapcsolódtak. (Ezeknek vizsgálata további kutatások feladata.)

Az események értelmezései, a megemlékezések lefolyásai meggyőzően bizonyítják, hogy az emlékezés és a múlttól való beszéd nem öncélú tevékenység, hanem társadalmi és politikai érdekek által működtetett. Nem az egységes Kolozsvár, hanem a lokális csoportok emlékeznek. Az ünneplő tömegnek nem homogén, hanem különböző pozíciókból megalkotott interpretációkat közvetítenek. Csoportok és csoportérdekek sajátítják ki a múltat, az emlékezést. A politikum hangsúlyos jelenléte felveti és további kutatásokig nyitva hagyja annak kérdését is, hogy az események ünneplése, komemorációs használata őszinte és ilyenformán érdekmentes múlttisztelő vagy az emlékező jelen állandó nyilvános és helyzetekre alkalmazott öndefiníciója; egy eldöntetlen interetnikus konfliktus évről évre való megismétlődése, magáért az emlékezetért folytatott küzdelem megjelenítése. Azaz: mennyiben megemlékezési rítus és mennyiben politikai szimuláció?<sup>30</sup>

30. Ezért a problémafelvetésért Keszeg Vilmosnak tartozom köszönettel.

**Irodalom**

ANDERSON, Benedict

1989 Képzelt közösségek: megjegyzések a nacionalizmus eredetéről és terjedelméről. *Janus* VI/1. 3–12.

ASSMANN, Jan

1999 *Kulturális emlékezet. Írás, emlékezés és politikai identitás a korai magaskultúrákban*. Budapest

BOIA, Lucian

1999 *Történelem és mítosz a román köztudatban*. Bukarest–Kolozsvár

FEISCHMIDT Margit

2003 Szimbolikus konfliktusok és párhuzamos nemzetépítés. Az erdélyi nemzeti rítusokról és diskurzusokról a kolozsvári Mátyás szobor körüli 1992-es konfliktus példáján. In: A. Gergely András (szerk.): *A nemzet antropológiája. Hofer Tamás köszöntése*. Budapest, 112–125.

1994 Szimbólumok – avagy Mátyás király és Matei Corvin – harca. *Hitel* 1. 31–48.

FOUCAULT, Michel

1998 A diskurzus rendje. In: *Uő: A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk*. Budapest, 50–74.

GAAL György

1998 1848/49 emlékhelyei Kolozsvárt. *Művelődés* LI/9. 1–7.

2003 *Tört kövön és porladó keresztén. Pusztuló múlt és fájó jelen a Házsongárdi temetőben*. Kolozsvár

GYÁNI Gábor

2000 Történelem: tény vagy fikció? In: *Uő: Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest

HALBWACHS, Maurice

1925 *Les cadres sociaux de la mémoire*. Paris

HOBSBAWM, Eric

1987 Tömeges hagyomány-termelés: Európa 1870–1914. In: Hofer Tamás – Niedermüller Péter (szerk.): *Hagyomány és hagyományalkotás. Tanulmánygyűjtemény*. Budapest, 127–197.

JAKAB Albert Zsolt

2003 Emléktábla-állítás Kolozsváron. In: Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 2. Fiatal kutatók a népi kultúráról*. Kolozsvár, 135–158.

- 2005 „Ez a kő tétetett...” Az emlékezet térbeliesítése Kolozsváron. In: Geambașu Réka (szerk.): *RODOSZ-tanulmányok 2004. Társadalom- és humántudományok*. Kolozsvár, 225–238.

JAKAB Elek

1880 *Szabadságharcunk történetéhez*. H. n.

1888 *Kolozsvár története. Harmadik kötet, oklevéltárral. Habsburg-Lotharingiai korszak. (1690–1848.)*. Budapest

KESZEG Vilmos

2004 Az ünneplő Torda. Az ünneplés alkalmi és terei egy kisvárosban. In: Pócs Éva (szerk.): *Rítus és ünnep az ezredfordulón*. Budapest, 21–42.

KÓSA László

1980 *Megjártam a hadak útját. A magyar nép történelmi emlékezete*. Budapest

KRÍZA Ildikó (szerk.)

1998 *Történelem és emlékezet. Művelődéstörténeti tanulmányok a forradalom és szabadságharc 150. évfordulója alkalmából*. Budapest

KULCSÁR-SZABÓ Zoltán

2000 A „korszak” retorikája. (A korszak- és századforduló mint értelmezési stratégia.) In: Bednánics Gábor – Bengi László – Kulcsár-Szabó Ernő – Szegedy-Masszák Mihály (szerk.): *Az irodalmi szöveg antropológiai horizontjai*. Budapest, 90–105.

LÓWY Dániel – DEMETER V. János – ASZTALOS Lajos

1996 *Kőbe írt Kolozsvár. Emléktáblák, feliratok, címerek*. Kolozsvár

PÓCS Éva

1983 Tér és idő a néphitben. *Ethnographia* XCIV/2. 177–206

SZABÓ Töhötöm

2004 Látható és láthatatlan terek Kolozsváron. *Néprajzi Látóhatár* XIII/3–4. 87–112.

TODOROV, Tzvetan

1996 Az emlékezet csapdái. *Világosság* XXXVII/10. 28–47.

VAJKAI Aurél

1998 *1848 emlékei a népi díszítőművészetben*. Szerkesztette Kríza Ildikó. Budapest

WHITE, Hayden

1997 *A történelem terhe*. Budapest

## Kocsis Mónika – Pete-Komáromy Sára

„székely sem leszek, olasz leszek marcobello”

### Identitásválságok és szimbolikus kifejeződések a Dispután

#### Bevezetés

Foucault szerint a diskurzusok ellenőrzését lehetővé tevő eljárások egyike a diskurzusok alkalmazásának körülményeit ellenőrzi, és határozza meg: „a diskurzusokat tartó egyéneknek bizonyos számú szabályt írnak elő, akképpen nem engedik meg mindenkinek a diskurzusok használatát”. (Foucault 1998. 60–61.) Valahogyan így működik a politikai diskurzus is, amely kizárja a nagy nyilvánosságot a diskurzusalkotás lehetőségéből, és ugyanakkor diskurzusokat forgalmaz a kívülrekedteknek. A politikai diskurzus meghatározza a szavak vélhető hatékonyságát, a hallgatóságra való hatását, kényszerítő erejét. Leépíti a nyilvánosságból a potenciális véleménykülönbségeket, ezáltal korlátozza a diskurzustermelés elburjánzását, és tartja meg magának a hatalmat arra, hogy „igaznak” minősített állításokat fogalmazzon meg.

Az elektronikus, virtuális világ kommunikációs csatornáit lehetőséget biztosítanak arra, hogy a hatalmi diskurzustermelésből kizárt emberek is elmondhassák véleményüket, azokban a korlátozott nyilvánosságú terekben, amiket a topikok jelentenek.<sup>1</sup>

Ezek a csatornák ugyanakkor a szabad véleménynyilvánítás biztonságos módját kínálják, mivel a névtelenség, az álnevek, nickek használata feljogosít(hat) bármire, ilyen értelemben megvéd a felelősségre vonástól. Bárki bármit mondhat, nem lehet ellenőrizni az információ hitelességét, csak a többi topikolvasó „torolhatja meg”, másíthatja meg írásban a nem odavalónak gondolt, vagy véleményével ellentétes gondolatsort. Ez a fórum lehetőséget nyújt egy másfajta retorika alkalmazásának, amely jelentős mértékben eltérhet a köznapi, nyilvános beszédalkalmak nyelvhasználatától.

A dolgozatban a *Disputa* romániai internetes portál *Erdélyi lokálpatrióta fórumáról*, a *Mi lesz ha nem?* című topikból letöltött<sup>2</sup> mintegy 150 ol-

1. Egy fórumon, topikokon belül létrejöhetnek *virtuális közösségek*, az azonos beszélgetésben levőket összefogva, a nyilvánosság ezen belül értendő.

2. Nem kalóztöltés, hanem az oldal által ajánlott link segítségével. Lásd [www.disputa.ro](http://www.disputa.ro)

dalnyi szöveget vettük alapul. Ezeket a szövegeket a Magyarország határain kívül élő magyaroknak adandó kettős állampolgárságról tartott népszavazás eredményének margójára írták, 2004. december 5–14. között. Ezután a topikot már nem keresték fel többen. (Látszólag, hiszen csak azokról az egyénekről tudunk, akik valamilyen nyomot hagytak bejegyzés formájában, az olvasólátogatókról csak a látogatási szám árulkodhatna, ha napra és topikra figyelne. Erre vonatkozó adataink nincsenek.) Ha matematikailag elemezzük a napokra eső szövegek számát, akkor azt vesszük észre, hogy a bejegyzések száma fordítottan arányos a népszavazás eredményének kihirdetése óta eltelt idővel.<sup>3</sup>

A topikba magyarországi és erdélyi magyarok egyaránt írtak, viszonylag kiegyensúlyozott arányban, csak december 12. és 14. között érződik a magyarországiak túlsúlya. Egyértelműen el lehetett dönteni azt, hogy a hozzászóló erdélyi vagy magyarországi, ugyanis mindenki meghatározta, elkülönítette magát világosan, itt is megerősítve szándékosan vagy akaratlanul az elkülönülést.

A dolgozatban azt elemezzük, hogy milyen etnonacionalista (vagy annak felfogható) megnyilvánulások hangzanak el, milyen nemzetfelfogás, történelemtudat áll ezek hátterében, milyen nemzetkarakterológia fejthető fel a szövegekből. Retorikai vizsgálatnak vetjük alá azokat a helyzeteket, amelyekben egy magyarországi magyar és egy erdélyi magyar ellentétes, mellérendelő vagy azonos fogalmakban próbálja megragadni, nyilvánossá tenni a nemzetről való felfogását. Nem magyaráznunk kívánjuk a (kormánypárti, ellenzéki, magyarok világszövetségi) politikai szándékokat és machinációkat, csak azokat az értelmezéseket tartjuk mérvadónak, amelyek ezen a fórumon elhangzottak: hogyan magyarázzák maguk a látogatók a népszavazás eredményét, a kialakult helyzetet, mindenki a maga pártpreferenciájának megfelelően.

## Retorik@.hu

Nehéz megmondani, hogy mi vezette ezeket az embereket arra, hogy erre a fórumra ellátogassanak, és esetleg még írjanak is. Természetesen vannak magyarázatok, többnyire a magyarországiak „magyarázzák” a bizonyítványukat, mikor az erdélyiek kérdőre vonják őket, hogy mit keresnek a „román” *Dispután*. Az erdélyiek inkább csak az érzelm kifejezés miatt ír-

3. Decemberben, 5-én 21 órától éjfélig 21, 6-án 116, 7-én 49, 8-án 75, 9-én 60, 10-én 16, 11-én 1, 12-én 11, 13-án 20 és 14-én 11 bejegyzés érkezett.



nak, a „világvége-hangulat” megerősítésének együttes átélésével, az egyéni sérelmek, fájdalmak exteriorizálásával, kiírásával akarják a magyarázatokat és a kiutat keresni. A magyarországiakat inkább a kíváncsiság vezeti, saját bevallásuk szerint, illetve az, hogy biztosítsák az erdélyieket, hogy nem minden magyarországiból „halt ki a nemzeti érzés”, és megmagyarázzák, hogy miért született a népszavazáson az az eredmény, ami kiváltotta a jelen topik létrehozását.

Az élőbeszéd és az írott nyelv bizonyos mértékig közeledett egymáshoz az utóbbi időben, a nyelvészek megfigyelései alapján (Kemény 1985. 118–123.), ehhez nagymértékben hozzájárultak a világháló kínálta új kommunikációs formák is. A chat-elés átmenetet képez a beszélt és írott nyelv között: alkalmazkodik bizonyos konvenciókhoz, amelyek az általános (vagy csoporton belüli) érthetőséget biztosítják, ugyanakkor a párbeszédés szóbeli nyelvi játékokhoz is közeledik, ahol az egyik cél éppen a másik ugratása, az észbeli képességének próbára tétele. A nyelvi leleményességgel, az új szavak kitárlásával nyelvi formában (betű szinten) a humor és ironia jelenik meg, illetve a másik fél lebecsülése, kihívása. A *Disputa*ban megjelenő hozzászólások nyelvi stílusáról ugyanezt mondhatjuk el.

A szövegek retorikai megformáltsága nemcsak egyéneknél, de időben is eltéréseket mutat. A biblikus hangnem, szónokias stílus, a nyelvi durvaságok és az ironia egyaránt megtalálható bennük, mindegyik adekvátnak tartva magát a helyzetről való beszélésre. A szövegek stílusai nem követelik meg azt, hogy hasonló stílusú szöveggel reagáljanak rá, egymás mellett megfér az emelkedett és vulgáris stílus.

A nyelvi durvaságok a dominancia, az erő fitogtatásának, a félelemkeltésnek a legegyszerűbb eszközei (Kiss 1995. 112.). Mind a magyarországiak, mind az erdélyiek élnek vele. Egyfajta védekezési mechanizmus a kisebbségben élőknek az anyaországi nemzet elutasító magatartásával szemben, az elhatárolódási igény kifejezője, a másik fél számára pedig a támadásokra adott válasz, elhárítás.

Jellemző, hogy a szavazás utáni első napokban sokkal indulatosabbak a szövegek, a nyelvi durvaságok nagyobb szerepet játszanak a szövegalkotásban, mint az érvek, mintegy azokat helyettesítik. Minden nyelvi szinten tetten érhetők, főleg lexikális síkon: „*MaSzoP*” (*BlumiCD*, száma: 3529); *Sokan vannak, akik kegyetlenek, de aki nemmel szavazott azoknak a döntő többsége MŰVELETLEN FASZ!!!!!!!* (*Zool*, száma: 3611); és mondat szinten: *És érdekel, hogy az Erdélyben élők, akiknek a faszával veri már másfél hónapja a magyar belpolitika a csalánt, hogyan látják (kiski, száma: 3567); Szorulósos Meleg seggében két napja rothadó GECI banda!*



(*vadegér*, száma: 3256) A durvaságok eufemizálásának eszköze a @ jel használata: *Szerintem aki ki akar b@szni magával, tegye nyugodtan (magyar állampolgár igen*, száma: 3653).

A biblikus, szónokias nyelv használatának célja a nyelvi durvaságokhoz hasonlóan a mondanivaló legitimmé tétele. Azonban egy merőben eltérő eszköztárat alkalmaz: tömör kifejezésmód, a szépirodalomból ismert kifejezésformák és szókészlet. Abba a hagyományba illeszkedik bele, amely Farkas Andrással jelentkezett irodalmunkban, majd a felvilágosodással és a reformkorral teljesebben ki. Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc, Vörösmarty Mihály, majd később Ady Endre költészetében jelentkezett az a toposz, amely a magyarság zsidókéhoz hasonlított hányattatott sorsával foglalkozik. Az ostromozott, jövőtlen nép jelenik meg Wass Albert: *Vigasztaló levél, magyarok földjére* című versében, amit *Barbarella* (száma: 3855) idéz.<sup>4</sup>

Irodalmias, szónokias stílusban próbálja meg az egyik hozzászóló elvitatni a magyar nemzetiséget azoktól, akik nemmel szavaztak a kettős állampolgárságra, vissza akarja vonni a szó érvényességét ezekre a személyekre vonatkozóan: *Kedves „felelősen” nemmel szavazók!*

*Ugye tudják, hogy a felelős szó (magyarul!) magában hordozza a felelősség fogalmát. Ez a felelősség most önökre hárul: legyenek szívesekek újraértelmezni nemzeti hovatartozásukat! Vasárnapi „felelős” NEM szavazatukkal önök kétségbe vonták azt, hogy Mátyás király, Dsida Jenő, Bárdos Lajos, Reményik Sándor, Arany János, Dózsa György stb., illetve önök ugyanahhoz a nemzethez tartoznak.*

*Ezektől a nevektől (és a többitől, a felsorolás csak példaszerű) a magyarságot elvitatni nem lehet, tehát a maguk magyarságával vannak gondok (Ercsey Ferenc, száma: 2862).*

Az ironikus kifejezésmód is majdhogynem általánosnak tekinthető. Jellemző, hogy a téma miatt, kommunikációs forma és csatorna miatt nem tudni, ki gondolja komolyan, amit mond, és ki ironizál: *Tisztázzunk valamit, mert asszerint válaszolok. Tényleg sajnálsz, vagy ironizálsz. Ezt tudnom kell (Balczó Mátyás, száma: 3559).* Eszköze a túlzás, a nyelvi klisék megbontása, stílusrétegek keverése, tájszavak beemelése a köznyelvbe, mint például a székely nyelvjárási sajátosságok: *s osztáng székölyül tuttok-e, s bicskátok van-e met anélkül mű csak lopunk, özönlünk csonkaországban szülni, betegeskedni, tanulni munkanélkülinek eccere az egészet a zegészet (Powershot, száma: 2657).*

4. A teljes szöveg a Szövegtárban olvasható (1. szöveg).

A magyar nyelvet kreatívan alkalmazzák a hozzászólók, kihasználnak minden lehetőséget, hogy a megszokott nyelvi kliséket kifordítsák, torzítva használják. Egyfajta nyelvi rendetlenséget teremtenek, amivel le lehet képezni a fogalmi káoszt. A nyelv „széttörik” ezekben a szövegekben, mindennek megkérdőjeleződik az értelme, és ez az iróniában mint nyelvi alakzatban találja meg elsődleges kifejeződési formáját: eltávolodás mindentől, leleplezni a túlzásokat. *normalis, hogy utalkozunk es gyulokdunk, es guszustalankodunk. es meg ekezettel sem irunk. mi mas madt? (ah, száma: 2007)* Az ékezetek (szándékos) mellőzése pedig a magyar nyelv írásbeli használatának egyik lényeges sajátosságát építi le.

### (m@gy@r) NEMzet.hu

Niedermüller Péter szerint a nemzet egy visszaszorulóban levő kategória, vagyis a nemzet elveszíti azt a jelentőségét, hogy meghatározza a kulturális, politikai és társadalmi tudásnak a társadalomban uralkodó formáit. (Niedermüller 2002. 142–143.) Mégis, amikor egy politikailag problématerhes, „nemzeti” jelentőségűnek tekintett népszavazás kerül a politikai és társadalmi élet színterére, az ellenzéki politika „a nemzeti összetartozás” címszó alatt támogatja (vagy hozza felszínre), ezzel a nemzeti érzést hívja szövetségeséül. Így akarja a választókat a maga oldalára vonni, ki akarja használni a nemzetfelfogásnak az organicitásra vonatkozó elképzelését: a nemzetet alkotó egyének kulturális identitásának alapján a nemzetiség egy adottság, amely nem kontraktuális úton jött létre, és nem levetkőzhető. A népszavazás kiírásával a nemzeti érzést lehetett „mérni”, legalábbis a disputázók egy része szerint: Magyarországon 1,4 millió magyar él, azok, akik igennel szavaztak, a többiekből kihalóban van a nemzeti érzés, mert a kormánypárt koholt ijesztgetésének bedőlve csak a zsebükre hallgattak. Mások szerint a népszavazás nem a nemzeti érzésről szól, hanem a magyar belpolitikai harcokról, a kormánypárt és az ellenzék választópolgárai számának a növeléséről vagy éppen csökkentéséről.

A hozzászólásokban a nemzeti kérdéstről nem a hivatalos, hatalmi diskurzust olvashatjuk, hanem a politikai vezetésből (véltetőleg) kimaradt emberek szövegeit, amelyeket etnonacionalistának tekinthetünk. Ezek bizonyos esetekben tükrözik a hivatalos diskurzus által terjesztett szövegeket, de nagyobb részben „ellenszövegekről” van szó: miért hibás a jobb- és baloldal egyaránt a sikertelen népszavazásért. A hivatalos szövegekből kimaradt az, amit a szavazópolgárok gondoltak a népszavazással kapcsolatban, azoknak a véleménye is, akikről a szavazás második kérdése szólt. A hatal-

mi diskurzus mint diszciplína kizáró, korlátozó, csak önmaga hivatalosságát elfogadó technikája nyilvánul meg, amellyel kizárja azokat, akik nem tagjai a politikai diskurzustársaságnak.<sup>5</sup>

Ez a virtuális közösség (disputapartnereknek kellene nevezni inkább őket, mert nem vállalják minden esetben a közösség megnevezést), akik egy ilyen jellegű beszélgetés erejéig összeállnak, nem fogadják el azt, hogy őket kizárták a diskurzus alakításából.

A magyar nemzetfelfogást általában a kulturális nemzetfelfogás boltozata alá szokták besorolni, bár Dieckhoff szerint a magyar nemzetfelfogás történeti alakulását, az alkotmányos különállás elérését a 19. században elsősorban politikai érvekkel támasztották alá, és csak másodsorban hangsúlyozták a kulturális különbségeket, mint védendő, művelendő értékeket, mint olyanokét, amelyek a nemzeti egység érzését erősítették. (Dieckhoff 2002. 17.) A trianoni békeszerződést követően módosítani kellett a nemzetfelfogást, hiszen azonos kultúrájú, nyelvű, történelmi tudatú (vagy annak tekintett) csoportok kerültek Magyarország határain kívül, akiket meg kellett nevezni valahogyan. Ezért létrejött a *nemzeti kisebbség* fogalma, amellyel megteremtették a „területől függetlenül, csak kulturálisan összetartozó nemzet illúzióját, amelyet egyben aztán egy imaginárius, terület nélküli politikai közösségnek tekintettek.” (Niedermüller i. m. 144.)

A disputázók a kulturális nemzetfelfogás ideológiájának hatása alatt írtak, véleményünk szerint hol ezt tekintették érvényesnek, hol pedig megkérdőjelezték ennek az érvényességét. Ahhoz, hogy lássuk mit tartottak érvényesnek, és mit kérdőjeleztek meg, meg kell vizsgálnunk azt, hogy mit is jelent a kulturális nemzetfelfogás.

Általános meghatározásában a német nemzetfelfogást tekintik a kultúrnemzet mintapéldájának: a kultúra társadalmi szerepének és politikai funkciójának elsődleges szerep jut. A kultúrát öröklöttnek, „a kulturális és etnikai identitást pedig meghatározónak tekinti a politikai jogok elosztása, illetve gyakorlása során” (Niedermüller i. m. 138.). A választópolgárok egy része a kormánypárt a kampányszövegei alapján attól tartott, hogy a kettős állampolgársággal a határon túli magyaroknak minden alanyi jogon jár, ugyanúgy, mint a magyarországi állampolgároknak: egészségbiztosítás, szociális támogatás, ingyenes oktatás, választójog stb. Ezt a félelmet fogal-

5. A diskurzustársaságok szerepe a diskurzus előállítása és megőrzése, zárt térben való előállítsa, nehogy az elosztása károsítsa a birtokosokat. Ugyanakkor e társaságok magukba foglalják a titok kisajátításának és a szerepek felcserélhetetlenségének formáit is. (Foucault 1998. 61.)

mazta meg a kiski nickkel (száma: 3567) rendelkező disputázó: *Itt, amióta ez az idióta népszavazási kezdeményezés elindult, senki sem volt hajlandó a kérdés megfogalmazói közül elmondani, leírni, hogy mivel is jár ez. Az embereket tudatlanságban tartották afelől, hogy jár-e ez szavazati joggal, jár-e ez szociális juttatásokkal stb., egyik nap azt mondták, hogy „csak útlevelelről szól a dolog”, a másik nap azt, hogy „minden jár, csak szavazati jog nem”, a harmadikon azt, hogy „csak jelképes az egész, tulajdonképpen egy kibővített magyarigazolványról szól a dolog”.<sup>6</sup>*

Ezzel szemben a legtöbb erdélyi disputázó a kettős állampolgárságtól azt várta, hogy szimbolikusan ismerjék el a határon túli magyarokat magyarnak, és ne nevezzék őket Magyarországon oláhnak, románnak, román-cigánynak stb. Például az ah nickű (száma: 2007): *2007-ben EU-tagok leszünk. de nem magyarok. en magyar is szerettem volna lenni. de nem lehet. ez van. csak az kezd halványulni, hogy minek is akartam magyar lenni? Újabb hozzászólása: elvártam volna, azt magam sem értem miért, mert nekem ugyan nincs szuksegem igazolasra, foleg nem onnan, ahol könnyu magyarnak lenni, hogy ezt hivatalosan is szentesitsek. nem törtent meg, es oszinten bevallom, hogy zavar es faj. de mint azt mar kifejtettem a tegnap is – az igazi vesztesek nem mi vagyunk, bar most ugy istenesen mi vagyunk megbantva, mondjon akárki, akarmit.<sup>7</sup>; Ugyanezt erősítik fel a későbbi hozzászólók: *Nekünk mindig nehéz volt. Mi már hozzá szoktunk a pofonokhoz, a lenézéshez, a semmibe vételhez, ahhoz, hogy itthon lebozgoroznak, túl meg leoláhoznak. A túlélési ösztön megtanított ezeket elviselni. (Bibarci ember, száma: 3358); *Én továbbra is MAGYAR vagyok! Nem oláh, nem cigány, nem oláh-cigány, nem román, hanem MAGYAR! Nem kell a Magyar Kormány papírja, hogy ezt igazolja! (ANti, száma: 3741).***

A disputázók megkérdőjelezik a régi fogalmak egyértelműségét, vagy egyáltalán értelmét. Azt, hogy ki a magyar, mindenki másként fogalmazza meg: az a magyar, aki annak született, magyarul beszél, a magyar nemzethez tartozónak érzi magát – mindez lefedi a kultúrnemzeti felfogást. Az erdélyi magyarok azonban nem elégszenek meg ennyivel, hiszen az a magyar, igazán, aki szenved azért, hogy megtartsa magyarságát; aki Magyarországon él, az nem igazi magyar, hiába beszél magyarul, mert úgy „könnyű” magyarnak lenni. Látható, hogy itt az aszimmetrikus ellenfogalmak<sup>8</sup> kezde-

6. A teljes szöveg a *Szövegtárban* olvasható (2. szöveg).

7. A teljes szöveg a *Szövegtárban* olvasható (3. szöveg).

8. Koselleck fogalma, amit olyan jelenségek vizsgálatában használ, amikor az a nyelvben is megjelenik. Az aszimmetrikus ellenfogalmakban benne rejlik egy másik fél el nem ismerése, lekicsinylése (Koselleck 1997. 6.).

nek el működni, az erdélyi magyarok olyan pozícióban gondolják magukat, amikor a nyelvben is megjeleníthetik a magyarországi magyarra vonatkozó lekicsinylésüket, míg magukat tartják csak méltónak a magyar névre, vagy akár ezt a megnevezést el is vetik az önmeghatározásban. A magyar megnevezés már nem elég, mert összemossa a határokat, ami a magyarországi és a kisebbségi magyar, a „mi” (kisebbségi magyarok: erdélyi, felvidéki, délvideki, kárpátaljai magyarok) és a „ti” (anyaországi magyarok) között van, ahol a „mi” van az értékpozíció pozitív pólusán. Akik a „mi”-hez tartoznak, azok az igaz(i) magyarok, ha még annak tartják magukat, mert más megnevezésekkel is élhetnek: székelyek, erdélyiek, nem-magyarok. Ezekben a hozzászólásokban egy olyan pillanatot láthatunk meg, amikor a fogalmak elértéktelenednek, egyfajta elmozdulás történik az eddig stabilnak hitt jelentésekből, mindenki azzal az értelemmel tölti fel a fogalmakat, ami megfelel az elgondolásának. A jelentésmezők amorfak és szét- vagy egymásba csúsznak.

Azért a magyarországi magyarok sem egyformák, mert vannak IGEN-magyarok és NEM-magyarok, annak függvényében, hogy mire szavaztak. Az igen-magyarok lehetnek igaz(i) magyarok, de ők is kisebbségben élnek a nem-magyarok és a nem-szavazó-magyarok között. Az igen-magyarok is kisebbségben érzik magukat, vagy egyenesen hazátlannak, „bozgor”-nak: *Legalább 1,5 millió hazaáru lóval élek együtt. Számomra itt a mélypont, de Nektek még van jövőtök /önálló állam, autonómia/. A hangulatom olyan, mint amikor meghal egy közeli hozzátartozóm. Már nincs hazám, én is „bozgor” lettem, átélem azt a magatehetetlen dühöt, amit Trianonkor a kintrekedtek átélhettek. Magyarországnak vége, még pár generáció, és teljesen leépu l a nemzet. (silanp, száma: 3685); Aki ennek a népszavazásnak a százalmas eredményét magyar belpolitikai értekezéssel magyarázta, nem ért az egészből semmit. Az igazság az, hogy má tól én lettem bozgor a magyar köztársaságban. (Balczó Mátyás, száma: 3559). Más megnevezések is elértéktelenednek, vagy éppen a jelentésük üresedik ki: az anyaországból mostohaanyaország lesz, az anyaországiakból csonkamagyarok lesznek, a 15 millió magyarból csak 1,5 millió marad a határokon belül, a magyarból Kádáropitecus leszarmazottja, a hungaropitecus (az agy lenni belül) nevű egyed lesz, vadegér (száma: 3256) szerint: *Hála az úrnak, hogy mi erdélyiek nem közétek tartozunk. Én eddig azt mondtam, hogy székely-magyar vagyok. Mostantól csak székelynek tekintem magam. A magyarok közül kizárólag azokkal vagyok hajlandó sorsközösséget vállalni, akik igennel szavaztak vagy a határon kívül rekedtek.**



*Az anyaországról csak annyit, hogy ez egy nagy hazugság! Mert mitől anyaország a csonka ország? Semmi olyant nem tesz, amit egy anya tenni szokott a gyermekével, még az ajtót sem nyitja ki, ha kéri a gyerek, ne-hogy kiegye a „jólétéből”. Milyen fordított gondolkodás! Ilyent is csak egy Mo-i ember tud kigondolni. Igaz nem véletlenül, mert ő csak kizárólag így tud. Egy magyarországi magát IGEN-magyarnak valló hasonlóképpen megkérdőjelezi az eddig használt fogalmakat, és átírja az új helyzetnek megfelelően. Határon túli Magyar Testvéreim! Most már Ti vagytok határon belül, Ti vagytok az Anyaország.<sup>9</sup> (négyes, száma: 3610).*

Az önmeghatározáshoz jól megkonstruált ellenségkép kell. Ezt az erdélyi magyarok megtalálták egyrészt a nem-magyarokban és a nem-szavazó-magyarokban, de külső ellenség is kell, hogy a nemzeti skizofrénia, xenofóbia teljes legyen: románok, ukránok, zsidók, cigányok, szlovákok, oroszok, osztrákok, botswanaiak, pakisztániak, kínaiak (az utóbbi öt mint potenciális magyar állampolgár) stb. Ezekről egyértelmű elhatárolódás történik, csak néhány esetben látszik az esélye a transznacionális kapcsolattartásnak, olyan személyek esetében, akik ezt felvállalják: *három nyelvet folyekonyán beszélek, ket kulturat behatoan ismerek, tobb vagyok mint TI es hala istennek elegendo penzem is van ahhoz, hogy boldogan megeljek magyar allampolgarsag nelkul. TI vesztettetek, nem MI, es talan rajosztok, de meg valoszinubb, hogy nem. mert most mar MI es TI vagyunk, es kenhetjuk a szart akire csak akarjuk. gondolom, ezt ertette Gyurcsany a felelos „NEM” alatt (ah, száma: 2007).*

Trianon után a Magyarországon kívül rekedt magyarság számára a nemzeti érzés ápolásának, a nemzeti identitás megtartásának két útja volt. A repatriálás főleg a fiatal nemzedék és az értelmiségiek körében bizonyult megoldásnak. A másik, a helyben maradás, a kisebbségi lét keretei között a nemzeti kultúra és nyelv ápolásának kereteket teremteni. A trianoni országhatárokon kívül rekedtek jelentős hányada ezt választotta. Esetükben a lokálpatriotizmus megerősödését figyelhetjük meg, sokkal többet hangoztatták az erdélyiségüket, székelységüket a romániai magyarok. A helyi értékek és történelem lettek az egyetemesebb magyar kultúra helyettesítői. A székely himnusz is ekkoriban terjedt el, és lett a magyar nemzeti himnusszal egyenértékű nemcsak a székelyföldiek, hanem a legtöbb erdélyi közösség számára is. A székely viselet is kifejezte az erdélyi magyar viseletet reprezentálta. A lokálpatriotizmus viszont paradox módon a magyar nemzeti

9. A teljes szöveg a Szövegtárban olvasható (4. szöveg).

érzés egyik megjelenési formája volt, s ugyanakkor épp ez volt az, ami meg is különböztette a kisebbségi létben élőket az anyaországiaktól. Egy olyan közösséget hozott létre ez az érzés, ami elhatárolódik a magyarországiaktól, mondván, „mi vagyunk az igazi magyarok, mi vagyunk a jobb magyarok.” A székelyföldiek székely-magynak vallották magukat, ami többletként értelmeződött a csupán magyar identitásúakhoz viszonyítva. A kettős állampolgárságról való szavazás előtt a kisebbségben élők kampányában ez is szerepet kapott. A kisebbséget képviselő politikusok éppen ezt a „felsőbbrendű kisebbségi magyar-képet” forgalmazták a magyarországiaknak szóló médiában: *Ideállt élénk egy mindenki által hazugnak megismert csapat (Duray, Patrubány, Tóké s), teletorokból szidta a kurva anyánkat, nem válaszolt egyetlen kérdésre se, hogy tulajdonképpen mit is akarnak, és ezután azt hitték, hogy eredményt érnek el? Ne minket hibáztass, hibáztasd az ostoba politikusaitokat!* (ah, száma: 2007) A negatív eredményt pedig ebbeli megerősítésükben való megerősítésként fogadták sokan, ahogy az az internetes hozzászólásokból is kiderült: *A magyarországi pépnemzet ezzel az alkalommal megásta a saját sírját.*

Az önmeghatározásban újra megjelentek azok a tulajdonságok, amelyek a székelység mítoszához kapcsolódtak: határvédelem, mint történelem által legitimált feladat, a rátartiság, mint nemzetkarakterológia stb. *Elég volt ahhoz, hogy újra felébredjenek a határőr-ösztönök: ezer év megszokása, hivatása nem múlik el néhány évtized alatt. Ami összenőtt, nem válhat szét egy önkényes országhatár miatt.* (BaSand, száma: 3628); *Ez a csakazértis fejfelvetés, székely mentalitás, az se biztos, hogy ez a normális.*

*Dacból kiállni valami mellett/ellen? Talán épp ez történt: azért se tesszük, amit Orbán mond, és fordítva. Az eredmény ugyanaz.* (GYOPÁR, száma: 3340).

A magyar nemzet képéhez jelentősen hozzájárul a történelmi múlttól, a jelenről és a jövőről való felfogás. A nagy történelmi változások után/során a múlt a jelen függvényében átértékelődik, újraíródik: *A mai napig hajthogathattuk, hogy 1920. június 4-én a nagyhatalmak igazságtalanul döntöttek a magyarság felett. 2004. december 5-étől, mindennek semmi jelentősége. A kezünkben volt a lehetőség, hogy befoltozzunk valamit ezen a szegye- nen, de nem tudtunk élni vele. Magyarországon nincsen nemzet, csupán magyarul beszélő, minden hazugságnak felülő, agy mosott, önálló gondolkodásra képtelen lakosság.* (Balczó Mátyás, száma: 3559) Ebben a népszavazás utáni új helyzetben, a kisebbségi létben élők történelmi látómezejébe olyan események kerülnek be, amelyeket a korábbiakban jelentékteleneknek gondoltak, de a mostani nézőpontból vizsgálva a jelen eseményeire



egyfajta „előjelzéseként”, figyelmeztetésként szolgáltak: *a magyar történelmet bongeszeve, az lett volna igazan a csoda, ha sikerul egy ervenyes „igen”-t szerezni ezen a nepszavazason. sokmindent megmagyaraz ez a vasarnapi nepszavazas. egyszeru lesz majd magyarazni gyerekeinknek, dicsoseges multunk...*<sup>10</sup> (ah, száma: 2007).

A magyarság jövőképeének szerves része a herderi jóslat: a gyász, a nemzet sírjának képe, amely a 19. századból öröklődött, és az oktatáson keresztül forgalmazódik (gondolunk itt a az irodalomórákon folyó nemzeti nevelésre): *Serényen ácsoljuk nemzetünk koporsóját, nagy szög koppant tegnap is benne.....*

*SZÉGYEN, GYALÁZAT!!!!!!!* (pingvinny, száma: 3565); *igen, nagyjabol meghalt a magyar nemzet! meg egy het gyasz , es igen, utana johet a kos karolyi epitkezés es a neotranszilvanizmus, de addig, egy hetes gyasz, es nem a patetizmus kedveert, hanem azert hogy probaljuk uzenni a csod sulyat a hataron tulra,*

*ok ott nem tudjak mit tettek, nem ertik, es nem is fogjak* (pipin, száma: 2010).

Ugyanakkor ez a nemzetfélézés is megkérdőjeleződik. idézet: *eredetileg hozzászólt pipin:*

*„FELHÍVÁS!*

*Tegyunk minden erdelyi magyar jellegu szoborra, es templomra fekete szallagot, zaszlot!*

*A kolozsvari Matyas-szobortol es Szent-Mihaly-templomtol egeszen a legfelreesebb falu magyarb jellegu szobraig es templomaig ki ki saját falujaban, varosaban.”*

*Miért? Valaki MEGHALT??...<sup>11</sup>* (aetranger, száma: 2870).

Az erdélyi magyarok úgy gondolják, hogy a nemzet eltűnése megállíthatatlan, egyedüli kivezető út pedig a kozmopolitizmus, ami a magyar jelleg elvesztésével, levetésével párosul: más nemzetiséget választani. *Mi is történt a vasárnap? semmi, de semmi. Kádár népe megmutatta: él, virul, jól van köszöni szépen. Ennyi.*

*Holnap kedd, s minden egyéb a régi. Majd tavasszal mosolygunk s várjuk a zöldet, mint a marha a legelőt.*

*AZ rmdsz a kormányon, Béláék már el is felejtették a zautonómiát, a kettős állampolgárság is teher lett volna csak nekik, Béla hallani sem akar Szász Jenőről, mint Gyurcsányék az erdélyi magyarokról. Ezek úgy sze-*

10. A teljes szöveg a Szövegtárban olvasható (5. szöveg).

11. A teljes szöveg a Szövegtárban olvasható (6. szöveg).

retnék a demokráciát, hogy az ellenzék fogja be a száját, a határon túli pedig szűnjön meg, lehetőleg máma még. Olvadjon be. Menjen Madagaszkára. Fogja be a pofáját. Románosodjon el. vagy legyen szlovák. Legrosszabb esetben „magyar”.

*bla-bla-bla-bla ennyi a tanulság*

*székely sem leszek, olasz leszek marcobello (Powershot, száma: 2657).*

Összefoglalásként elmondhatjuk, hogy ezek a bejegyzések egy olyan helyzetben születtek, amelyet a magyarországi belpolitikai csatározások váltottak ki. Egyrészt a nemzeti érzésre való hivatkozással megpróbálták lelkiismereti kérdésnek beállítani a népszavazást, másrészt viszont a gazdasági következmények bevonásával gazdasági problémának feltüntetni, ahol a lelkiismeretnek nincsen illetékességi köre. A politikai diskurzusok sajátos érvrendszerükkel megpróbálták manipulálni a választópolgárokat, a hatalmi pozícióban lévők pedig az információk elhallgatásával, módosításával, illetve többértelmisségével éltek. A nemzeti kérdés amúgy is egy érzékeny pontja a jelenlegi magyar politikának, a disputázó magyarországiak szerint nem kellett volna úgy, ott és akkor felvetni a problémát, mert a határon túli magyarság csak ürügy volt a gátlástalan választási játszmában, a „szardobálásban”, ahogyan mondják: *Én ekkorra tudok visszaemlékezni arra, hogy nemzeti jelképet nem titkoltan politikai célokra kezdtek el használni. Ekkoriban mindenki hirtelen jól képzett politológussá vált és osztotta mindenki az eszt. A pártok ezt ki is használták csúnyán és a mai napig rájátszanak az emberek ezirányú fogékonyságára. Szó szerint családok mentek szét a jobb-bal oldal vitája miatt.*

*Az EU népszavazáskor felcsillant számomra a remény, hogy talán most kiszállnak az emberek magánéletéből a pártok, és az ország egyként tud egy ügyért kiállni. Nem ez történt. Mikor tavasszal először lehetett jobban hallani a népszavazási kezdeményezésről, már kezdődött a hangulatkeltés, ami az utóbbi hónapban érte el csúcspontját (vagy inkább mélypontját?). Mikor jött a 800 000 bevándorlós szöveg és Bubik István színész halálát Orbán annyival méltatta, hogy egy igen távozott közülünk akkor, én bezártam a füleim, szemeim és többé nem figyeltem a politikusokra. A szívemre, a határon túli ismerőseimre hallgattam és úgy mentem el szavazni. Sajnos többen voltak azok, akik szintén bezárták a fülüket, szemüket, lelküket, és belefáradva a 2–3 éve tartó Fidesz–MSZP szardobálásba, otthon maradtak. Akik pedig nemmel szavaztak, arra nem tudok mit mondani. Talán annyit esetleg, hogy panel-prolik, akiket csúnyán megvezettek. (Zool, száma: 3611).*

Az egyik disputázó szerint a politikai manipulációkat úgy lehet elkerülni, ha a reális helyzetet ismerik meg az emberek, és nem a forgalmazott mítoszoknak hisznek. *Figyelj, Zazo, en tenyleg nem akarlak elszomorítani, de Erdely lakossága 9 millió, ebből jó ha masfel magyar a többi román és cigány. Ezzel számolni kell, ezt nem lehet megkerülni, szóval kar magunkat magyar Erdely tevékenységben ringatni amikor ez a helyzet. Ez a helyzet Kolozsváron is, Brassorol meg Temesvárról nem is beszélve. Szóval beolvasztani minket nem tudnak. Beolvasztani őket nem tudjuk. Foleg akkor, amikor Romania nevet hamarosan két R-el írják az elején, ha erted mire gondolok... (nincsen, száma: 3784).*

A dolgozatban elemzett bejegyzések írói véleményünk szerint arra törekedtek, hogy a hatalmi diskurzusból való kizártságukat csökkentésük, és visszavonjanak valamicskét a politikusoknak abból a kiváltságából, hogy helyettük beszéljenek. A népszavazás utáni helyzetben, amikor az érzelmi motiváltság a fogalmak érvényességét is veszélyeztette, azt vehetjük észre, hogy a politika által megfogalmazott nemzetkép nem felel meg a nemzet polgárainak, és lépéseket tesznek, ha csak egy virtuális közösség létrehozásával is, hogy a nemzet politikai reprezentálásában/reprezentáltságában változásokat idézzenek elő, vagy hogy kivonják magukat a nemzet illetén meghatározása alól. Mindez pedig arra enged következtetni, hogy a nemzet, bár veszít jelentőségéből, de még mindig fontos a politikai kultúrában és a társadalmi életben is, jóllehet a nemzetkonceptió inkább konfliktushelyzetekben kerül elő.

## Irodalom

DIECKHOFF, Alain

2002 Egy megrögzöttség túlhaladása – a kulturális és politikai nacionalizmus fogalmainak újraértelmezéséhez. *Regio XIII/4.* 7–22.

FOUCAULT, Michel

1998 A diskurzus rendje. In: Uő: *A fantasztikus könyvtár. Válogatott tanulmányok, előadások és interjúk.* Budapest, 50–74.

KEMÉNY Gábor

1985 Mintha könyvből olvasna. In: Bíró Ágnes – Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi divatok.* Budapest, 118–123.

KISS Jenő

1995 *Társadalom és nyelvhasználat.* Budapest

KOSELLECK, Reinhart

1997 *Az aszimmetrikus ellenfogalmak történeti-politikai szemantikája.* Budapest

NIEDERMÜLLER Péter

2002 Elavuló fogalmak. *Regio XIII/4.* 138–146.

## Szövegtár

1. *Vigasztaló levél, magyarok földjére*

*Jézus zsidó volt és zsidók voltak  
kik fölszögezték a keresztre.*

*De Isten-voltát reánk hagyta  
emberséges emberekre.*

*Bár latroké ma a világ  
s annak minden rablott pénze:*

*sem az arany, sem az ezüst  
nem váltható békességre!*

*Zűrzavar van ma a földön,  
istentelen lopás, csalás.*

*De akik ezt reánk hozták:  
azok számára nincs maradás!*

*Gonosz a gonoszság bére,  
ki szemetet vet: gazt arat.*

*Elpusztul mind aki hitvány,  
csak a becsületes marad.*

*Mert a derék embert Isten őrzi*



s Ő bünteti a bűnösöket!  
 Bár Isten malma lassan öröl,  
 de felőrli a szemetet!  
 S lesz Krisztusban békessége  
 annak, kinek lelke tiszta,  
 s mindaz, ami rossz volt s elmúlt,  
 nem tér többé soha vissza.  
 Szeretet s nem gyűlölködés,  
 tisztesség és nem csalás:  
 a magvető munkájára  
 ez hoz csupán jó aratást!  
 Tanulj ember, tanulj magyar,  
 az élet ma iskola!  
 Ki szeretetből levizsgázik,  
 annak lesz csak jó sora!  
 A hitványat, mint a pelyvát  
 jóféle szél tova fújja,  
 míg az igazat megőrzi  
 az Úristen akarata.  
 Egyszerű kis versikémet  
 vidd el jó szél szép hazámba,  
 hogy aki szavát megérti,  
 legyen annak vigaszára!

Wass Albert

(Magyarok Vasárnapja, 1995. nov. 12.)

(Barbarella, száma: 3855)

2. Mint ahogy BlumiCD is, én is leírtuk, a ti – nálunk igen kevésbé tisztelt – képviselőiteknek, akik az igen érdekében kampányoltak, nem kellett volna büdös tahó módjára viselkedni velünk.

Talán valami élhetőbb, kidolgozottabb ötlettel kellett volna jönni. Talán az általuk/általatok preferált politikai oldal képviselőinek nem kellett volna az utolsó 4 hétben naponta ellentmondó nyilatkozatokat tenni arról, hogy szerintük pontosan mivel is jár a KÁP automatikus megadása.

Talán nem kellett volna a határontúliak képviselőinek a magyar parlamentben fenyegetőzni, kiabálni és zsarolni az itthoniakat.

Talán nem is kellett volna ezt a szerencsétlen kérdést így felvetni.

Bár ez nem igaz. Igenis örülök, hogy felvetették, mert most a magyar kormány nem kerülheti meg, hogy érdemben foglalkozzék az üggyel.

Orbánék könnyen kerülhették meg a kérdést, egyszerűen elvették a pénzt az MVSZ-tól és odaszóltak Tőkéséknek, hogy ha nem fogják be a szájukat KÁP ügyben, akkor nem kapják tovább a nagy pénzeket.

Mert itthon egy hónapja mást se hallunk a tieitektől, mint ezt. Márpedig a jó közember, amellé, aki közli vele, hogy egy rohadt ge ci, nem fog odaállni.

Itt pedig egy hónapja mást se hallani, mint hogy milyen rohadák aljánép ez a hazai magyarság. Itt, amióta ez az idióta népszavazási kezdeményezés elindult, senki sem volt hajlandó a kérdés megfogalmazói közül elmondani, leírni, hogy mivel is jár ez. Az embereket tudatlanságban tartották afelől, hogy jár-e ez szavazati joggal, jár-e ez szociális juttatásokkal stb., egyik nap azt mondták, hogy „csak útleve lről szól a dolog”, a másik nap azt, hogy „minden jár, csak szavazati jog nem”, a harmadikon azt, hogy „csak jelképes az egész, tulajdonképpen egy kibővített magyarigazolványról szól a dolog.”

Az egyetlen erő, amelyik nyíltan beszélt az a kormányoldal volt. Mert egyszerűen megmondta: ha az igen győz, akkor meg kell adni az állampolgárságot és ez az állampolgárság semmiben nem fog különbözni az itt születettekétől.

Most mondd meg, ha két kereskedő akar neked eladni valamit, melyiktől veszel? Attól, aki összeviszsa hablatyol arról, hogy mit is tud az árúja, vagy attól, aki pontosan megmondja?

Ne baszd már fel az agyamat!

Ideállt élénk egy mindenki által hazugnak megismert csapat (Duray, Patrubány, Tőkés), teletorokból szidta a kurva anyánkat, nem válaszolt egyetlen kérdésre se, hogy tulajdonképpen mit is akarnak, és ezután azt hitték, hogy eredményt érnek el?

Ne minket hibáztass, hibáztasd az ostoba politikusaitokat! (kiski, száma: 3567)

3. „Elolvastam sok topikot, és úgy tűnik még mindig nem jöttetek rá, hogy nektek a körülötetek lévő románokkal kell összefognotok (akik ugyanúgy szenvednek dilettáns, korrupt politikusaitól, mint ti, vagy mint mi itt mo-n) hogy javítsatok az életeteken. Soha nem fogtok magyarországhoz tartozni de jure, és ezt el kellene nektek is nekünk is fogadni, és nem mindenféle státus-, állampolgársági törvénnyel elfátyolozni.”

kikkan,

te teljesen hulyenek nezel, nem igaz? mit gondolsz, nem jöttem ra? en nem vagyok „nagy” magyar. nem zaszlot lobogtato, romanul megtanulni



*elutasito, himnusz-zengo, kokardat kituzo, saját, szuk magyar korombe elbuvo, frusztralt magyar vagyok. en egy magyar vagyok. ennyi. nyitott, erdeklodo es remelem, kulturalt.*

*elvartam volna, azt magam sem ertem miatt, mert nekem ugyan nincs szuksegem igazolasra, foleg nem onnan, ahol konnyu magyarnak lenni, hogy ezt hivatalosan is szentesitse. nem tortent meg, es oszinten beval-lom, hogy zavar es faj. de mint azt mar kifejtettem a tegnapi is – az igazi vesztesek nem mi vagyunk, bar most ugy istenesen mi vagyunk megbant-va, mondjon akarki, akarmit. (ah, száma: 2007)*

4. *Határon túli Magyar Testvéreim! Most már Ti vagytok határon belül, Ti vagytok az Anyaország.*

*Szégyellem magam, nem nézhetek többet tiszta szemetekbe.*

*Mi elgyengültünk és bár a harcot SOHA nem adjuk fel, hazánkat káosz sújtja. Kis csoportokban élünk mi, akik hisznek még a nemzetben, az összetartozásban. Itt magyarnak lenni sokszor gyanús, nem mindenkivel lehet erről beszélni. Ide jutottunk, 40 év keleti agymosása és 15 év nyugat-imádat után. Majd meglátjátok, a mozgalom nem halt meg, még hallotok az 1,4 milliőről. Addig a gyász és a szégyen... (négyes, száma: 3610)*

5. *a magyar történelmet bongeszve, az lett volna igazan a csoda, ha sikerül egy ervenyes „igen”-t szerezni ezen a nepszavazason. sokmindent megmagyaráz ez a vasarnapi nepszavazás. egyszeru lesz majd magyarázni gyerekeinknek, dicsoseges multunk...*

*„– apu, de miért nem vartak be Szapolyai Janos erdelyi vajda hadait a Mohacs csata előtt?”*

*„– fiam, az ugy volt, mint a nepszavazason... biztos csunyan beszelt veluk! vagy lehet attol rettegték, megissza a borukat, vagy, hogy az o lo-vaiknak is kell majd adni szenat”*

*„– na jo, de így elment az egész a picsába, nem?”*

*„– de, elment, de így legalabb mas vette el az egészet, es lehetett 500 evet siratni”*

*„– aha, így mar ertem! megerte!” – mondja majd a gyerek...*

*uuuppsz, talan kisse tul optimista vagyok. ki mondta, hogy ez a gye-rek tud meg majd magyarul, vagy, hogy magyar történelmet fog tanulni? (ah, száma: 2007)*

6. *idézet: eredetileg hozzászólt pipin:*

*„FELHIVAS!*

*Tegyünk minden erdelyi magyar jellegu szoborra, es temp-lomra fekete szallagot, zaszlot!*

*A kolozsvári Matyas-szobortól es Szent-Mihály-templomtól egészen a legfelreesebb falu magyar jellegu szobraig es templomaig ki ki saját falujaban, varosaban.”*

*Miért? Valaki MEGHALT??*

*Mégegyszer elmondom (nem utoljára): tessenek elővenni Kós Károly Kiáltószóját... tessenek László Dezső a kisebbségi lét ajándékairól szóló opusait olvasgatni...nem utolsó sorban a transzilván-gondolatkörhöz visszakanyarodni...s ebben a „gyászban” a vitrinekben diszelgő Tamási-kötetekről a port letörölni, s ezeken a hosszú téli estéken olvasgatni... mert Nekünk, ha a fene fenét esz is, OTTHON KELL LEGYÜNK VALAHOGY!*

*S ne feledjétek a legszenzációsabb hírt:*

*Mert úgy szerette Isten a világot, hogy az ő Egyszülött Fiaát adta, hogy aki hisz őbenne, el ne vesszen, hanem örök élete legyen. Mert nem azért küldte Isten az ő Fiaát a világba, hogy megítélje a világot, hanem hogy megtartsa a világot.*

*(Jn 3,16–17)*

*Áldás, békesség! (aetranger, száma: 2870)*



**Bokor Zsuzsa**

## **A prostituált teste mint az orvosi hatalom önlegitimációs eszköze a két világháború között Kolozsváron**

### **1. Bevezető**

Kutatásom témája az 1919 és 1940 közötti kolozsvári prostitúciós intézmények változása, amelyet főként az ezt kísérő diskurzus tükrében vizsgállok. Ennek előkészítése során sajtóanyagokat<sup>1</sup>, az I. világháború után fontos (döntéshozó) pozícióba került, román orvosok<sup>2</sup> tollaiból származó orvosi feljegyzéseket, tanulmányokat, hosszabb terjedelmű írásokat és propagandaanyagokat, valamint személyes irattárakat, illetve a prostitúcióra vonatkozó rendeleteket, törvénykezéseket tekintek át.<sup>3</sup>

Azért választottam ezt az időintervallumot, mert egyrészt ez az a korszak, amelyen intenzíven végigfut a *szifiliszről való félelem*, és ilyenkor rendszerint megoldandó problémának látszik a nyavalyát terjesztő prosti-

1. Eddig közel 200 újságcikket gyűjtöttem össze a helyi magyar és román napi-, illetve hetilapokból (*Keleti Újság, Ellenzék, Népiújság Tükör, Hétfői Újság, Kolozsvári Friss Újság, Jó reggelt, Hétfő reggel, Hétfő, Újság, Patria, Voința, Clujul*). Ezek feldolgozása folyamatban van.

2. Amikor orvosokról beszélek, rendszerint román nemzetiségű orvosokra gondolok. Ennek oka főként az orvosi szövegek szegmentáltsága: a román orvosi szaklapok folyamatosan foglalkoznak a szifilisz kérdésének „társadalmi” és nemzeti vetületeivel, a magyar orvosi lapokban általában kizárólag a betegség szakorvosi diagnózisait találjuk. Másrészt a vezető és döntő pozícióban lévő orvosok, a szaklapok alapítói és konferenciák szervezői, de a kórházak élén álló, majd a különböző minisztériumokba is bekerült szakemberek javarészt román orvosok voltak (gyakran találunk a magyar napisajtóban erre vonatkozó elégedetlenkedésnek hangot adó írást, miszerint a magyar orvosokat nem kezelik a románokhoz hasonló módon). Szövegeimben elsősorban a három nagy kolozsvári orvosmunkatárs: Dominic Stanca, Aurel Voina és Iuliu Moldovan írásaira fektetem a hangsúlyt.

3. A kutatásom eredeti kiindulópontját egy kolozsvári pszichológus, újságíró (az 1920-as évek elején orvostanhallgató és a kolozsvári Női Kórház alkalmazottja) által összegyűjtött anyag vizsgálata képezte, amely prostituáltak élettörténeteit, naplóját, illetve a velük folytatott levelezést tartalmazta az 1920-as, 1930-as évekből (Bálint Zoltán hagyatéka). A témaválasztás során tagadhatatlanul befolyásolt ez a kórházi iratsomó: arra lettem kíváncsi, hogy hogyan alakul egy, a társadalom által egyaránt működtetett és kontrollált intézmény sorsa egy olyan társadalmi és politikai helyzetben, mint amilyen Kolozsvár társadalmá lehetett az I. világháború után.

túció. Ezt mutatja a számtalan írás, tanulmányok, kötetek, újságcikkek, valamint a témáról rendezett orvosi konferenciák, felvilágosító mozgalmak, falu-egészségügyi felvilágosítások, propagandaanyagok készítése is. Megfigyelhető, hogy ez a – nemegyszer kívülről generált – félelem miként hozza magával az egyének (leginkább a prostituáltak, de ugyanígy cselédek, katonák) életvitele, teste és személyközi kapcsolatai fölötti maximális kontroll igényét. A szifiliszre való hivatkozás az 1920-as években a bordélyházi rendszer és az orvosi kontroll megerősítését eredményezte, majd később, a korábbi reglementációs rendszer<sup>4</sup> felborulását jelző abolicionista elvek előtérbe kerülő diskurzusában is aktívan jelen van, és igyekszik mindeniben tudatosítani azt a tényt, hogy a prostituáltak a társadalomra nézve veszélyesek.<sup>5</sup>

Másrészt – de ez is mindenképp kapcsolódik az eddig elmondottakhoz – az időszakot indító dátum (1919) a kolozsvári Női Kórház létrejöttét szignálja, amelyet Dominic Stanca nőgyógyász alapított, és célja főként a nemi betegségek kezelése és kiküszöbölése volt. Az alapítás után, 1920-ban létrehozták a kórház többi alintézményét is, amelyek elsősorban a prostituáltak kezelését, ellenőrzését és társadalomba való reintegrálódását célozták: a Poliklinikai Mentőszolgálatot (Ambulatorul Policlinic), illetve a kórházat a rendőrséggel és a Mentőszolgálattal összekötő Ellenőrző Irodát (Biroul de Control) és a Női Varrodát, amely a „megtért” prostituáltakat foglalkoztatta.

Továbbá olyan jogi események voltak döntőek számomra a periódusválasztás során, mint a bordélyokat betiltó 1930-as Egészségügyi Törvény, az 1933-as, a nemi betegségekről szóló Szabályzat, amely az előbbinek mintegy megerősítéseként szolgált. 1935. február 1-én pedig még intenzívebb kontrollt vezettek be a kolozsvári prostituáltaknak<sup>6</sup>: a napi orvosi vizitre való jelentkezést (lásd Weber 1935.).<sup>7</sup>

4. A prostitúció jogi szabályozását illetően négy fő irányzat van: 1. *a klasszikus reglementációs rendszer* (a prostitúciót ellenőrizni kell, szükséges rossz, a nemi betegségek fő oka, a prostitúció demoralizáló a társadalom számára; ennek érdekében úgy gondolják, hogy szükség van zárt helyek létesítésére), 2. *a reglementációs rendszer jogilag engedélyezett nyilvánosházak nélkül*, 3. *az abolicionista rendszer* (eltörli a szabályozott rendszert, azaz a bordélyokat, ellenzi a prostituált áruba bocsátását és kitarthatóságát), 4. *a prohibicionista rendszer* (tiltja magát a prostitúció gyakorlását és szankcionálja a gyakorlókat).

5. A szifiliszre való hivatkozás még akkor is jelen van a prostitúcióellenes szövegekben, amikor a szifilisz már rég nem jelenti ugyanazt a veszélyt, mint amit jelentett közvetlenül a háború utáni időszakban. Talán nem túlzás azt állítani: szinte állandó nyelvi (retorikai) kapcsolatként működik.

6. Helyi jellegű szabályzat, nem találtam ehhez hasonló országos jellegű rendeleteket, és az 1935-ös *Egészségügyi Törvény* sem tér ki erre.

7. A számadatok érdekes módon nem jelzik a betegség csökkenését, sem a betegek számának növekedését, csupán a vizsgálatok száma növekszik látványosan (lásd az 1. mellékletet).

A kutatott periódust bezáró időpontot (1940) gyakorlati szempontok határozták meg. A hatalomváltás (a magyarok bevonulása) ugyanis nemcsak politikatörténeti esemény: megváltoztatja az intézményeket, az intézmények összetételét és működési elveit (például Stancát elbocsátják a Női Kórházból), az 1940 utáni periódusra vonatkozó dokumentumok pedig elég foghíjasak, elemzésre, összehasonlításra egyelőre nem alkalmasak.

Mindezekben a szempontokon túl ez az a periódus, amikor a kolozsvári társadalomban, és egyáltalán a romániai városokban is jól látható, hogy az egészen a századfordulóig a társadalom fontos csoportját jelentő prostituáltak miként váltak fokozatosan hivatalosan marginalizálódott csoporttá, az Európa-szerte már a 20. század fordulóján lezajlott prostitúciós polémikák itt a két világháború között miként teljeseznek ki. Éppen ezért nagyon fontosnak tartom annak a vizsgálatát, hogy milyen szövegek kísérik, és tulajdonképpen okozzák ennek az intézménynek a változását. A szövegeket nem kiszakítani kívánom azok történelmi, gazdasági, társadalmi kontextusaikból, ennek így nem lenne értelme. Magukat a textusokat mint cselekvésirányító tényezőket értelmezem és használom fel a folyamatok megértéséhez.

\*

Ebben a tanulmányban a két világháború közötti prostitúciós intézmények alakulásában igen fontos szerepet játszó orvosok válogatott szövegeinek elemzését végzem el, és azt vizsgálom, hogy ezek miként kísérték a prostitúciós életmódban végbement változásokat. Így az érdekel elsősorban, hogy a prostitúció kezelésére irányuló fokozott figyelem, a folyamatos megoldáskeresés a betegségek kiküszöbölésére az egyes szövegekben milyen más jellegű (gazdasági, politikai, társadalmi) problémákhoz kapcsolódott, miért vált hirtelen olyan fontossá 1919 után a prostitúciós intézményekről való beszélés, és hogyan változott a „ha nem is nyilvánosan megengedni, de elnézni szükséges” mentalitás.<sup>8</sup>

8. Pataki Jenő orvostörténész egy 1845-ben tett rendőri jelentés szövegét idézi, amely elkülöníti a Kolozsvárt található prostituáltak három típusát: az „idevalókat”, az „idegeneket”, akik saját szállásukon úzik a mesterségüket, illetve azokat, akik „feredőházakban, kocsmárosknál, kerítőnőknél, cselédszerzőknél, mosónőknél s más, ezekhez hasonlóknál vonják meg magukat. Az idevalókat természetesen nem lehet kiűzni, az idegeneket sem, mert ezeket nem lehet olyan alacsony személyeknek tartani, »s azért sem, mert ilyen első osztályba tartozó kéjhölgyeket, ha egészségesek s kereskedésüket cégéresen nem viszik, minden jól rendezett városban, ha nem is nyilvánosan megengedni, de elnézni szükséges. Hogy miért? Ez bővebb fejleményt nem kíván.«” (Pataki 1925. 172.).

Nyilvánvaló, hogy ebben az elemzésben nem csupán kolozsvári prostituáltakat kísérő szövegekről esik szó, mivel a probléma az erdélyi, de általában romániai orvosok és egészségügyi intézetek összességét is megmozgatta. Azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a törvényhozó Moldovan, Stanca és Voina mind kolozsvári, magas beosztású egészségügyi intézményvezetők voltak. Éppen ezért gyakran az általuk jobban ismert valóságot, a kolozsvári prostitúciót vették alapul, és az sem mellékes, hogy éppen emiatt a kolozsvári prostituáltak az orvosi hatalom fokozottabb figyelmének voltak kitéve.

## 2. A hipotézis

A szigorú reglementációs politika Magyarországon főként a századfordulóra volt jellemző, és ugyanez nagy vonalakban érvényesült Erdélyben is, bár tudjuk, hogy a prostitúció működését egészen az I. világháborúig főként helyi, városi törvények, rendeletek szabályozták, így szinte minden városban más-más arcát mutatta (lásd Forrai 2000.; Gyáni 1983.; Zimmermann 1998.; Szécsényi 1993; Szécsényi 1998.; Güntner 1997.). A reglementáció alaptételei – a bordélyház működésének szabályozása, a prostituált bejegyzésének körülményei, az orvosi vizsgálatok és a betegek kezelése, a rendőrség beavatkozási módjai, a rendőr kötelezettségei (Forrai 1996. 156.) – a kolozsvári dokumentumokban is a budapestiéhez hasonlóak.<sup>9</sup>

9. Már az 1882-es királyi rendeletekben, a rendőri kihallgatások szabályrendeleteiben elég részletesen kitérnek a kéjhölgyek és a bordélyházak kérdésére: szabályozzák az orvosi vizitet, a hivatalos regisztrációt, a – prostituáltakhoz illő – viselkedésformákat. Az áthágások büntetéséről is alapos jegyzék készül. A szabályoknak való ellenszegülést többféleképpen szankcionálják: a bírság lehet 50 forintig terjedő pénzbeli büntetés, elzárás, illetve az idegen származású személyek kitoloncolása a városból. Ebből tudjuk meg, hogy a kolozsvári prostituált a századfordulón naponta csak két órát tartózkodhatott kint a városban és „közillemet sértő módon” nem öltözködhetett, köteles volt továbbá: „az utcára nyíló ablakokat egész nap befüggönyözve tartani; csavargástól az utcán, kaczerkódástól és minden illetlen szemérmert sértő viselkedéstől nyilvános helyeken tartózkodni”. (37. §). A hatósági szabályoknak pedig minden esetben a bordélyház falain kellett lógniuk, emlékeztetve ezzel a prostituáltakat arra, hogy a zárt falak közt művelt erkölcstelen, büntetendő dolgokat szemmel tartják, joguk van bármikor illegálisnak, elavultnak minősíteni, és a város falain kívül helyezni az árut. (*Kolozsvár sz. Kir. Város törvényhatóságának rendőri kihallgatásokat érintő szabályrendeletei*. Kolozsvár, 1882.) Az 1900-as évek elejéről, 1902-ből pedig egy olyan városi törvénytervezet áll a rendelkezésünkre, amely egy orvosi levelezéssorozattal kiegészülve még teljesebb képet ad a hatóságok prostitúciótól való félelméről. A csomag tartalmazza Pataki Jenő városi tisztiorvos 1899. november 10-i levelét a városi tanácshoz, az országos orvosszövetség helyi fiókjának válaszát, illetve a tanács átiratát a budapesti államrendőrség főkapitányságához, amelyben kéri az ottani futóbarcás-rendszerrel való tájékoztatást, tartalmazza továbbá a budapesti főkapitányság választát, majd egy, a tanács által előkészített szabályrendelet-tervezetet. Több kérdés felmerül a város-



A prostitúció kérdése továbbgondolásra került a háború után, ezúttal a város teljesen új adminisztrációjának, orvosi vezetőségének részéről, akik hatékonyabban és problémacentrikusabban akarták az ügyet megoldani. Erre, mint korábban is jeleztem, jó indok volt a háború után elharapódzott nemi betegségek problémája. A nemi betegségek megoldásának ügye viszont csupán egyik vetülete volt az amúgy igen komplex problémának. A prostitúció szigorú reglementációját majd a kvázi-abolicionista, de inkább prohibicionista ízü intézkedést, a bordélyok bezárását csupán részben tekinthetjük közegészségügyi megfontolásból tett rendelkezéseknek. Ezek a lépések tényleg elsősorban a betegségek megelőzése és leküzdése kapcsán mutatkoztak problémamegoldónak – legalábbis a szövegek felületes olvasása során ez az érzésünk. Azonban ennél jóval többről van szó.

A román állam átalakulóban lévő, újonnan létrejött, illetve egyesített intézményei közül az egészségügyi szférának is jelentős, önmagát legitimáló és alakító intézkedései voltak. Hipotézisem, hogy a prostitúcióval kapcsolatos intézkedések, az erről szóló tárgyalások éppen ezt az önlegitimációt szolgálják. Az államadminisztráció területén is nagy fontossággal bíró egészségügyi és közbiztonsági intézmények szakemberei a változások után elkezdtek felfedezni a prostituáltakat, akik akarva-akaratlan főszereplőivé váltak az impériumváltásnak, ugyanis őket kiáltották ki a román nemzetet pusztító verba-j fő okozóinak. Talán nem véletlenszerű, hogy a tiszta, egészséges és erős nemzet megteremtésének igényét az 1920-as évek elején ugyanaz a kolozsvári orvosprofesszor, Iuliu Moldovan propagálta először Romániában, aki elsőként hozta létre az ambulatóriumokat és a női kórházakat, és akinek az 1930-as *Egészségügyi Törvénnyel* végül sikerült megszüntetnie a bordélyházi rendszert (ekkor már ő volt az egészségügyi államtitkár). Úgyancsak ő indította útnak a külföldről importált biopolitikai és eugenikai nézeteknek az adaptációját megkísérítő *Buletin eugenin și biopolitic* című folyóiratot is 1927-ben. A prostitúció és a nemi betegségek ürügyén intézményeket alapítottak, ezzel együtt pozíciók, funkciók jöttek létre, folyóiratokat adtak ki, törvénytervezetek és törvények születtek – mindezek jórésze Kolozsváron történt.

Az intenzív reglementációs egészségpolitika nyilván nem csak Romániára volt jellemző, mint ahogy a bordélyházak bezárása sem a román orvo-

ban működő prostitúció szabályozása kapcsán, a legfőbb javaslat ezek közül a fokozott rendőri felügyelet, de fő célja a be nem jegyzett, szabad prostituáltak szabályozása. (*Előadói javaslat a prostitutionak Kolozsvár sz. kir. város területén leendő rendezése iránt.* Kolozsvár, 1902.)

sok agyában született meg első alkalommal (a francia, illetve angol példák-ról lásd Corbain 1999a. és Corbain 1999b.; Sigsworth–Wyke 1999; Walkowitz 2002.). A prostitúció és nemi betegségek kapcsolata sem volt új a korabeli nemzetközi orvosi diskurzusban, és a nemi betegségek nemzetre nézve káros hatása is egy ismert probléma volt Magyarországon (lásd Nékám 1918; Schreiber 1917; Linka 1907.). Valami azonban Erdélyben egészen másként történt. És ezt a valamit – úgy gondolom – a korabeli sajátos politikai helyzet és a társadalmi átrendeződés adta.

### 3. A források

A mindennapok világára rátelepedő hatalmi gyakorlatok módozatainak megfigyelése igencsak fontos olyan társadalmi csoportok vizsgálatánál, mint a marginalizáltak, a prostituáltak. Örök kérdés marad viszont számunkra az, hogy melyik a legjobb módszer ezek kutatására. És ha már a kérdések és módszertani buktatók sorozatánál tartunk, az előbbiekhöz kapcsolódva jogosan tehetjük fel azt a kérdést, hogy beszélhetünk-e objektív forrásról, amíg a forrás a hatalom kezében van? A prostitúcióval kapcsolatos iratok pedig legtöbb esetben valóban a hatalom kezéből kikerült forrásanyagok, ezért az itt kapott „igazság” nagyon a hatalom képére alakított igazságot ad, ugyanakkor egy sem hoz sem részletet, sem objektív képet a jelenségről (vö. Renzo 1982. 121.). Nemcsak az orvosok által írt szövegekről van szó, hanem az ő befolyásukra íródott sajtóriportokról, élettörténetekről egyaránt. Nem is beszélve az általuk készített statisztikákról és hivatalos jelentésekről. Éppen ezért a módszertani szempontból általam leginkább követett Villa Renzo olasz társadalomtörténész gondolatait szeretném néhány pontban mintegy irányadóként összefoglalni, ugyanis ezek meghatározzák az én kérdésfeltevéseimet is. Renzo szerint strukturálisan kell a problémát vizsgálni (mivel a helytörténészek rendszerint nem jutnak el ideig). Leghatásosabb a szexuális szokások, illetve a hatalmi struktúra változatainak vizsgálata, továbbá fontos szerep jut az élettörténeteknek, amelyeknek köszönhetően rekonstruálni lehet például az eltévelyedett életutak némely elemét, és ebből adatok egész sora tárulhat fel a társadalmi érzékenységről, a szerepekről, a mobilitásról. Három szintű analízist javasol: 1. a prostitúció társadalmi megjelenítésének, 2. a prostitúcióról való véleménynyilvánítások dinamikájának, 3. a prostitúció szabályozásának, ellenőrzésének értelmezését. (Renzo i. m.)

Kutatásomban első körben az orvosi források képezik az elemzés tárgyát.<sup>10</sup>

Orvosi publicisztikákról van szó, egyrészt a belső szakmai kör számára írt szakkikkekről, szakkonferenciák anyagairól,<sup>11</sup> valamint a széles nagyközönségnek készített forrásokról (propaganda-anyagok, plakátok, röplapok, tanulmányok, könyvek, nagyszámú újságcikk).<sup>12</sup> Második források csoportot jelentik a prostituáltakra, a nemi betegségekre, cselédek mozgására vonatkozó törvények.

Ezek a források csoportok tehát mindhárom reznói szint értelmezésében segítenek, de ez a megközelítés kétségtelenül csupán a probléma egyik vetületét tárja fel. A további kérdéseket (hogyan viszonyult mindehhez maga az „irányított” társadalom, hogyan fogadta el vagy sem mindezeket az utasításokat) – a közeljövőben – újságcikkek, a sajtó által közvetített véleménynyilvánítások, majd a Női Kórház Ellenőrző Irodája által összegyűjtött, prostituáltakkal készített tesztek és élettörténetek alapján fogom majd megválaszolni.

#### 4. A prostituált helye az orvosi textusokban. Asszociációk

Hogy megválaszolhassuk azt, mi az a többlet, amelyet a helyi orvosok írásai adnak, az egyes szövegekben, a korabeli orvosi (nemzetmentő) diskurzusban egymáshoz kapcsolt, a prostitúcióhoz asszociálódó elemek halmazát kell elsősorban megnéznünk. Ez a halmaz sokszor meglepően széles

10. A Kolozsvári Állami levéltárban megtalálható iratcsomók hiányosak és rendszertelenek. Folyamatban van ezek feldolgozása is a lehetőségekhez mérten, éspedig a következő fondok állományai használhatók: *Kolozs megye Egészségügyi Hivatala* (Serviciul Sanitar) F., 3/192; *Kolozs megye Általános Egészségügyi Felügyelősége*. (Inspectoratul General Sanitar). F. 90/471; *Kolozsvári Rendőrségi Felügyelőség*. F. 209/132, 399; *Dominic Stanca személyes fondja*. F. 667/248; *Kolozsvár Általános Egészségügyi Felügyelősége*. F.1026/616; *Iuliu Moldovan személyes fondja*. F. 231.

11. Az általam áttekintett folyóiratok és évfolyamok: *Analele Ministerului Sănătății și Ocrotirii Sociale* (1924–1927), *Buletinul Direcțiunei Generale a Serviciului Sanitar* (1921–1923), *Buletin eugenic și biopolitic* (1927–1940), *Buletin Sanitar* (a városi közlöny, a *Buletin Oficial al Municipiului Cluj* melléklete) (1935–1938), *Clujul Medical* (1920–1935), Erdélyi orvosi lap (1920–1925), *Lumina femeii* (női magazin, de orvosi rovata is van) (1920–1922), *Politiă* (rendőrségi lap, de rendelkezik orvosi rovattal is) (1923–1939), *Revista sănătății* (1921), *Sănătatea publică* (1921–1923, 1927–1929), *Sănătatea și viața fericită* (1915), *Societatea de mâine* (1925–1933), *Viața medicală* (1925–1927).

<sup>12</sup> Ezek mindig azon igyekeztek, hogy a társadalom különféle közegeihez eljuttassák azt az ideológiát, amelyet képviseltek, és ezen belül folyamatosan felhívják a közösség figyelmét a prostituáltak bűnös voltára.

skálán mozgó elemeket foglal magába, olyan témák is bekerülnek ide, amelyeket ma nem tulajdonítanak az orvosi szféra hatáskörébe tartozónak.

Az állam és az orvostudomány, orvosi intézmények szoros kapcsolatának állandó újratárgyalása jogosítja fel őket arra, hogy meghatározzák, mi jó a nemzetnek (biopolitika, nemzethigiéna, eugenika), megállapítsák a diagnózist, orvosolják a bajokat, megoldásokat hozzanak. Éppen ezért az orvosok a nemzet fölötti örökös felelősségének tudatában minden témához hozzászólnak. Ezek az alábbi témakörök: morál, politika, esztétika, ezen belül olyan kérdések foglalkoztatják, mint a kiegyensúlyozott lelki élet, a szexualitás, a megfelelően irányított nemi ösztön, a házasság és reprodukció, a szépség, a testi épség (mai szóval: fittség), család, állam, és természetesen a prostitúció, amely rendszerint minden probléma kapcsán szóba jön mint a legkiküszöbölhetetlenebb és leginkább sterilizálásra váró fertőző góc. Az orvos igényt tart arra, hogy mindenütt jelen legyen: falun, gyárban, iskolában, börtönben és bordélyházban, és mindenütt jelentős szerepet igyekszik megkonstruálni magának. Jelen vannak a rendőrségi lapok szerkesztői/támogatói bizottságában is,<sup>13</sup> de olyan, nem az orvosi szakmához kapcsolódó eseményekben is részt vesznek, mint például a Miss Erdély választása 1929-ben<sup>14</sup> (Constantin Stanca nőgyógyász zsűritag). Egyik nagy felismerésük, hogy a bajok nem csupán biológiaiak: a biológiai problémákat (például a nemi betegségek) társadalmi nyavalyák okozzák. Ez jogosítja fel őket arra, hogy a társadalmi élet feletti ellenőrzés atyjainak képzeljék magukat.

A továbbiakban az egyes asszociációsorok mentén igyekszem vázolni a prostitúciós intézmények helyét ebben a kontextusban.

#### **4.1. Pokoli helyzet: a háború, a katonák és a betegségek**

Az első világháborút és az azt követő periódust nemegyszer pokoli helyzetként írják le, amelyben „dühöng” a nemi betegség. A pokol a létező legrosszabbat, az immorálist, a nyomort, az erkölcstelenséget és a káoszt egyszerre magában foglaló jellege révén igen alkalmas metaforának bizonyul a helyzet leírására:

13. Dominic Stanca, Ioan Totoian (az egészségügyi hivatal főnöke) és Iuliu Hațieganu nőgyógyász orvosprofesszor a *Politița* című rendőrségi lap szerkesztőbizottságában (a támogatói közt) is jelen van, Stanca és Voina azonban rendszeresen tanulmányokat is közöl ugyanebben a folyóiratban.

14. *Ellenzék* 1929. jan. 8.

„A háború után az érintett országok igencsak megérezték a hadseregekben történtek következményeinek, a morális lazaságnak *szörnyű hatásait.*” (Voina 1925. 446.)

„Egy óriási egyéni és társadalmi veszély előtt vagyunk. Össze kell szednünk az összes erőnket, mint még soha, hogy egy folyamatos propagandával megszüntessük a közömbösséget és az érdektelenséget, amely megengedi a nemi betegségeknek, hogy szörnyű kaszabolást végezzenek, megrongálva a nép morális és testi épségét.” (Voina 1920. 306.)

„Feltesszük a kérdést: vajon a nemi betegségeknek ezt a *rendkívüli elszaporodását* a világháború okozta? Válaszunk határozottan igen. Figyelembe kell azonban vennünk, hogy a nemi betegségek a normális időkben is a legnagyobb egészségügyi problémát jelentették.” (Tătaru 1920. 777.).

Nos, ezekben a pokoli időkben az erkölcstelenséggel szembesülő katonák rendszerint mint az erkölcstelenség áldozatai szerepelnek, és nem mint elkövetői: a háborúban prostituáltakkal kapcsolatot létesítő, de utána hazatérő és a családot mind morálisan, mind egészségileg megfertőző férfiak ismét igencsak jól ismert szereplői ezeknek az elemzéseknek. A lágyfekéllyel, gonorrhoeával és – a legaggasztóbb minden szövegben – a szifilisszel való fertőzés, a nemi betegségek elterjedése, illetve az ezzel való kíméletlen fenyegetettség érzésének napvilágra jutása szinte minden esetben a prostituáltakról való elmélkedéshez vezet el.

A katonaság egyrészt a nemzeti hadi erőt jelenti, ennek megfertőzése pedig igen kemény bíráló alá esik ezekben a szövegekben. Másodsorban a családteremtő férfiakat is reprezentálják, akik a fertőzést a családjukban tovább terjesztve megfertőzik a nemzetet:

„Bebizonyított tény, hogy ez a mostani háború legjobb terepe a nemi betegségek elszaporodásának, elterjedésének a katonák között. És nem kell ezen csodálkozni! (...) Hosszú fáradtságos, megalázó, gonddal és elkeseredéssel teli napok után jól esik ezeknek az embereknek egy kis ittas, boldog állapot, még ha ez egy prostituált karjában is történik! Elképzeltetik, hogy a nők közül csak a koszosak<sup>15</sup>, a legkisebb jóérzéstől mentes és szégyentelen nők adják magukat oda a katonáknak pénzért.” (Dr. Hanau 1915. 169.)

15. Itt a *drojdie murdară* szóösszetétel szerepel, ezt magyarra *koszos élesztőnek* lehetne fordítani, de ebben a formában csak a román nyelvben van értelme.

„Százazer fiatal fertőznek meg ezek a prostituáltak, akiket senki nem ellenőriz, és átadják a szifilisz és a lágycékélyt mindenkinek, aki kapcsolatba kerül velük. (...) A szexuális betegségek csökkentik a hadsereg életerejét, és képtelenné teszik a katonákat a harcra.” (Dr. Hanau 1915. 170.)

„[A világháború kitörésével] a titkos prostitúció hatalmas méreteket öltött; a háború káoszától megszedült asszonyok még aktívabban lettek, benépesítették a kaszárnyák környékét és a – többnyire tudatlan – férfiakat nemcsak pillanatnyi örömmel ajándékozták meg, hanem könyörtelen betegségekkel is.” (Tătaru 1920. 784.)

A szövegekben leggyakrabban az otthon maradt és fejüket prostitúcióra adó feleségek vagy a katonák közelében minden alkalmat megragadó prostituáltak a hibásak a betegségekért. A fertőzés oka tehát a nő, legyen az felelőtlen hajadon, naív cselédlány vagy magára maradt feleség, aki ebben az olvasatban nem a család szaporodásáért és békéjéért felelős nő reprezentálja, hanem a becsületes nő imázsát szétromboló „femme fatale”-t, az ösztöneit kordában tartani képtelen asszonyt, és a titkos prostitúciót úzőkhöz hasonló ítéletben részesül. (A szerző latens olvasatában valószínűleg az is, mert szerinte a férfiak felügyelete nélkül maradt nők prostitúciót gyakorolnak.)

A betegségek ürügyén azonban nemcsak az azt terjesztő nőt, hanem a katonákat is rendszeres vizsgálat alá vetik. A férfiak tehát az ítélet alól igen, de a vizsgálatok alól nem menekülnek. Minden lépésükről, minden kapcsolatukról számot kell adniuk a hadiorvosnak, aki felveszi az adatokat, rendszerezi, statisztikákat készít és a beteg test fölött a törvényekben leírtaknak megfelelően ítélezik.<sup>16</sup> Ez a kontroll-megoldás néhol a vártól nagyobb, a

16. A háború ideje alatt hadiorvosként dolgozó Valeriu Bologna 1920-ban beszámol arról, hogy milyen körülmények között és milyen mértékben történik a katonák nemi betegséggel való megfertőzése (Bologna 1920.). Adatai szerint a 107 katonából 56-nál tudta kideríteni a fertőzés forrását, ezek közül csak 5-öt fertőztek meg bordélyházi prostituáltak, a többi szabad prostituáltak, cselédek, parasztasszonyok, de még a feleségek is. Bologna szövegében még fontos a kaszárnyákban a nemi betegségek megelőzése érdekében bevezetett intézkedéseknek a leírása, ugyanis ezek a lépések igencsak komoly hasonlóságot mutatnak a prostituáltak fölötti kontroll-eljárásokkal: 1. a kaszárnyába visszatérő katonáknak minden esetben jelentkezniük kellett az orvosnál, aki megvizsgálta őket, be kellett vallaniuk, hogy volt-e szexuális kapcsolatuk vagy sem, 2. abban az esetben, ha a válasz pozitív volt, kötelező módon meg kellett szublimátos vízben mosakodniuk, és albagina kenőccsel kellett bekenniük magukat, 3. ezután a nevüket bevezették egy nyilvántartóba, 4. amennyiben a nyilvántartó alapján kiderült, hogy a katona a védekező műveletek végre nem hajtása miatt betegedett meg, megvontak tőle hat hónap szabadságot.



prostitúció reglementációjához hasonló méreteket öltött: pl. a Beszterce-Naszód megyei főorvosnak, Iulian Chitulnak az az ötlete, hogy tekintsék veszélyesnek a megfertőzött katonákat, és ne engedjék haza őket, hanem szállítsák kórházba, mindaddig, amíg meggyógyulnak (Chitul 1921.). Ez – amint Stanca egyik 1929-es írásából kiderül – ténylegesen meg is történt (Stanca 1929b.).

#### 4.2. A vér

A reglementációs politika – mint látjuk – nem csupán a „fertőzött nőket” érintette, hanem annak a „társadalmi rétegnek” az egészségét, amely valamilyen módon fertőzésgeyanút hordozott: parasztok, munkások, cselédek, katonák is rendszerint besorolódtak ebbe a kategóriába, mindazok, akik érintkezésbe kerülhettek a „romlott nőkkel”, és azok is, akik életpályájuk során, életmódjuknak köszönhetően maguk is potenciális prostituáltjelölteként voltak számon tartva. (Az más kérdés, hogy az „elméleten” túl a gyakorlatban valójában elsősorban a női szereplők jelentettek problémát az orvosi társadalom számára, a cukrászkisasszonyok, a cselédlányok, a táncosnők, a konzumnők, a virágárusok, a szállodai alkalmazottak, a pincérlányok.<sup>17</sup> Ez az „alsóbb társadalmi réteg” azonban nemcsak fertőzés-hordozókként vagy veszélyeztetett csoportként fontos ebben a problémakörben, hanem mert ők (elsősorban a parasztok, tehát a falusiak, a falvakról bevándorló cselédek) jelentik valójában a népet is, amely oly gondosan megkonstruált kategóriája ennek a korszaknak, és amely mint a legféltettebb kincs mutatkozik meg ezekben a szövegekben.

A prostituált nemcsak hogy morálisan<sup>18</sup> és közegészségügyi szempontból veszélyezteti a társadalmat, hanem ami ennél is megrázóbb: veszélyezteti a nemzetet. Mint látjuk, két egymást kiegészítő probléma – pontosabban a két jól bejáratott probléma új ötvözete – konstruálódik, a közegészségügyé és a nemzeté, azaz a nemzeti közegészségügyé. A közegészségügyi

17. Ezen társadalmi csoportok szigorúbb ellenőrzését már a háború után kezdeményezik (lásd a Legfelsőbb Egészségügyi Tanács 1921. május 21-én, július 2-án és 5-én, illetve 23-án tartott gyűléseiről szóló jegyzőkönyvet. *Buletinul Direcției Generale al Serviciului Sanitar* 1921. nr. 1. 8–20.), de a későbbiekben is kitérnek rájuk: „Ezek a nők nyilvánvalóan gyakorolják a mesterségük mellett a prostitúciót” (lásd *Poliklinikai Ambulatóriumok működését szabályozó Rendelkezések*. 6.)

18. Ez a felfogás már a 19. század végétől elég erősen teret kezdett nyerni, ennek ellenére azonban a városi vezetőségek minduntalan fontosnak tartották a bordélyházak meglétét, a bordélyházi rendszer ugyanis elsősorban a polgárság intézménye volt, azt szolgálta.

kérdések azonban nem szorítják ki a morális tényezőket, csupán látszólag jelentenek új problémát a maguk korában: a szövegek szintjén minden alkalommal újra és újra visszajutunk (éppen a közegészségügy kapcsán) a morális kérdésekhez.

Számtalan írás szól a szifiliszről, megpróbálkoznak a szifilisz történetének megírásával, különféle megnyilvánulásainak, a szifilisz terjedésének elemzésével, a külföldi minták részletes szemügyre vételével a nemi betegségek megelőzését illetően. A kimondottan szakszövegeken, orvosi diagnózis-leírásokon kívül azonban nincs jelentősége az egyes nemi bajok (gonorrhoea, szifilisz, lágyfekély) elkülönítésének és tárgyalásának. A szövegek nagy része párhuzamosan kezeli a problémát, valójában nem is a betegségről magáról szólnak ezek az írások, hanem a veszélyről, a vérbajról beszélnek, amelyet prostituáltak okoznak, és amely az egész nemzetet fenyegeti. A vér tehát a betegség által megtámadott biológiai elemet és a nemzetet összetartó közös kötelet is jelenti egyszerre. A biológiai test megfertőzése a nemzet testének pusztulását idézheti elő.

1921-ben Ioan Totoianu, az Egészségügyi Hivatal vezetője a prostitúciót mint a nemi betegségeket terjesztő, káros, ám megszüntethetetlen társadalmi rosszat tárgyalja:

„Meg kell jegyeznünk, hogy

1. Az empirikus kutatások igazolják a nemi betegségek szinte kizárólag prostitúció útján való terjedését, evidens tehát, hogy mennyire szükséges a lehetőségekhez mérten az összes prostituált felfedezése és regisztrálása.

2. Nyilvánvaló, hogy minden beteg prostituált veszélyt jelent a társadalomra nézve, tehát nagyon fontos a rendszeres és tudatos kivizsgálásuk, hogy a betegeket el lehessen különíteni, kórházi kezelés alá helyezni, mindezt maguk és a társadalom javára.

3. Mind a prostituáltakkal, mind a velük kapcsolatba kerülő kliensekkel tudatni kell a szexuális együttlét fertőzési veszélyeit, valamint a megelőzést illetően részletes tájékoztatással és ingyenes eszközökkel [gyógyszerekkel] kell ellátni őket.

4. Emberi érzéssel közelítve hozzájuk szándékunkban kell álljon ezeknek [értsd: a nőknek] a megmentése ebből a szörnyű helyzetből, visszahozva őket a társadalomba, hogy tisztességes munkával, különféle mesterségek gyakorlásával keressék meg a kenyerüket. Csak így érezhetik azt, hogy nincsenek kizárva a társadalomból, hogy kiemelkedhetnek a prostitúció sarából és hasznos tagjaivá válhatnak a társadalomnak. Ezt a célt csak úgy érhetjük el, ha jóakarattal közelítünk feléjük.” (Totoianu 1921. 17.).

Mindezekkel párhuzamosan azonban fontosnak tartja a társadalom felvilágosítását: „rá kell ébreszteni a társadalmat arra a szörnyűsége, amely a nemi betegségeket eredményezi számukra, az egyéni védekezésekre kell megtanítani, és a megfertőzötteket gyorsan kezelésre kell küldeni” (uo.).<sup>19</sup>

Az ambulatóriumok létrehozása után Dominic Stanca, a kolozsvári Női Kórház igazgatója mindezt így összegzi:

„Vajon melyik betegség idézi elő a legtöbb abortuszt, koraszülést, mely betegségből születik a legtöbb bűnözés, melyik betegség adja a legtöbb börtönlakót, ha nem a szifilisz az, és vajon nem a gonorrhoea-e az, amely 80%-ban a sterilitást okozza, megtörve a büszkeségét és a jövőjét egy országnak és egy nemzetnek. Ha arra gondolunk, hogy a szifilisz és a gonorrhoea melegágya a prostitúció, akkor már látjuk is az egyenes és jól megvilágított utat, amely a gyógyulást és a kiengesztelődést hozza majd. A nemi bajok veszélyét csak a prostitúció radikális és szisztematikus rendezésével szüntethetjük meg.” (Stanca 1922. 41.).

### 4.3. A család

Tudjuk, hogy a polgárság több okból kifolyólag is igényt tartott a prostituáltakra: a prostituáltak nemcsak a magányos fiatalemberek és özvegyek szexuális igényeit elégítették ki, hanem az általuk képviselt erkölcsi rossz segítette megőrizni a jómódú családok lányainak szüzességét is, és „megóvta” ezeket a házasság előtti kalandoktól. A szexualitás mint kéjérzetet biztosító cselekvés leginkább a bordélyházakban volt elképzelhető, mintsem a családi ház falai között. Egy polgári családban anyaszerepet betöltő nőnek szégyen volt a nemi élvezet, a kéjérzet megélése. A szexualitás csupán az utódnemzés aktusát jelentette. Ez a funkció legitímálta sokáig (és teszi még a mai napig) a prostituált és az őt foglalkoztató intézmények létezését.

A prostituált ilyenyszerű szükségessége mellett sokan érvelnek az általam vizsgált korszakban is, azonban a nemi betegségek kapcsán egy újabb arculatát mutatja a jelenség, amely szinte magától értetődően előrejelzi, hogy ez a társadalom hamarosan teljesen ki fogja taszítani magából ezeket a nőket: ez a család megfertőzésének, az utódok egészsége veszélyeztettségének gondolata. Az eddig is különnek tartott *femme isolée*-k, a gyakran abortáló, utódnemzésre és gyerekevelésre nem alkalmas, a családmódllebe il-

19. Kérdés marad számomra továbbra is, hogy a prostitúció mint a társadalmat veszélyeztető szörnyűség miként illeszthető össze azzal a humánus felfogással, amit az előző gondolatmenet 4. pontjában hirdetett.

leszkedő nővel gyökeresen ellentétes személyek ezúttal gennyes, sebes, sokszor halállal végződő betegséggel is fertőznek.

Az előbb tárgyalt vérképzetchez mint a nemzetet megjelenítő archetípushoz kapcsolódik a nemzet alapját képező család és a családalapítás intenciójával induló házasságkötés problémaköre is. A házasság teljes mértékű felügyeletére irányuló szándékot, a házasságkötések hatalmi szintű ellenőrzését jelzi az éveken keresztül nagy vitákat kiváltó házasság előtti orvosi vizsga is,<sup>20</sup> amely eldönti, hogy a házastársak megfelelőek-e. Éppen ezért nemcsak a betegségekről, hanem magáról a házasságról is igen gyakran szó esik ezekben az orvosi vitaanyagokban, publikációkban. A házasság előtti kötelező orvosi vizsgálathoz kapcsolódó diskurzus leggyakrabban ezt a szerkezetet mutatja: a helyzetleírást (a férfi megfertőződik) egy erős ítélet követi (fiatalkori hóbortok a mai erkölcstelen világ hatására, többnyire prostituáltaktól kapja el a nemi betegséget), majd az orvostársadalom, a kórházak fontosságáról és gyógyító szerepéről esik szó. Ezután a problémával kapcsolatos szigorú rendelkezések és az ezek orvosi segítséggel történő feloldása következik (a beteg társ nem köthet házasságot, hiszen a házasság nem magánjellegű intézmény; a család az állam alappillére, ezért szükség van egészséges testű és elméjű egyénekre, akik ebben az intézményben részt vesznek), majd az orvos, az állam és a nemzet együttes szerepének hangsúlyozása. Ugyanez a szerkezete, és majdnem ugyanezek az elemei a szifiliszről, illetve általában a nemi betegségekről és a prostituált betegségeiről szóló írásoknak is.

A női hagyományos szerepkör változásának korát éljük, legalábbis a nyugati országokból ideáramlott feminizmus szele – a maga sajátosságában – megérintette a román mindennapokat is.<sup>21</sup> Az orvosi folyóiratok rendszerint megszólaltatták Maria Baiulescut (a Román Nőszövetség elnöknőjét), Izabela Sadoveanut és társait: a *Sănătatea Publică*, a *Buletin eugenic și biopolitic* többször is hozza az ő véleményüket is. Ezek a vélemények azonban változatlanul a tisztességes–tisztességtelen, úri nő–alja népe

20. Olyannyira fontossá válik ez a kérdés, hogy a nemi betegségek, a szifilisz, a prostitúció kapcsán rendszerint felvetődik, sőt, egy, 1927-ben a *Sănătatea publică* című orvosi szaklap által szétküldött, a prostitúcióról szóló körkérdésbe is bevezetik ezt a tételt.

21. Azért mondom, hogy sajátos, mert – amint már erre a magyarországi, valamint erdélyi nőmozgalmak kapcsán más szerzők is elég gyakran utaltak – annak ellenére, hogy tényleg a női imázs megváltoztatására és a női jogok elérésére törekedtek, ezt rendszerint egy igen erős nemzeti diskurzusba ágyazták. Lásd Pető Andrea, Cosma Ghizela írásait (Pető 2003; Cosma 2002a. és 2002b.) a nőszervezetekről. Ugyanez volt jellemző a román nőmozgalmakra is.

dichotómiát fokozzák, és azt a tételt erősítik, miszerint a nőtársadalomból a leghasznosabbak az úri nők, akik képesek hozzájárulni a nagy román nemzet egységének és egészségességének biztosításához, és akik – ne feledjük – a román polgári réteg értékrendjét képviselik.

#### **4.4. A senki gyermeke-effektus: az elhanyagolt nemzet megvédése a rossztól**

A háború kapcsán nemegyszer szóba kerül a háború előtti Erdély egészségügyi helyzete és „helytelen törvénykezése”. Rendszerint az előbbi kormányok hibás intézkedéseivel állítják szembe a Moldovan által indított Poliklinikai Ambulatórium és Női Kórházak meglétét:

„A mi népünk, az erdélyi nép, a múltban a senki gyermeke volt. Higiéniai szempontból senki nem gondoskodott róla. A magyar kormányok szándékosan hagyták a tudatlanság sötétségében őt. Magától értetődik tehát, hogy ilyen körülmények között a nemi betegségek elleni küzdelem egyik fő feladatunk kell hogy legyen (...). Nem hagyhatjuk, hogy e tiszta és nemes vérű fajunk degenerálódjon.” (Chitul 1921. 17.)

„Nálunk a mentős kezelés a Moldovan professzor úr által szervezett poliklinikai ambulatóriumokkal kezdődött. Az általános koncepcióval ellentétben Erdély a háború előtt egyáltalán nem örvendett nagy egészségügyi figyelemnek a hivatali hatóságok részéről, amelyek kezében a megyék sorsai voltak, a maguk sokoldalú szükségével. (...) A szifilisz mindenhol tombolt és a nemi betegségek elterjedése egyre fenyegetőbbé vált, hogy mindinkább igazolja a Mars és Vénusz közötti szoros köteléket.” (Voina 1931. 66.)

Erről az indíttatásáról, amely nagyban meghatározta a későbbi egészségügyi intézkedéseket és az előbbi politikai rendszerrel való szembefordulást, maga Moldovan is vall a későbbi önéletírásában:

„Tudtam azt, hogy ott, Erdélyben él a jó és szelíd román nép, egy kegyetlen és visszafogó rezsím alatt, jobbagységben és sötétben, elnyomva kulturálisan, szociálisan, gazdaságilag, kihasználva, átverve és leértékelve.” (Moldovan 1996. 42.).

Majd később ezt írja:

„Vissza kell térnünk gondolatban rögtön az egyesülés utáni időkhöz, amely az évszázadokig rabságban, sötétségben és szenvedésben tartott erdélyi román nép felszabadulását hozta. Minden szeretetem akkoriban az – oly sokáig igazságtalanul keserűségben lévő – né-

pemre áradt. Akkor elhatároztam, hogy minden erőmet az ő segítésére fogom használni, amennyi erőmből kitelik, hogy segítsek neki a megérdemelt jövő fele való haladásban.” (uo.)

A vér, amely ebben a kontextusban a nemzet vérért jelenti, politikai jelenéssel ruházódik fel, és emiatt ágyazódik be ez a kategória olyan egykönnyen a változás előtti helyzet bírálatának diskurzusába. Az egészséges véreért való harc azonban nemcsak egészségügyi, hanem morális harc is: szembehelyezkedés az előbbi korszakkal, annak könnyelműségével, a társadalmi bajokkal (a szifilisz, az alkohol, a prostitúció, a gyermekhalandóság), amelyek kipusztítják a nemzetet. Ugyanerről a problémáról készül a Levaditi professzor által koordinált, Kolozsváron játszódó film is, a *Világrém*.<sup>22</sup>

#### 4.5. Női Kórház és Mentőszolgálat (Ambulatórium)

1919 nyarán Iuliu Moldovan<sup>23</sup> kezdeményezésére létrejött a szebeni Ambulatórium.<sup>24</sup> Nemsokára létrehozták a kolozsvárit is, majd Erdély fontosabb városaiban a következőket.<sup>25</sup> Ezt a momentumot, az alapítás pillanatát sokan és sokszor idézik (főleg Dominic Stanca, a Női Kórház igazga-

22. A filmet a 22 044/921-es egészségügyi rendelet teszi hivatalossá, amelyet Moldovan egészségügyi felügyelő intéz a megyei és városi főorvosokhoz. A film megnézése az elit számára pénzbe került, viszont a munkások, a katonák, a parasztok és diákok számára ingyenes volt. Ugyancsak a megyei és városi főorvosoknak kellett gondoskodniuk arról, hogy a sajtóban a filmről és az ezt megelőző konferenciáról egyaránt szó essék (*Sănătatea Publică* 1921/9. 8.). A film, amelyet többnyire a Stanca-kórházban forgattak, fiktív és reális elemeket egyaránt ötvöz, így a megbetegedett férfi elkeseredettségét és a prostituált bűnösségét teljessé teszik a – valószínűleg a kórházból származó valós – szifilisz betegek képei.

23. 1918 és 1920 között Moldovan az Erdély Igazgatótanácsán belül működő Szociális Védelem reszortjának volt az általános titkára (Resortul Ocrotirilor Sociale din Consiliul Dirigent al Transilvaniei), majd az egészségügyi és védelmi főfelügyelő (Inspector General Sanitar și de Ocrotire). Egyébként a Kolozsvári Orvostudományi Egyetem professzora, ugyanitt alapítja meg a Biopolitika tanszéket is. 1928 és 1930 között az Egészségügyi és Szociális Védelmi Minisztérium általános titkára, illetve államtitkára. (Ő az, aki éveken keresztül harcolt a kizárólag egészségügyi feladatokat ellátó minisztérium létrehozásáért.)

24. Az Ambulator Policlinic neve magyarra fordítva poliklinikai mentőszolgálat vagy járóbeteg-rendelés lenne, de én a szövegemben az Ambulatórium kifejezést fogom használni, egyrészt, mert ez a fogalom teljesen más jelentett, mint a mai értelemben vett mentőszolgálat, másrészt pedig mert a korabeli magyar irodalom is Ambulatórium néven használta, így egységesíthetjük az intézményre vonatkozó nyelvet.

25. Brassóban, Aradon, Nagyváradon, Temesváron, Gyulafehérváron, Zilahon, Besztercén, Zalatnán, Naszódon, Désen, Marosvásárhelyen, Szatmáron és Nagybányán.



tója), ugyanis az orvostársadalom ezt tekintette az előbbi, a magyar rendszerbeli egészségügyi szempontokkal és az egész rendszerrel való leszámolás egyik jól látható jelének. Az Ambulatórium mint a nemzetet megvédő intézmény jön létre, a még szorosabb ellenőrzés révén a kezdetben oly sok gondot és polémiát kiváltó prostitúció reglementációját erősítve. Később ugyanez az intézmény végzi az elhanyagolt területek, a román falvak, a móc vidékek megmentési akcióját is. Ugyanehhez az intézménykörhöz tartozik az Ellenőrző Iroda is (Biroul de Control), amelyet 1920 júniusában hoztak létre Kolozsváron, az Ambulatórium és a Női Kórház mellé. Ez átveszi az Ambulatórium első éveiben gyakorolt ellenőrző és figyelő szerepét. Feladatai közé tartozott a rendszeres propagandaanyagok készítése, a prostituáltak, cselédek és fertőzött személyek nyilvántartása, a tiltott prostitúciót folytatók felkutatása, az ezeknek való segítségnyújtás, ezek kontrollálása, a szifiliszesek ellenőrzése és kontrollja, a prostituáltak nevelése, statisztikák készítése stb. (Stanca 1929c. 535.). Egy másik kiegészítő intézmény a perditák megnevelésére és reintegrálására irányuló, női munkaerőt foglalkoztató műhely, a Női Varroda volt.

Hogyan látta Moldovan a saját maga által létrehozott intézményhálózatot?

„A nemi betegségek kérdése, a gonorrhoeának és a szifilisznek a katonaság soraiban való egyre nagyobb elterjedése révén igen aktuális és komplex probléma volt, amelynek a megoldásához nemcsak a betegek kezelését végző kórházakra, a mozgó kezelést biztosító orvosi rendelőkre, a – főként a szifiliszesek – rendszeres nyilvántartásra és ellenőrzésre, a Wassermann-teszt elvégzésére volt szükség. Az antivenerikus szervezetnek egyesítenie kellett minden olyan szociomedikális intézményt és rendelkezést, amely a nemi betegségek fő forrása, a prostitúció legyőzésében segítségre lehetett, tehát olyan kórházakra és mozgó rendelőkre volt szükség, amelyek a betegséget hordozó nők nyilvántartását és rendszeres ellenőrzését végezték, és ezen felül a fertőzöttek kötelező orvosi vizsgálatát is lehetővé tették, mindezt teljesen egészségügyi, és nem rendőrségi alapon szerveződő keretek között.” (Moldovan 1996. 39.).

A közvetlenül a Moldovan-féle, *A Poliklinikai Ambulatóriumok működését szabályozó rendelkezések*<sup>26</sup> (a továbbiakban: *Rendelkezések*) előtti kontroll-cselekvésekről leginkább Totoianu leírása alapján tájékozódha-

26. *Instrucțiuni pentru ambulatoarele policlinice*, nr. 10.992/921. (Sănătatea Publică 1921. május 4–7.)

tunk.<sup>27</sup> Mindezek a rendeletek elsősorban azt láttatják igen élesen, hogy az orvosi hatalmat jelentő intézményi háló miként gyakorolt hatalmat, kontrollt a prostituáltak teste fölött, és ez miként változott az új intézmények létesülésével (az Ambulatórium létrejöttével).

A prostituáltak bejegyzésének egészen körülményes procedúrája volt, amely arra is kitért, hogy kik az ellenőrző szervek, és kiktől kell tartani.

„A fejüket prostitúcióra adó egyéneknek a városunkban egy személyi igazolvánnyal vagy keresztlevéllel és két fényképpel kell jelentkezniük az Egészségügyi Hivatalnál (Serviciul Sanitar), ahol egy igen alapos általános vizsgálat következik, ingre vetkőzve megvizsgálják a fejet (tetvek), a szájüreget, majd az egész bőrfelületet (...). A nemi szervek vizsgálatával folytatják, először is szemügyre veszik a végbél és a külső nemi szervek esetleges elváltozásait, majd megvizsgálják a méhet (...). A nemi betegséggel rendelkező prostituáltakat azonnal elvezetik a Női Kórház rendelőjébe, és bármilyen gyanús, betegségre utaló jelet mutató prostituáltaknál mikroszkopikus vizsgálatot hajtanak végre, a terhességgyanús és a tuberkulózisos betegeknél egyaránt. Ha kiderül, hogy egészséges, nem terhes, és betöltötte a 17. életévét, elfogadják a kérését, és bevezetik a prostituáltak regiszterébe. Ez a regiszter, amit fényképpel és sorszámmal látnak el, tartalmazza a prostituált életrajzi adatait (...). Ez hí képe lesz az ő életének, amit fényképpel és sorszámmal látnak el. S van egy névsor szerinti index is, amelyben a sorszámok alapján évek múlva is könnyen megtalálhatóak a prostituáltak nevei.” (Totoianu i. m. 19–20.).

A nyilvántartásba vétel után felvilágosították a mesterségéből adódó káros következményekről, a védekezési módszerekről, amelyeket nemcsak saját magának kellett ismernie, hanem ismertetnie kellett a klienseivel is. Így felkészülve jelentkezhetett az erkölcsrendészetben, ahol kiállították a bárcáját. Ez a személyi adatait és fényképét, valamint a nemi betegségekkel szembeni védekezés alaptörvényeit tartalmazta: 1. a prostituált köteles volt megfigyelni a klienst, és ha azon bármilyen gyanúra okot adó szagot vagy sebet érzékelt, nem volt szabad az illetővel szexuális kontaktusba lépnie; 2. köteles volt gyakran (hetente legalább háromszor) meleg vízzel, szappannal megfürödni; 3. minden reggel és este, illetve minden szexuális együttlét után köteles volt hüvelymosást végezni; 4. ezen kívül minden aktus után hüvelymosóval kellett fertőtlenítenie magát, amelyhez hipermangános és más oldatokat kellett használnia; 5. az aktus előtt be kellett bóros vazelin-

27. A leírás és a *Rendelkezesek a Sănătatea Publică*-nak ugyanabban a lapszámában jelentek meg, de az előbbi még nem követi a Moldovan által közölt utasításokat.

nel kennie a hüvelyét; 6. gyakori szájuég-öblögetést kellett végeznie; 7. menstruáció ideje alatt tartózkodnia kellett a nemi élettől; 8. amennyiben a nemi szervein bármilyen elváltozást érzékelt, tilos volt további szexuális kapcsolatok létesítése, meg kellett várnia a vizit napját, hogy jelentkezhesen az orvosnál; 9. az orvosi viziten csak tiszta fehérműben és tisztán lehetett megjelenni.

A bárca ugyanakkor az orvosi vizit bejegyzéseire szánt rubrikákat is tartalmazott. Az orvosi vizit heti három alkalommal történt (hétfőn, szerdán és szombaton), szemben a századfordulón alkalmazott heti kétszeri gyakorlattal. A betegnek talált nőket azonnal kórházba utalták.

A bordélyházakban, amelyeknek az engedélyét is maga az Egészségügyi Hivatal állította ki, a prostituáltak szobáiban ki kellett függeszteni a nemi úton terjedő betegségek elleni védekezés lépéseit: 1. a szexuális aktus előtt a férfinak nemi szervét és környékét be kellett kennie kalomeles keverékkel (33 gramm kalomel, 67 gramm lanolin, 10 gramm vazelin); 2. az aktust vizelés és szappanos, meleg vizes mosdás követte; 3. előzetesen szeszest vattával megtisztított pipettával 10%-os protargolt kellett felfecskendezniük a hügycsőbe; 4. ismét a kalomeles keverékkel való, öt percen keresztül tartó dörzsölés következett. A védekezési és betegségmegelőzési lépéseket kötelezően be kellett tartani, éspedig úgy, hogy a prostituált feladata volt mindent elvégeztetni a klienseivel (vö. Totoianu i.m.).

Nemcsak a férfiakkal való találkozásra vonatkozóan voltak előírások, hanem a prostituáltak mindennapjaira is. Minden konfliktust, ami a bordélyban zajlott, az egészségügyi felügyelőség feladata volt megoldani. Azoknak a prostituáltaknak, akik el akarták hagyni a várost, előbb jelentkezniük kellett a bordélyház tulajdonosával együtt az Egészségügyi Hivatalnál, be kellett vallaniuk az eltávozás okát, a hatóságok ezután megvizsgálták az egészségi állapotukat, és amennyiben rendben találták őket, elengedték. Az erkölcsrendészetnek ennek az engedélynek az alapján bejegyezték az eltávozó személy új lakhelyét is.

Ugyanígy – látszólag nyitottan – kezelték a szabad prostituáltakat is, akikben azonban a valódi fertőt és a betegségek fő okozóit látták évtizedeken keresztül. A különböző mulatóhelyeken (lokálokban, vendéglőkben, szállodákban, kabarékban) prostitúciós kiegészítő állást vállaló hölgyeket a foglalkoztatónak be kellett jelentenie az Egészségügyi Hivatalnál. Ezeket a hölgyeket kezdetben sokkal óvatosabban kezelték, mint a bordélyházi nőket, hetente csak egyszer kellett kötelező módon orvosi vizsgára jelentkezniük, és az ez alól való felmentés lehetősége is adott volt számukra, amennyiben egy férfi írásban vállalta értük a garanciát. A szabad prostitu-

áltak közül viszont a be nem jelentetteket összeszedték az utcáról, és beszálították orvosi vizsgálatra, a betegeket meg elkülönítették.

A Moldovan által beindított intézmény –, amely az Egészségügyi Hivatalhoz tartozott, de a nőbetegek ügyét igyekezett monopolizálni, sokkal minuciózusabbnak tűnő szöveget írt elő a prostituáltak regisztrálására és működésére vonatkozóan, folyamatosan hangsúlyozva az Ambulatórium jelentős szerepét a procedúrában. Az intézményt működtető rendeletek sokasága kitért a legapróbb részletekre is. Az Ambulatórium létrejötté, ahogyan azt Moldovan maga is jelezte, nem csupán kórházi kezelést és felügyeletet jelentett. Kitért a prostituált életének minden részletére, beleértve a társadalomba való újbóli beilleszkedési kísérleteket is.

Eszerint az Ambulatóriumok fő célja „a társadalmi betegségek leküzdésének központjaiként szolgálni, főként a tuberkulózis, a nemi betegségek és a gyermekhalandóság leküzdése érdekében. Ezek tehát szociál-higiéniai rendeltetésűek” (*Rendelkezések* 4.). A kórház az Ambulatórium kiegészítő intézménye volt, ide utaltak minden beteget, akit nem lehetett egyszerűbb gyógyszeres kezelésekkel gyógyítani.

A *Rendelkezések* első fejezete a nemi betegségekről szól, és már a 2. paragrafus a prostituált nők gyógyítására koncentrál. A prostitúció szanálása Moldovan szerint igen jó kidolgozott módszerekkel érhető el, és pedig: „1. a prostituáltak minél teljesebb nyilvántartásával; 2. a kötelező orvosi vizsgálattal; 3. fertőzés esetében kötelező érvényű kezeléssel; 4. egyéni védekezési módszerekkel; 5. a prostituáltak nevelésével és a társadalomba való visszailleszkedésével [értsd: tisztességes munkára való szoktatással].” (Uo.) Ebben a munkában fő szerep jut az Ambulatóriumnak, az Egészségügyi Hivatalnak és a rendőrség Erkölcsrendészeti Szakosztálynak.

Ebben a fejezetben igen határozottan és kételyeket nem tűrően meg is adja a prostituált sajátos definícióját, amely korántsem ítéletmentes:

„Morális szempontból prostituált minden szexuálisan *promiszkuis* nő, aki promiszkuitása miatt tekinthető *bűnös*nek. Higiéniai szempontból az alábbi szanálási módszerek csak azokra a prostituáltakra vonatkoznak, akik megfelelő védekezés hiánya miatt fertőzési góccok vagy azokká válhatnak, függetlenül attól, hogy a promiszkuitásnak az alapjában kereseti forma áll vagy nem.” (uo. 5.)

Kérdésként merülhet fel bennünk, hogy akkor ki a prostituált? Mert a későbbiekben, mint kiderül, nemcsak a bordélyházi és a szabad prostituáltokról esik szó, hanem gyakorlatilag minden nőről, aki házasságon kívüli kapcsolatot létesít férfiakkal. Más elbánásmódban részesül azonban a szeretőket tartó úri hölgy, a háziasszony vagy a munkahellyel rendelkező nő és a bordélyházi prostituált.

Az Ambulatórium ugyanakkor arról is gondoskodik, hogy ne egy időpontban kelljen vizsgálatra jelentkezniük, és ha lehetősége van magánorvost fizetni, aki garantálja a nő rendszeres vizsgálatát, nem kell a hivatásos prostituáltakkal egy kórterembe feküdni. A különbségtétel azonban csak látszólagos, a lényeg valójában a besorolás, a prostituált-identitás megerősítése a regisztráció révén: mindenki, aki prostitúciós szolgáltatást lát el, aki promiszkuis életet él, kötelező módon be kell hogy jegyeztesse magát.

A prostituált moráljának, szokásainak, életvitelének és mentalitásának megváltoztatását is feladatuknak érezték. A *Rendelkezések* – amelyet Kolozsváron 1920 és 1923 között meg is valósítottak – előírja a női munkaerőt foglalkoztató, az Ambulatóriumhoz és kórházhoz tartozó Műhelyek létrehozását. Ezt az intézményt mint a jó útra térítő lehetőséget látják: segíti a prostituáltat a morális életbe való visszatérésre és abban, hogy elhagyja az „aljas munkát, a prostituálást” (*Rendelkezések* 6.).

Míndez azonban nem a szabad választást rejtette magában: egyesek számára (a nemi betegségekkel állandóan fertőzött nőknek) nem lehetőségként mutatták fel, hanem kötelességként, nekik kötelező volt „a promiszkuis élettel felhagyni” (uo. 7.). Ezek a személyek, mivel a kórházban való elszigetelésük nem volt megvalósítható, az orvosi elképzelések alapján egyetlen módon tudhattak reintegrálódni a társadalomba: az állandó orvosi kontroll kísérte Műhelyben való munka révén.

Itt – a Moldovan rendelkezéseinek gondolatmenetét követve – talán érdemes beidézni a prostitúció felügyeletét irányító, vezető elvek sémáit: 1. „a prostitúció adott tény, amelyik mindig létezett és létezni is fog”; 2. „a prostitúciót a nemi betegségek elterjedése miatt közérdek kezelni. Ez a szanálás tehát higiéniai feladat, ami az orvostudomány körébe tartozik. A rendőrség csak akkor léphet közbe, amikor a prostituált nem hajlandó alávetni magát a higiéniai elveknek”; 3. a prostitúció szanálásának csak akkor van eredménye, ha a prostituált maga is közreműködik ebben, és aláveti magát az előírásoknak. A prostituáltat úgy kell kezelni, mint bármelyik más fertőzésforrást; 4. „Amint nincs értelme megtiltatni az embereknek – a fertőzésre hivatkozva –, hogy nagy melegben felforraltatlan vizet igyanak, mert megisszák azt, akárhol találják, és akármilyen mocskos a víz, hanem egyetlen racionális mód rendelkezésükre bocsátani megfelelő mennyiségű tiszta vizet, hasonlóképpen nincs értelme tiltani a házasságon kívüli szexuális kapcsolatokat sem, hanem a racionálisabb megoldás egészséges és fertőzésmentes eszközöket biztosítani számukra ezekben a kapcsolatokban (akár szabadokat, akár bentlakókat/bordélyházakat)” (uo. 7.).

Ez az intézményalakító irat – mint fennebb is láttuk – számos olyan ítéletet és definíciót tartalmaz, amelyek ezúttal nem mint magánvélemények, hanem mint intézményalapító, tehát elveket, irányzatokat, működéseket és további rendelkezéseket megalapozó tézisek állnak. Az ellenőrző szervnek az orvostársadalom számára diktált, még felsőbb szintről jövő rendelkezése ez, amely – akárcsak a törvények – ellentmondásokat nemigen tűrhet meg. Emiatt, és más – például kórházalapító – okiratoknak köszönhetően, nem is igen találunk ezektől az elvektől gyökeresen eltérő véleményeket az 1920-as és 1930-as évek során. A prostituált kötelező kontrollja, a prostituált tisztességtelen munkája, a prostituált és klienseinek mentálisan visszamaradt volta, nevelésének szükségessége, a betegségről és károságáról való nézet a továbbiakban is rendszerint jelen van az orvosok értekezéseiben.

#### **4.6. Az álszemérem elleni harc: a vallomások ereje**

„...fel kell áldoznunk az álszemérmet legértékesebb kincsünk, az egészségünk érdekében” – mondja Weinberger Zsigmond egyik írásában (Weinberger 1921. 90).

Ugyanezt a tételt érdekes módon további magyar szerzők írásaiban azonban szinte nem vagy csak ritkán, román orvosoknál viszont nagyon gyakran találjuk.

Az álszemérem levetkőzése ebben a kontextusban elsősorban az egyéni álszeméremre irányul, a beteg szégyenérzetére. Cél: a kötelező orvosi vizsgálatot hangsúlyozni, az orvosnak az egyének, a családok életében betöltött hatalmi ellenőrző szerepét újradefiniálni. Azzal, hogy a betegségről beszélnek tulajdonképpen az orvostudományba vetett hitet próbálják elültetni vagy megerősíteni az emberekben, azzal az indoklással, hogy a betegségről való megnyilatkozás hozzájárul az egészség megőrzéséhez. Korábban a társadalmi problémák elkendőzése és a jó élet látszatának megteremtése, mondják az orvosok, nem engedték láttatni a fertőt. Ennek feltárása, amelyet ezúttal az új rendszer orvostársadalmá vállalt fel, segíthet a társadalmi problémák megoldásában.

Továbbá, a különböző intézménypolitikák ellen is irányul ez a felhívás: a hatalommal bíró, az egyénekre hatással lévő intézmények erejének csökkentését célozza meg. Vonatkozik ez egyrészt az egyház prűdériájára, másrészt a rendőrségi razziák ellen is, az előbbi az elkendőzés, az utóbbi az erőszakos betérés technikájával csak nehezíti a helyzetet, csökkentve a megnyilatkozás esélyét.



Tătaru egyik korábban idézett cikkében a Női Kórház létrehozásánál keletkező gondokat így írja le:

„Ezek a nemi vagy szexuális – hibás koncepciók szerint »titkos« – betegségek számukra [értsd: papok, feministák számára] valóságos »noli me tangere« problémákat jelentettek. És nem véletlenszerű, hogy a kolozsvári venereás kórház létrehozásakor, amelyet a református templomtól 100 méterre helyeztek el, a református püspök határozottan protestált ez ellen, mivel ezt a szomszédságot a keresztények demoralizálásának tartotta.” (Tătaru 1920. 784.)

És folytatja a gondolatot, ezzel mintegy az orvostudományt helyezve az egyházi hatalom fölé: „De vajon mi erkölcselenebb: a nemi betegekre és ezek védelmére koncentrálni, vagy az utcán hagyni őket az Isten nevében” (uo.).

Mindez azonban azt is jelzi, hogy egyrészt a szexualitást ellenőrizni, átbeszélni és átformálni akarták, igyekeztek beilleszteni egy egészségesnek vélt nemzeti konstrukcióba; másrészt, hogy az orvostudomány legitimációs tevékenységének vagyunk tanúi.

Ugyancsak az álszemérem ellen szólal fel a *Voința* egyik szerkesztője – lássuk, mennyire veszi át a korabeli szólamot –, ezúttal a sajtót szólítva fel a problémáról való „diskurzusra”:

„Nálunk, Erdélyben most kezdte meghozni a termését a dr. Moldovan professzor úr, a közegészségügyi osztály államtitkára által elvetett mag – a szifilisz elleni harcban (...). Van egy nemzetünk, egy generációnk, amely el fog veszni, ha nem nyújtjuk felé segítő kezünket még most, amikor az életét tönkretette a nemi úton terjedő szifilisz (...). A higiéniai nyomor miatt ne a háborút hibáztassuk. Az elődeink a hibásak mindeztért (...). Miért nem foglalkozott a parlament az a szociális veszéllyel, amit a szifilisz jelentett számunkra? (...) Fényt! Hagyjátok, hogy a nap sugarai beragyogják a házaitokat, hogy megvilágítsák tűzhelyeiteket, hogy felmelegítse megsibbadt csontjaitokat! Jöjjön a sajtó azok segítségére, akik szeretnék, hogy történjen valami. A politikával és személyiségekről szóló hírekkel teli oldalain teremtsen egy kis helyet, egész parányit ennek a mozgalomnak.”<sup>29</sup>

Ugyancsak ezt a célt szolgálta az Ellenőrző Iroda is, amely megpróbált bensőséges viszonyt kialakítani a prostituáltakkal. Az iroda vezetője, Bálint Zoltán módszere a beszéltetés volt: leíratta a lányokkal az élettörténeteiket,

29. *Voința* 1920. szeptember 9.

úgy, hogy egy általa kidolgozott kérdőív mentén tette fel kérdéseit. (Ezeket a szövegeket egy következő alkalommal fogom feldolgozni.) Ami mindebből lényeges: a beszélgetés fontossága és a kérdések megfogalmazása.<sup>30</sup> (*Bálint modell*nek nevezte el a tesztet, amelyet majd standardizálnak a későbbiekben.)

Ugyanezek a „személyes vallomások” később statisztikai adatokként szerepelnek Bálint és Stanca egyik közös tanulmányában, amely 200 prostituálttal készített interjút dolgoz fel (Bálint–Stanca 1924.).

#### 4.7. Rend, rendőrség

A szövegekben rendszerint – így a Tătaruéban is – helyet kap az orvos és a kórház jelentősége, valamint az állammal való – kizárólagos – szoros együttműködésük szorgalmazása. Nemcsak az egyházat helyezik alárendelt pozícióba ezek a szövegek (ez a tendencia jól érzékelhető például a falukutatások során, ahol rendelet szól arról, hogy a papok és a tanítók miként válhatnak az orvos segédjeivé a propaganda-munkában). Ugyanez történik a rendőrséggel szembeni viszonyulásukban is. Stanca egy elég késői, 1929-ben írt cikkében így ír:

„Tegnap-tegnapelőtt az egyház és az iskola mentették a nemzetet, ma, amikor az álom teljesült, az orvosoknak kell jönniük, őket hívják, az ő feladatuk harcolni a nép felépüléséért, testi felgyógyulásáért. Ma az orvosnak kell nyújtania a legreálisabb segítséget a paraszt számára, hogy megerősítse és megmentse őt a betegségtől.” (Stanca 1929b. 354.).

A rendőrségi ellenőrzési formákról, illetve a rendőrség prostitúcióról való elképzeléseiről nem fogok most beszélni. Ebben a tanulmányban azt emelném ki inkább, hogyan látják az orvosok a prostituáltak fölötti rendőri ellenőrzéseket, a rendőrség által képviselt hatalmat a saját kontrolljukkal és hatalomgyakorlásukkal szemben.

A prostitúció fölötti kontrollt az állammal osztják meg szívesebben, mint például a rendőrséggel, ezt gyakran ki is hangsúlyozzák. Itt az „állam” azt a törvényhozásban és döntéshozatalban legfelsőbb, de ugyanakkor ön-

30. Bálint Zoltán azokat a társadalmi okokat vizsgálja, amelyek véleménye szerint hathatnak az egyén sorsára. Jobbára az indító családi körülményeket tartotta meghatározónak a prostitúció útjának választásakor. Nem csupán az életkörülmények, hanem „mély pszichológiai” tényezők is érdeklik: az anya szülés előtti lelkiállapota, a szülők betegsége, alkoholizmusa, az örökletes betegségek, a család anyagi háttere, a prostituált tanulmányi helyzete, szórakozása, a szülői házban töltött évek részletei, az első nemi aktus körülményei, a prostituálttá válás motivációja stb.

magában láthatatlan intézményt jelentené, amelyet csupán a kérdéses ügyekben speciális (orvosokból álló) szaktestületek hoznak mozgásba, tesznek aktívvá, hatékonyvá. Moldovan biopolitikai jellegű írásaiban az állam felelősségét hangsúlyozza, megteremtve egy, a nemzet fő céljait szolgáló biopolitika-centrikus kormányzás ideálját (a gazdasági és politikai kormányzás helyett), amely a közegészségügyet tekinti legfőbb állami problémának (lásd Moldovan 1921., 1924., 1927a., 1927b., 1928. és 1934.).

Nemcsak az Ambulatóriumok létrehozását előíró 646/1919-es rendelet, hanem a kolozsvári Női Kórház működését irányító rendelet is tartalmazza azt, hogy a prostituáltak ellenőrzésének elsőrendű feladata az orvosé. Ez az a pillanat, amikor igyekeznek eltávolodni attól a korábbi hagyománytól, amely a prostitúció teljes körű ellenőrzését a rendőrség kezébe adta.

Nyilván az orvosi hozzáállást eredményesebbnek tartják a brutális rendőrinél: kíméletesebb, tehát lehetővé teszi a betegek hatékonyabb kezelését, akikre nincs szüksége a társadalomnak. Ennek kapcsán Michel Foucault rendőrségfogalmára térnék ki röviden. Itt nem a köznyelvben használt rendőrségfogalomról van szó, hanem arról a felügyelő szerepről, amit az orvostudomány megpróbált betölteni a társadalomban a 18. századtól: „azoknak a mechanizmusoknak az összessége, amelyek a rendet, a gazdagság növekedését, és általában véve az egészség megőrzését szolgálják. Az orvostudománynak tehát feladata ellenőrizni a gazdasági szabályzatokat, a rendeletek betartását (a veszélyes egyének ellenőrzése, a koldusok és csavargók elkergetése, a gyilkosok követése révén), illetve az általános higiéniai elvek betartását (az áruba bocsátott tárgyak minőségének, a víz és az utcák tisztaságának ellenőrzése révén) (Foucault 2003. 57.). A 18. századtól megfigyelhető orvosrendészet kialakulása során gyakorlatilag a munkaerő megőrzésére és tartalékolására fordított figyelemről van szó (vö. Foucault i. m. 59). Nos, ezt a Foucault által igen részletesen körbeírt orvosrendészetet, de ezen belül is a rendőrorvos szerepét előszeretettel hangsúlyozzák a két világháború közötti orvosi irodalomban. Az orvos nemcsak gyógyítója a társadalomnak, munkájának karitatív jellege mintegy átalakul egy olyan őrző-védő, és természetesen ellenőrző szereppé, amely értelemszerűen egy sor hatalmi tényezővel játszik össze.

Moldovan és Stanca szövegeiben véleményem szerint nem annyira a rendőrség brutalitásának az elutasításáról van szó, mint a hatalmat teljesen kézben tartani akarás gesztusáról, a rendőrorvos szerepének felvállalásáról, a törvénytelenések felfedése, az ellenőrzés, regisztráció és a döntés együttes birtoklásáról. Egyszóval az orvosi tapasztalás jelentőségének hangsúlyozásáról.

Foucault szerint a tapasztalás orvosi módja csak akkor léphet tulajdon jelentősége teljes birtokába, „ha egy állandó és kényszerítő erejű beavatkozás kettőzi meg. Járványokkal foglalkozó orvostudomány el sem képzelhető rendőrség nélkül: (...) az egész terület tüzetes szemügyre vétele után minden tartományban egészségügyi szabályzatot kell érvénybe léptetni (...), amely előírna a helyes öltözködés és táplálkozás szabályait, a betegségek megelőzésének intézkedéseit, és gyógyításukra vonatkozó útmutatóval is szolgálna.” (Foucault 2000. 128.) Így a rendőrséggel kapcsolatos teendők, az információs, ellenőrző és kényszer jellegű feladatok az orvostudomány szakterületére tevődnek át. Mindez hozzájárul az orvostudomány politikai státusának kibontakozásához. Nyilván itt más korszakról és más tendenciákról kell beszélnünk, mint amikről Foucault beszél, viszont megkövethetjük ezt az elméleti keretet a romániai két világháború közötti időszakra vonatkoztatni: a változás idején az egyéni és intézményes fejlődés lehetőségének szele igenis megérintette az előző politikai rezsimben fontosabb pozíciókat el nem nyerő román orvosokat, akiknek pozíciójuk megerősítéséért mindenféle más hatalommal szemben kellett állást foglalniuk, és illeszkedniük kellett a korabeli erőteljes nemzetvédő diskurzusba. Ebben a kontextusban az orvos harca a betegségeket nem kezelő, a betegségekkel szemben közömbösséget mutató állam bírálata révén ugyanúgy politikai, mint a Foucault-elemzésben résztvevőké. Jelen esetben nyilván az előző rendszerrel való szembenállás biztosítja ezt a szerepet. „Ha az orvostudomány politikailag hatékonyan tudja magát, akkor orvosilag már nem lesz nélkülözhetetlen.” (Foucault 2000. 138.) Mindez egy új, nemzetépítő és nacionalista diskurzusba bekapcsolódva pedig egyenesen hasznosnak tudja magát.

#### **4.8. A törvény és a nyilvántartás „ereje”**

A törvényhozás szempontjából két periódust különíthetünk el:

##### **1. a reglementarista korszak**

Az 1920-as évek elején elsősorban a klandesztin, illetve a szabad prostituált jelent veszélyt, ugyanis a bordélyházi prostituálttal ellentétben rendszerint nem volt pontosan bejelentett lakhelye, vagy ez elég gyakran változott. Ugyanebben az időszakban – főként 1920 és 1925 között – egyre fontosabb a reglementarizmus kérdése, mivel a tét a nők minél szigorúbb és szisztematikusabb nyilvántartása és ellenőrzése, beleértve a szabad prostituáltakat is, ezek regisztrációját és orvosi vizsgálatra való jelentkezésük kötelezettségét.

## 2. az abolicionista próbálkozások időszaka

1929-ben Moldovan az egészségügyi minisztériumban előterjeszti a bordélyházak feloszlításának kérdését. Ez az az év, amikor ismét terítékre kerül a prostitúció kérdése. Stanca keményen harcol egy köztes megoldásért: a Bálint Zoltánnal közösen megírt, prostitúciót szabályzó törvénytervezetet, amely a bordélyházak és az utcai prostitúció mellett megoldásként látna egy másik intézményt is, az állami nyilvános házakét, előterjesztik a minisztériumnak (Bálint–Stanca 1925–1926.). A terv nem sikerült, 1930. július 14-én megjelenik az új Egészségügyi Törvény<sup>31</sup>, amelynek 305. cikke – a nemi betegségek elterjedésére hivatkozva – elrendeli a bordélyházak bezárását, és büntetendőnek nyilvánítja a prostitúcióval való foglalkozást (a futtatást, kerítést, csábítást).<sup>32</sup>

A prostituált személyét nem bántja, ameddig nem szervezett prostitúció részese, és ameddig nem bizonyítható rá, hogy nemi betegséggel fertőzött meg valakit. Ennek erősítéseként 1933. március 3-án megjelenik a nemi betegségek megelőzésére vonatkozó országos szabályzat, amely ugyanakkor – kimondatlanul bár – azt is nyilvánvalóvá teszi a prostituáltak számára, hogy a prostituált keményen megfizet a felelőtlenül végzett, társadalmat fertőző munkáért, ha nem követi az orvosi utasításokat és nem rendeli alá magát minden esetben az orvosi ellenőrzésnek.<sup>33</sup> A Szabályzat több cikke is érinti a prostitúció kérdését (27–30, 33–37), alaposan körülírva a prostituálás lehetőségeit, felhívja a figyelmet a rendszeres (kötelező heti kétszeri) orvosi vizit jelentőségére, mivel a nemi betegségeket terjesztő személyekre a törvény szerint három hónaptól egy évig terjedő börtönbüntetést ír elő. A több alkalommal nemi betegségben szenvedőnek a törvény állandó felügyeletet ír elő, ez szerepelni fog az egészségügyi könyvében, és kórházi utaló papírjában: „a fi supravegheată” [felügyelni rá].

31. Legea sanitară și de ocrotire: *Monitorul Oficial* nr. 154/14.07.1930

32. 305. cikkely. Tilos a nyilvános házakban, bérlakásokban vagy más prostitúciós célra használt helyiségekben prostitúciós tevékenység folytatása. Minden – a törvény életbe léptetése ebbe a kategóriába tartozó – helyiség ennek értelmében felszámolandó. Mindazok, akik a fentiekben elrendeltek megsértik, illetve mindazok, akik prostitúciós tevékenység révén használnak ki nőket, 5000-tól 100 000 lejig terjedő pénzbírsággal sújtatnak, a visszaeső bűnösök pedig 6 hónapig terjedő szabadságvesztésre ítéletnek.” (Egészségügyi Törvény. *Monitorul Oficial* 1930. július 14.).

33. A Királyi Dekrétum (Decret Regal nr. 2767/21 sept. 1932) alapján kiadott Szabályzat a nemi betegségek leküzdéséért (Regulament pentru combaterea boalelor venerice. *Monitorul Oficial* nr. 57/09.03.1933.).

Ezzel a prostitúció intézményét tulajdonképpen a város társadalmában „nemlétezőnek” kiáltják ki: a prostituált saját felelősségére üzhette a mesterseget. Ez nemcsak a bordélyos kontrolljának megszűnését, hanem a bordélyház nyújtotta „biztonságérzet” megszüntetését is célozta. (Abból az alapmeggondolásból, hogy a bordélyház mint biztonságos prostitúciós intézmény és megélhetési forrás megszüntetésével megszüntethető az ezen intézmény által létrehozott prostitúció mint munkalehetőség és hosszú távon maga a prostituált is.) Az 1930-as évek után a prostituáltak élete még bizonytalanabbá vált, mint korábban, az utcai prostituáltak az ellenük szervezett razziáknak és állandó ellenőrzésnek voltak kitéve. A szerencsésebbek a bordélyokból szállodákba és magánlakásokba költözött bordélyos rendszerben „dolgozhattak” tovább, legtöbbször azonban az utcára kerültek. A rendőrségnek és az egészségügynek újabb és újabb feladatokat jelentett a jelenség megszüntetésére vonatkozó szabályzatok meghozatala, vagy legalábbis ennek a társadalmi szegényfoltnak titulált jelenségnek a láthatatlanná tétele.

A Weber Carol által összeállított táblázatokon nagyon jól megfigyelhetők az orvosi beavatkozások „nyomai” (vö. 1. és 2. melléklet). Az 1930-as és 1935-ös „odafigyelés” nyilvánvalóan nagyobb számú prostituált regisztrációját is eredményezte, ez leginkább a „megelőző kezelések” számának megugrásában figyelhető meg.<sup>34</sup> Ez a számbeli megugrás ugyanakkor más tényezőket is jelez: a gazdasági kényszer miatt prostituálódók számának növekedését és egyben a prostituált státusának felvállalását is. Az abolitionista jellegű 1930-as Egészségügyi Törvény ugyanis „egybeesik” a régió gazdasági recessziójával, a munkanélküliséggel, a lakásproblémákkal stb. A prostituáltak száma ennek köszönhetően is növekszik, nagyon sokan vannak viszont, akik mellékkeresetként, időszakosan használják ki a foglalkozás adta lehetőségeket. Nos, a törvény nem számol ezzel a társadalmi problémával, kötelezővé teszi minden prostitúciót gyakorló bejelentkezését a megfelelő hivatalokba, ezáltal mintegy „professzionális osztályá” formálja őket (Walkowitz 1999. 185.), és egyre jobban ellehetetleníti számukra a továbblépés lehetőségét. Gyakorlatilag azt a jelenséget figyelhetjük meg, amelyet Judith Walkowitz is leír a southamptoni és plymouthi szegényne-

34. Ezek a számadatok csak hozzávetőlegesen tekinthetők objektív adatoknak, hibákat már egyik táblázattól a másikig menően is találunk, például *A prostituáltak ambulatóriumi és kórházi kezelése* és a *Prostituáltak betegségei* táblázatokban a bejegyzett személyek számai közt eltérés van két rubrikában, ahol nem tudni, hogy elírás történt-e, vagy különböző nyilvántartók felhasználásával készült a két tábla. Ugyanakkor a Weber táblázatának kórházba utaltjai sem felelnek meg a Stanca adatainak (vö. Stanca 1935. 118.). Az előbbiben 1935-ben 120 beutalt van, míg Stanca táblázatában 137 nyilvántartott és 21 titkos prostituált szerepel.



gyedek prostituáltjairól. A kolozsvári prostituáltak nagy része cselédek és munkásnők soraiból került ki, de lényegesen sok „úri nő” is üzte ezt a mesterséget, róluk rendszeresen tudósítanak az újságok is. Ebben a közösségben a prostitúció egy munkalehetőség volt, amelyet a társadalom rendszerint felkínált a nélkülöző, a munkahely nélküli, az elkeseredett, a száműzött nők, a társadalomból kivetett leányanyák stb. számára.

Nagyon tisztán látszik az egyes elemek kapcsolódási pontjait figyelembe véve, hogy ez az a korszak, amelyik már nem jelez szinte semmiféle toleranciát a prostituált irányába. Az eltávolítás gesztusával közeledik feléje, pedig látszólag „meg akarja érteni”. Olyannyira kaotikus a helyzet, hogy szinte nem is értjük, a tíz éven keresztül íródó, jobbára erős reglementarista irányzat miként vezetett a bordélyok bezáratásához 1930-ban. Ezek az eltávolító gesztusok azonban rendszerint kettős funkcióval rendelkeznek: a határvonal meghúzásának időpontjában egy mindig lehetséges transzgresszió terét nyitják meg (Foucault 2003. 23.). Mit jelent a transzgresszió a prostitúció esetében? Éppen azokat az „értelmetlen” változásokat, hozzáállásokat és vitákat, amelyekről korábban beszéltem. A régebben megtúrt, sőt, egyenesen hasznosnak tartott (főként a nőtlen férfiak kielégítésében fontos szerepet játszó) prostituált személyéhez kapcsolódik a transzgresszió. A tisztességes–tisztegtelen nő közötti dichotómia mindmáig fennmaradt (és nem is látni ennek a változásának semmi jelét), azonban elcsúszott a határ a kettő között. A korábban – ha nem is tisztességes, de – „úri nőként” emlegetett, szeretőket tartó nők átkerülnek a deviáns, az ellenőrzést és rendszeres vizsgálatot megkövetelő nők kategóriájába. A tisztességes kategóriájából pedig – éppen ezeknek az orvosi szövegeknek köszönhetően – előbb a tisztegtelen kategóriába kerül minden olyan személy, aki gyaníthatóan olyan tevékenységet űz, amely nemi betegségek elterjedését idézheti elő, majd – ha még fertőz is – átsorolódik egyenesen a bűnösök, a büntetettek csoportjába.<sup>35</sup>

Ugyanez a dichotómiát mozgató ítélet rendezi át a legitim és illegitim határvonalait is. Az, ami korábban legitimként volt elismerve, hamarosan illegitimé válik (ilyen például maga a bordélyházi prostituált státusa vagy a kerítők társadalmi pozíciója). De ez fordítva is érvényes. Az illegitim változások is egyes esetekben ahhoz az orvosi szerepkörhöz köthetőek, amelyről szó volt: az illegitim prostituált státusa az orvosi vizitek és a rendszeres vizsgálatok során válhat legitimé.

35. Lásd az 1930-as Egészségügyi Törvényt, illetve ennek kiegészítéseit, valamint az 1933-as, nemi betegségekre vonatkozó Szabályzatot.

A 20-as évek elején a (főként a tiltott) prostitúció kordában tartásának fokozott igénye, majd az egész – legális alapon működő – prostitúciós intézményt megszüntetni kívánó akarás, az ezt követő akció, a bordélyházak bezárása, amely a prostituáltak a társadalmi életből, a polgári mindennapokból való látványos kiszorításával járt, és az ezután következő megszüntetés illúziója (a prostitúciót gyakorló személy büntetendővé nyilvánításával) az intézmény teljes illegálisba vonulásához vezetett.

## 5. Összegzés

A fentiekben azt vizsgáltam, milyen szerepet kap a prostitúció és a prostituált az I. világháború utáni orvosi diskurzusban, illetve – két évtized leforgása alatt – mindez miként módosítja a prostitúciós intézményeket. Hipotézisem abból indult ki, hogy az újonnan alakuló államban igen fontos volt az orvosi hatalom legitimációjának megeremtése, és ennek egyik eszközt éppen a nemi betegségekre, a szifiliszre, valamint az ezt terjesztő prostitúcióra irányított figyelemkeltés jelentette. A prostitúció szigorú kordában tartása az 1920-as években, majd a bordélyházak önkényes megszüntetése ugyanennek a tendenciának a részei. Mindennek az újfajta közegészségügyi rendelkezéssorozatnak része az a nemzetföltő, a későbbiekben biopolitikai retorika is, amely tulajdonképpen az említett törekvéseket hitelessé teszi. Kétségtelen azonban, hogy ennek a represszív politikának mikroszintű következménye volt egy igen jelentős prostituált csoport létrehozása. Az orvosok a női szegénységet leggyakrabban a prostitúcióval hozzák összefüggésbe (míg az elszegényedett férfiak koldusokká vagy csavargókká válnak, addig a nők a testük áruba bocsátásával próbálkoznak). Az, hogy ezt a szegénységet prostitúcióval minősítik (most függetlenül attól, hogy a nők hány százalékának jelentett ez kimondottan kereseti lehetőséget), és a hasonló munkát végző személyeket regisztrációra kényszerítik, egy marginalizált társadalmi csoport tényleges létrejöttét eredményezi. A korábban mellékkeresetként vagy alkalmoszerűen űzött prostitúció éppolyan megvetetté és elítéltté válik, mint a bordélyházi, ahhoz, hogy 1930-tól egyneműsítsék a szexuális kihágások minden típusát, a szeretőket tartó úrihölgyet és a prostituálódó cukrászlányt egyaránt: ők, a nem megfelelő szexuális kapcsolatokat fenntartók a nemzet egészségét fenyegetik, ezért betegség esetén elkülönítendőek, a betegség továbbadása esetén pedig börtönbüntetéssel fizetnek. A szexuális magatartást mederbe terelő szabályoknak köszönhetően a prostituált olyan tárggyá vált, amely fölött normatív és ideológiai kontrollt lehetett gyakorolni. Hogy a vázolt elkülönítési tendencia

milyen mértékben függ össze a női nemiséggel és tisztességgel kapcsolatos új, román polgári koncepciókkal a nemzet-, a közösségépítés ezen új fázisában, illetve a szexuális morálra milyen hatással volt, miként alakította át a szexuális szokásokat, mindez egy következő írás tárgya lehet.



**Irodalom**

CORBIN, Alain

1999a A „tőkés háreme” és a „kispénzű férfi-vágy csillapítója”. In: Léderer Pál (szerk.): *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest, 272–284.

1999b Szexuális nyomor és prostitúciós kínálat. In: Léderer Pál (szerk.): *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest, 209–227.

COSMA, Ghizela

2002 Prostituația în România între războaie. In: Cosma, Ghizela – Magyari-Vincze Enikő – Ovidiu, Pecican (szerk.): *Prezențe feminine. Studii despre femei în România*. Cluj, 415–437.

2002 Aspecte privind mișcarea feministă din România în perioada interbelică. Anii '30. In: Cosma, Ghizela – Țărău, Virgli (ed.): *Condiția femeii în România în secolul XX. Studii de caz*. Cluj-Napoca, 81–99.

FORRAI Judit

2000 Új zónák – régi problémák. Történetek az utcai prostitúció szabályozásáról. *História* 1.

FOUCAULT, Michel

2000 *A klinikai orvoslás születése*. Budapest

2003 *Biopolitică și medicină socială*. Cluj

GÜNTNER Péter

1997 A soproni prostitúció története (1862–1918). *Aetas* 1. 49–64.

GYÁNI Gábor

1983 *Család, háztartás és a városi cselédség*. Budapest

PETŐ Andrea

2003 *Napasszonyok és holdkisasszonyok: a mai magyar konzervatív női politizálás alaktana*. Budapest

RENZO, Villa

1982 A prostitúció mint történettudományi probléma. *Világtörténet* 1. 119–130.

ROPER, Lyndal

2001 Fegyelem és tiszteletreméltóság: prostitúció a reformáció kori Augsburgban. In: Wallach Scott, Joan (szerk.): *Van-e a nőknek történelmük?* Budapest, 203–239.

SIGSWORTH, E. M. – WYKE, T. J.

1999 Prostitúció és nemi betegségek a Viktória-korban. In: Léderer Pál (szerk.): *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest, 138–162.

SZÉCHÉNYI Mihály

1993 A bordélyrendszer Budapesten. *Rubicon* IV/8–9. 58–63.

1998 Garnizálók és kéjnötelepek. *Rubicon* IX/6. 48–50.

WALKOWITZ, Judith R.

1999 Egy kirekesztett csoport születése: prostituáltak és munkásnők Plymouthban és Southamptonban. In: Léderer Pál (szerk.): *A nyilvánvaló nők. Prostitúció, társadalom, társadalomtörténet*. Budapest, 163–189.

2002 The politics of prostitution. In: Ken Plummer (ed): *Sexualities. Critical concepts in Sociology*. Vol. III (*Difference and the Diversity of Sexualities*.) London–New York, 339–350.

ZIMMERMANN, Susan

1998 Nemiség, tisztesség és szegénység. A nőkkel és a prostitúcióval kapcsolatos vita és politika Bécsben és Budapesten a századfordulón. *Rubicon* IX/6. 44–47.

### Források

BÁLINT Zoltán – STANCA, Dominic

1924 Studiu statistic asupra 200 prostituate. *Clujul Medical* IV/9–10. 254–261.

1925–1926 Anteproect de lege pentru reforma prostituției. *Viața medicală* 1925. I/5. 165–174; 1926. II/1. 33–42; 1926. II/2. 92–98; 1926. II/3. 146–157; 1926. II/6. 227–231.

BOLOGA, Valeriu

1920 Observațiuni asupra unor factori ce determină extinderea boalelor venerice în război. *Clujul Medical* I/8. 711–718.

CHITUL, Iulian

1921 Din combaterea boalelor venerice la sate. *Sănătatea publică* I. 17–19.

HANAU, dr.

1915 Războiul și prostituatele. *Sănătatea și viața fericită*. 9–10. 169–170.

LINKA Mór

1907 A prostitúció rendezése Budapesten. *Huszadik Század. Társadalomtudományi Szemle*. VIII/2. 245–254.

## MOLDOVAN, Iuliu

- 1921 Rolul socetății în igiena socială. *Revista Sănătății* I/1. 7–10.  
1924 Un program biopolitic. *Societatea de mâine* I/3. 69–70.  
1927a Eugenia – Igiena națiunii. *Buletin eugenic și biopolitic* I/1. 3–4; I/2. 29–30; I/3. 31–63.  
1927b Biopolitica. *Buletin eugenic și biopolitic* I/1. 4–7; I/3. 73–76.  
1928 Din domeniul biologiei națiunii. *Buletin eugenic și biopolitic* II/7–8. 193–198.  
1934 Igiena națiunii – biopolitica. *Buletin eugenic și biopolitic* V/7. 127–128.  
1996 *Amintiri și reflexiuni*. București

## NÉKÁM Lajos (szerk.)

- 1918 *A nemibajok leküzdésének irányítása. (A Nemzetvédő Szövetség Törvényelőkészítő Szakértekezletének Munkálatai.)* Budapest

## PATAKI Jenő

- 1925 Adatok a prostitúció történetéhez Kolozsvárt. *Erdélyi Orvosi Lap* VI/15–16. 168–172.

## PETRE, Vlad (szerk.)

- 1935 *Probleme demografice Clujene și raport de activitate pe anul 1935*. Cluj

## SCHREIBER Emil

- 1917 A prostitúció. (*A Magyar Belügyminisztérium felügyelete alatt álló rendőrségi szaktanfolyamok kiadványai*. 6.) Budapest

## STANCA, Dominic

- 1922 Rostul ambulatorului policlinic în combaterea boalelor venerice (Extras din motivarea proiectului de lege pentru reforma prostituției, cu concursul Dlui Z. Balint de la ambulatorul policlinic Cluj. *Sănătatea publică* II./11–12. 41–50.  
1929a Ambulatorul policlinic ca organ special în combaterea plăgilor sociale. *Clujul Medical* IX/3. 127–134.  
1929b Organizarea ambulatorului policlinic. *Clujul Medical* IX/7. 346–355.  
1929c Zece ani de la înființarea spitalului de femei și ambulatorului policlinic Cluj (1919–1929). *Clujul Medical* IX/11. 535–546.  
1935 Spitalul de femei. In: Vlad Petre (szerk.): *Probleme demografice Clujene și raport de activitate pe anul 1935*. Cluj, 117–118.

## TĂTARU, Coriolan

- 1920 Considerațiuni asupra propagării boalelor venerice. *Clujul Medical* I/9. 777–790.



TOTOIANU, Ioan

1921 Considerații asupra prostituției și reglementarea ei în Cluj.  
*Sănătatea publică* I/5. 17–21.

VOINA, Aurel

1920 Pericolul venerian. *Chujul Medical* I/3. 306–310.

1925 Lupta antiveneriană la noi și în străinătate. *Societatea de mâine*  
II/26–27. 446.

1931 *Combaterea boalelor venerice*. București

WEBER Carol

1935 Ambulatorul policlinic. In: Vlad Petre (szerk.): *Probleme demografice Clujene și raport de activitate pe anul 1935*. Cluj, 102–109.

WEINBERGER Zsigmond

1921 A nemi betegségek megakadályozása kötelező vizsgálattal. *Erdélyi Orvosi Lap* II./5. 89–90.

### 1. melléklet

A prostituáltak ambulatóriumi és kórházi kezelése								
Év	Bejegyzett személyek	Nemi betegségek száma	Beutalás a kórházba		Az Ambulatórium kezelői*			
			A beutaltak száma	Százalék	Szifilisz	Gonorrhoea	Kezelések száma	
							Antiszifilisz-oltások és más oltások	Megelőző és megerősítő kezelések
1924	169	76	76	100.0	48	0	297	0
1925	0	0	0	0.0	0	0	0	0
1926	185	121	121	100.0	49	0	331	0
1927	175	98	98	100.0	61	0	783	0
1928	187	91	91	100.0	67	0	818	0
1929	157	67	67	100.0	112	0	1611	0
1930	168	75	75	100.0	98	0	1796	0
1931	303	154	169	109.7	132	219	3915	3695
1932	326	270	189	70.0	113	595	3865	8765
1933	346	431	267	61.9	158	783	4109	13055
1934	333	447	355	79.4	191	281	3983	11731
1935	329	155	120	77.4	177	31	4920	30908

(Forrás: Weber 1935. 104.)

\* A számok nem a személyek, hanem a megbetegedések számát jelzik.

## 2. melléklet

A prostituáltak betegségei													
Év	Bejegyzett személyek	Szifilisz			Gonorrhoea	Lágyfekély	Egyéb	A bejegyzett személyek betegségének százalékaránya					
		Manifesztt	Latens	Összesen				Szifilisz			Gonorrhoea	Lágyfekély	Összes akut nemi betegség**
								Manifesztt	Latens*	Összesen			
1924	169	9	43	52	42	25	60	5.3	25.4	30.8	24.9	14.8	45.0
1925	0	0	0	0	0	0	0	0.0	0.0	0.0	0	0	0.0
1926	185	18	32	50	69	34	34	9.7	17.3	27.0	37.3	18.4	65.4
1927	171	10	56	66	57	31	29	5.8	32.7	38.6	33.3	18.1	57.3
1928	187	21	56	77	34	36	39	11.2	29.9	41.2	18.2	19.3	48.7
1929	157	5	108	113	44	18	12	3.2	68.8	72.0	28	11.5	42.7
1930	168	13	89	102	35	27	15	7.7	53.0	60.7	20.8	16.1	44.6
1931	303	28	121	149	81	45	10	9.2	39.9	49.2	26.7	14.9	50.8
1932	327	17	98	115	217	36	19	5.2	30.0	35.2	66.4	11	82.6
1933	346	52	116	168	312	67	14	15.0	33.5	48.6	90.2	19.4	124.6
1934	333	21	191	212	319	107	49	6.3	57.4	63.7	95.8	32.1	134.2
1935	329	16	161	177	134	74	30	4.9	48.9	53.8	40.7	22.5	68.1

(Forrás: Weber 1935. 105.)

\* Hibásak az eredeti oszlop egyes rubrikái, ezért az én számadataim szerepelnek ebben az oszlopban.

\*\* A szifilisz manifesztt, a gonorrhoea, illetve a lágyfekély számít akut nemi betegségnek.

**Ilyés Sándor**

## **Magyarországi élmények román nyelven**

### **Egy szitási napló tanulságai**

#### **A moldvai csángó írásbeliségről**

A népi írásbeliség alkotásai, a magyar nyelvemlékekhez hasonlóan, különös módon vonzották és vonzzák a néprajzosok figyelmét. A hozzájuk való viszonyulás is nagymértékben hasonló: régiségüket vagy régiességüket megcsodáljuk, a kézírás milyenségét, a szövegszerkesztés, a központozás szeszélyes csapongásait pedig csemegeként fogyasztjuk. Különösen kihangsúlyozzuk a datálás kérdését, a tartalmi vizsgálaton túl pedig ritkán merészkedünk, annak ellenére, hogy egyetlen adott írásmű sem a semmiből keletkezik, hanem szoros társadalmi és gazdasági meghatározottság kötelékében nyer végső formát (vö. Ortutay 1962. 501.). Nyilvánvaló, hogy nem véletlen a szerző kiléte, az alkotás milyensége, megszületésének helye, ideje és célja. Ami véletlen, vagy pontosabban amit véletlennek szeretünk feltüntetni, az a kéziratok felfedezése, az eredményes néprajzos bújárkodás romantikába hajló története.

Meglepő lehet az egyre nagyobb mennyiségben előkerülő kéziratok sokfélesége, pedig az írás az emberi létezés velejárója – és ez nemcsak az elit rétegekre korlátozódik. Az alfabetikus írás ugyanis nem egy külső kompetencia, egy fakultatív, alkalmi cselekvés, hanem egy erőteljes központi és aktív jelenlét, amelytől semmilyen terület sem idegen – állítja Daniel Fabre. Véleménye szerint az európai társadalmi élet „írásban” zajlik, és aki nem hatol be praktikus világának ezen realitásába, az olyan, mint a néma gyermek (Fabre 1997. 2–5.). Hasonlóan vélekedik Keszeg Vilmos is: „Ma már nincs olyan személy, aki élete során ne kényszerülne írott szöveg létrehozására. Ha egy kultúrát vizsgálatnak vetünk alá, felismerhetjük benne azokat a szerepeket, amelyeket az írásszokások teremtenek meg. E szerepek írják elő, hogy az élet során kinek, mikor, milyen szöveget kell/szabad/nem szabad írnia/íratnia.” (Keszeg 1999. 5.) Természetesen a magyar parasztság, vagy éppenséggel a moldvai csángóság körében az írás másképpen élt és használdott mint általában az európai társadalmi létben, és ez ma sincs másképp, de létezett és létezik, ami a trivialis szintjén maradván azt jelenti, hogy olyan funkciókkal bír, amelyeket más eszközök nem biztosíthatnak. Legkorábbi elterjedése a nép körében az írni és olvasni tudásnak a magyar

nyelvtérületen a vallásos dimenzióhoz kapcsolódik, mivel főképpen a Szentírás és más vallásos olvasmányok használatát szolgálta (Pál. 1996. 421.). A moldvai csángók esetében ez manapság is jellemző, ami persze a magyar nyelvet illeti. Mindenképpen szükséges az írás és olvasás a mindennapi létezéshez, hiszen az egyént társadalmi helyzete kényszeríti, hogy kérvényeket írjon vagy írasson, számlákat és dokumentumokat írjon alá, iratokat címezen meg, vagy üzeneteket foglajjon írásba.

Egyén és közösség közötti viszony körvonalazódásában tehát fontos szerepet játszik a betűvetés ismerete. Az írásnak és olvasásnak komoly presztízsértéke lehet, kiemeli az egyént a közösség soraiból, amely őt specialistának kiáltja ki, ennek megfelelően tiszteli, és ugyanakkor felhasználja ennek tudását a maga javára. Előfordulhat, hogy maga az egyén nevezi ki önmagát specialistának, ezáltal szimbolikusan elhatárolódik a közösség többi tagjától, mivel megadatott neki egy más módja a kommunikációnak.

A moldvai csángók körében közismerten ritka a magyar betűt ismerő személy. Ha mégis előfordul, akkor ténylegesen kiemelkedik a közösségből, és ez a tény pozitív vagy akár negatív viszonyulásokat is eredményez. Még ritkábban kerülnek elő kéziratos hagyatékok, különösen magyar nyelvűek. Ha mégis akad néhány, akkor elsősorban vallásos műfajokat tartalmaz, és román betűtípusokkal megírt szövegeket jelent. A csángók sajátos helyzete, azaz a hosszú ideig tartó nagyfokú izoláltság, a román nyelvű iskola, a tanügyi reform késői megjelenése Moldvában azt eredményezte, hogy a magyar nyelv használata nagymértékben visszahúzódott (Kós 1994. 283–284.). Ebben a környezetben a román nyelvűség a hivatalos, nyilvános szférához tartozott, míg a magyar nyelvűség a privát szférához (Keszeg 2003. 58.). A Magyar Népi Szövetség által 1949-ben kiharcolt magyar nyelvű oktatás sem volt túl hosszú életű. Így mindazok, akik valamilyen kapcsolatba kerültek magyar nyelvű szövegekkel, legfeljebb elolvasni tudták őket, lemásolni csak román karakterek közvetítésével sikerülhetett. Kivételek persze mindig is akadnak. Míg Mártonos Antalról azt írta Rubinyi Mózes, hogy csak saját nyelv-járását beszéli, és azt a román nyelv helyesírásával veti papírra (Rubinyi 2001. 53.), addig Erdős Szászka Péterről kiderül, hogy saját szorgalmából tanult meg írni-olvasni magyar nyelven, és hogy magyar karaktereket használt (Forrai 1994. 6.). A moldvai terepmunkák alatt előkerülő kéziratok esetében viszont a román karakterek használata figyelhető meg. Ezeknek a használata is következetlen, önkényes, sokszor véletlenszerű (Csoma 1994. 253.). Jómagam is csupán ilyenfajta szövegekkel találkoztam moldvai kutatásaim során egészen addig, amíg meg nem ismertem a szitási Jancsi Ilonát. Ekkor már sejtettem, hogy nem is annyira ritka a magyar betűtípusokat al-

kalmazó alkotás, mint ahogyan azt hangoztatni szokták. Egy újabb csángó tematikájú kiadvány megerősítette ezt a vélekedést, a lapjain felvonultatott kéziratok jelentős hányada magyar betűs moldvai írás (lásd Csoma 2004.).

### Egy csángó specialista és az írás

Jancsi Istvánné Elek Ilona 1921-ben született az Aknavásár melletti Újfaluban. Szülei a hagyományos életformát folytatták, azaz elsősorban földművelésből és állattenyésztésből tartották fenn a népes családot. Tizennyolcan voltak testvérek, viszont csupán fele érte meg a felnőttkort. Életük munkában és szegénységben telt. A szükség, valamint egy tudós nagymama jelenléte olyannyira kitanította a szülőket, hogy különösen édesanyja komoly tekintélyre tett szert a népi orvoslás terén.

Huszonegy évesen ment férjhez egy szitási férfihoz, akit tánc alkalmával ismert meg, és akit általában rendes embernek tartottak: *rendes vót beszédje és viselkedése*. Kezdetben férje szüleinél laktak, és a házasságban is ugyanaz a munka várta, mint a szülői háznál. A második világháború viszont még nehezebbé tette az életet, hiszen nemcsak apját vitték el katonának, hanem a fiatal férjét is. Az élelemkeresés vált fő problémává, mert a katonák elhajtották a faluban talált állatokat. A háború után pedig *tetű, var, betegségek* keserítették meg a falu életét. Ennek ellenére 1950-ben sikerült saját házat építeniük, és berendezkedniük a maguk portáján. A kollektivizálás viszont rontott a helyzeten: a földeket elvették, az állatokat be kellett szolgáltatni. A családi földek felaprózódtak, minek következtében már nem is igényelik vissza őket, hiszen ma már amúgy sincs, aki megművelje.

Férje sebesülten jött haza a háborúból, átlőtték a bokáját. Ugyanakkor egyre betegesebb lett, és az italt is egyre inkább megszerette, melynek az lett a következménye, hogy Jancsi Ilona végezte a munka javát, és férjéről pedig a következőképpen vélekedett: *örökki néztem, hogy most hal meg*. Pedig férje még egy közúti balesetet is túlélte, és hatvan esztendőskorában halt meg asztmában.

Két fia és két leánya született, akik Szitáson magyar iskolában járták ki az elemi, utána pedig nagyobbik fia Onfalván tanult tovább, míg a többiek munkát kerestek. Mindnyájan Erdélybe kerültek, *kiházasodtak*. Kisebbik leánya és fia Sepsiszentgyörgyön telepedett le, míg a többiek mind Brassóban. Kisebbik fia Izraelben dolgozott, és ott is halt meg 2002-ben. Sepsiszentgyörgyi leánya is korán eltávozott az élők sorából, de mindkettőjük két-két gyermeket hagyott maga után. Az unokák száma összesen nyolc, egy részük házas ember, és mindnyájan Erdélyben élnek.

Több mint húszévnyi özvegysege alatt vált Jancsi Ilona igazán vezető személyiséggé a vallási élet terén. Ekkor tanult meg magyarul olvasni és írni. Búcsújárás alkalmával rengeteg ismeróst szerzett, és – különösen 1989 után – a néprajzosok és a csángósággal foglalkozó érdeklődők szitási szálasadója és egyik fő adatközlője lett. Mindennek köszönhetően már nemcsak gyermekeit látogatta meg Erdélyben, hanem Magyarországra is többször meghívták a különféle csángó rendezvényekre. Személyiségének fontosságáról, a közösségi létben betöltött vezető szerepéről egy előző tanulmányban részletesebben esett szó (lásd Ilyés 2004.). A kilencvenes évek végén annyira beteges lett, hogy egészségi állapota nem engedte meg, hogy a vallási életben bármiféle szerepet is vállaljon. 2004. augusztus 20-án, Szent István napján tért örök nyugalomra. (Béke poraira!)

Az írással az elemi iskolában ismerkedett meg, a szitási iskolában négy osztályt végzett román nyelven 1927 és 1930 között. Saját bevallása szerint családjában, környezetében nem tudott senki magyarul írni vagy olvasni. Igaz, hogy szülei tudós emberek voltak, de az írás és olvasás nem volt a kenyerük. Hosszú évek után, özvegy korában tanult meg magyarul írni és olvasni saját szorgalmából. Büszke volt arra, hogy nemcsak a nyomtatott betűt tudja olvasni, hanem a kézírást is: *A Jóisten adománya, nem es az emberé, hogy én meg tudtam tanulni, és szerettem es. Az ember amit szeret, azt meg is tanulja. De hát én azoknak napokat szabtam. Sokszor úgy es vót, hogy nem es ettem, csak hogy nézzem, és tanuljak belé. Ilyenkor kivált, mikor közeledett a csíksomlyói búcsú, én es tudjak valamicskét imádkozni ott, Máriának mondani. Én elmentem a mezőre kapálni, én vittem a könyvecskét oda es. Nevetve emlékezett arra, hogyha eszébe jutott valami, akkor letette a kapát, elbújt, és a könyvvel bajlódott, amíg választ nem kapott a felmerülő kérdésekre. Nehéz volt megtanulnia, sok időbe telt, mert nem volt tanítómestere, és a tanulás abból állt, hogy összeegyeztette az általa ismert vallásos énekek szövegét (a betűket egyenként) az írott változatukkal. A vallásos érzés, az énekek iránti szeretet volt a kiváltó ok, hiszen azért tanulta meg a magyar betűt, mert meg akarta tanulni, meg akarta érteni a magyar énekeket, amelyeket Csíksomlyón hallott.*

Amikor az olvasás már jobban ment, a következő lépés az írásjelek gyakorlása, másolása volt. Nagy lépés volt ez, pedig első pillantásra logikusnak tűnik, hogy aki olvasni megtanul, az írni is képes. A hagyományos közösségekben azonban egy jóval nagyobb réteg tud olvasni, de nem tud írni. A Biblia olvasása alakította ki ezt a szélesebb – mondhatnánk félanalfabéta – réteget, mivel a parasztság csak ritkán használta az írást a 20. század világrengető eseményei előtt (vö. Pál 1996. 429.). Húsz esztendőnyi özvegysege



alatt sikerült mind az olvasás, mind az írás elsajátítása. *Vótak olyan énekek, amelyiket én tudtam kicsi gyerek koromtól a diáktól. S akkor én azokat az énekeket tartottam, tudtam, s akkor én azok után vezetődtem. Gondoltam, hogy ez ilyen kell legyen, aztán egy betűért elhajtottam majdnem egy könyvet egészen. Ezt tudtam, hogy mondják ennek, lássuk csak, hogy ez talál-e evvel, s ez talál-e avval. Addig tettem össze a betűket, ameddig kijött egy szó jól. Aztán beléakadtam. Nem vagyok olyan első szpéciáliszt, de amennyit tudok, az nekem elég. Aztán tanultam a kereszt útját legalább, mert azt tudtam, mert azt a diák es magyarul mondta. Tudtam a kereszt útját, s akkor az a könyvbe es megvót, s akkor azt folytattam. Összetalálgattam a betűket, hogy most ez erre jó ki, s ez erre jó ki. S akkor hajtottam addig, ameddig reáakadtam egy olyanra, hogy találtak.*

Környezetéhez képest számottevő könyvállománnyal rendelkezett<sup>1</sup>, a magyar nyelvű publikációk legtöbbször magyar ismerőseitől kapta, vagyis azoktól, elsősorban magyarországiaktól, akikkel Csíksomlyón ismerkedett meg, vagy néprajzosoktól, Moldvát járó egyházi és világi személyektől. A régi magyar nyelvű imádságos- és énekeskönyvek (például a Csíksomlyói Kalauz), a frissebb néprajzi kiadványok (Harangozó Imre, Tánczos Vilmos, Pozsony Ferenc művei) mellett találunk román nyelvű vallásos műveket, a Bukaresti Római Katolikus Püspökség és a halastói Serafica nyomda kiadványait. A könyvek lapjai között pedig például a Csángó Himnusz és az Aranymiatyánk gépelt példányaira bukkantam. *Aztán Vilmos es annyit hozott, hogy... sokat hozott ő es, naptárt is küldött nekem, s mikor jött es, örökké hozott valamiket, s mástól es, küldött így postán. A Lumina Creștinului* című folyóirat előfizetője volt már 1990-től, de könyvei közé helyezve néhány magyar nyelvű periodika (például a *Vasárnap* című katolikus hetilap) is előfordult. Megfigyelhető a vallásos könyvek teljes dominanciája, kivételt csupán néhány néprajzi jellegű munka képez, melyet a szerzőktől kapott. Tehát azt olvasott, amit ajándékba kapott, nem tudok róla, hogy a vallásos havilap előfizetésén kívül adott-e volna ki pénzt könyvekre. Természetesen ezek az ajándékkönyvek csak másodlagos olvasmányt jelentettek, mert elsősorban azokat az imádságos- és énekeskönyveket használta, amelyek már hosszabb ideje a tulajdonában voltak, és amelyek a mindennapi vallásgyakorláshoz voltak szükségesek. Ezért is állította azt, hogy nincs meghatározva, mikor olvas magyarul vagy mikor románul, mert mindig azt a könyvet vette elő, amelyre éppen szükség volt (*milyen ked-*

1. Jancsi Ilona könyveinek jegyzékéhez lásd a 2. mellékletet.

*vembe vagyok, olyat keresek*). El szokta olvasni a néprajzos jellegű könyveket is (még ha nem is elejétől végéig), különösképpen azért, mert vallási néprajzi munkák, és imádságokat, énekeket talált bennük. Olvasni inkább vasárnap szokott, vagy esténként, mivel a munkaidő meghatározta minden kalendáriumi időegység forgatókönyvét. A könyvek egy része – a gyakrabban használt olvasmányok – a konyhában, az asztalon voltak találhatóak, míg nagyobb része a tisztaszobában, egy kartondobozban volt összegyűjtve, mely a ruhásfogas alatt, a földön feküdt.

Írásgyakorlása is a vallásos élethez kapcsolódott. Először is a magyar írás eszköz volt a maga számára a tanult énekek, imák rögzítésére. Másodszor pedig levélváltáskor használta. Régen (a telefon bevezetése majd a maroktelefonok megjelenése előtt) a családjával is levél által tartotta a kapcsolatot, román nyelvű levelek által, hiszen csupán nagyobbik fia tud egy keveset magyarul olvasni, a többiek egyáltalán nem. Özvegy korában már magyar nyelven írta leveleit, mert az egyik címzett egy csíkszeredai barátnője volt, akivel a búcsúkon szokott találkozni, a másik pedig Tánczos Vilmos néprajzkutató.

Természetesen román nyelven kommunikált a hatóságokkal is, főképpen kérvények formájában. Kérvényezési ügyekben szomszédai, barátnői is hozzá szoktak fordulni – pedig románul most már mindenki tud valamelyest írni –, mert érteni kellett a fogalmazáshoz, a formai követelményekhez. *Tudnak, de nem tudják kidiktálni. Hiába tud írást, ha nem tudja kidiktálni.* A hivatalos íráskor természetükből adódóan alkalomhoz kötődtek, míg a többi szöveg vasárnapokon, ünnepnapokon, esti órákban született meg, tehát az írásnak, akárcsak az olvasásnak megvolt a maga ideje.

Az életterében fellelhető írott szövegek közül (a könyveket már említettem) a hivatalosak román nyelvűek voltak (okiratok, igazolványok, szelvények), míg a magánszférához tartozóak magyar nyelven íródtak (kéziratok, füzetek, üdvözlések és levelek).

A kéziratos füzetek egy életnyi búcsújárás eredményei, magyarországi utazások hozadékával kiegészítve. Egy nagyobb és két kisebb formátumú füzet kivétel nélkül magyar nyelvű vallásos szövegeket tartalmazott. Találtam még két dossziét, melyekben kéziratos vallásos szövegek fénymásolatai voltak – ezek Jáki Sándor Teodóz atya ajándékai. Mindezek vegyesen tartalmaztak vallásos szövegeket: voltak búcsús énekek, ünnepi énekek, Mária-énekek, imádságok, rózsafüzérek. Közöttük sok volt az átfedés, mert nagy részüket Jancsi Ilona egyik unokája és egyik barátnője másolták át az ő régebbi füzeteiből. Ezen régi füzetek közül kettőt Jáki atyának ajándékozott, egyikben főleg halottas énekek voltak. A harmadik régi füzet elveszett

a futásfalvi búcsú alkalmával, pedig annak nagy jelentőséget tulajdonított Jancsi Ilona, szerinte abban voltak a legszebb és legrégebb énekek és imádások. Ekképpen a megmaradt füzetekben található szövegek közül nagyon kevés készült a saját keze írásával.

Élete végén már nem igazán ragaszkodott füzeteihez, mert egészségi állapota nem engedte meg, hogy búcsúba menjen, vagy egyéb vallásos rendezvényeken vegyen részt, tehát elsődleges funkcionálisuk megszűnt. Ehhez kapcsolódik az a tény is, hogy már nem volt kinek megtanítsa ezeket az énekeket, nem volt rá igény. *Met én megtanítottam őket mindenre, mint a kotló a csirkéket, s vittem őket mindenfelé. Most ha én nem menek, akkor árva, nem tudnak semmit. Nem tanultak meg magyarul olvasni, hogy tudjanak... s mennyit vertem a fejüket, tanuljanak meg énekeket, s én mondtam örököké, hogy én kiöregedek, s én nem tudok menni, de ha megtanulnátok, ti es tudnátok. Sőt, számára már esztétikailag is kifogásolandók voltak, mivel megrongálódtak, külalakjuk megváltozott. Könnyű szóval adta át őket Jáki atyának, habár szégyellte azt, hogy mennyire megviselt példányok.*

### **Napló – modell és eredetiség**

A könyveket tartalmazó dobozban kutatgatva akadtam rá egy átlagos méretű kockás mértanfüzetre, melyben egy ötoldalas írás található, román nyelven.<sup>2</sup>

Kiderült, hogy egy olyan feljegyzésről van szó, amelyről Jancsi Ilona el is feledkezett. Egy írásról, melyet leginkább naplónak nevezek, habár alig öt oldalt tesz ki, és csupán hat nap történéseit foglalja magába.

Mohay Tamás a paraszti írásokat két nagy csoportba sorolja: vannak krónika típusú írások, melyekben az egyéni és közösségi élet nem válik el élesen egymástól, és számadás típusúak, melyek már szorosabb kapcsolatban vannak az egyéni élettel (Mohay 2000. 765.). A vizsgált írásmű inkább az utóbbi kategóriába sorolható, mivel egyéni élménysorozatot örökít meg, viszont vannak közösségi vonatkozásai is.

Egy magyarországi utazásról szóló beszámoló olvasható a füzetben, pontosabban az 1991. augusztus 15–20. közötti utazása, amelyet egy csoport csángó tett meg II. János Pál pápa látogatása alkalmával. A katolikus egyház fejét élőben látni egy olyan életreszóló élményt nyújtott Jancsi Ilonának, hogy hazaérve szükségét érezte megörökítésének.

2. A napló teljes román szövegét és magyar fordítását lásd az 1. mellékletben.

A naplóra megszerkesztettség jellemző, például van címe: *Vizita a prea Sfântului părinte papa Ion paul II lea la Ungaria* [Őszentsége II. János Pál pápa magyarországi látogatása], van tagolása, és van zárószava is. Minden nap eseményei külön bekezdésbe vannak tömörítve, és ezek között pedig a szünetet és a határt egy-egy üres sor jelzi. Egyetlen kivétel van, mégpedig az augusztus 20-i nap, a legfontosabb, ennél ugyanis a pápával való találkozás egy korpuszban van elmesélve, majd szünet következik, és csupán utána folytatódnak a nap további eseményei. A hat napot jelentő hat bekezdés után pedig további két bekezdés olvasható. Az egyik laudatiószerű, melyben a szerző megköszöni Istennek, hogy láthatta a pápát, ugyanakkor dicséri jószágát, valamint kifejti az ima erejéről, fontosságáról a véleményét, és imára szólítja fel az olvasót. Az utolsó bekezdés csupán három sor és egy zárómondat, amely pontosan datálja az írás keletkezését, mintegy legitimálja azt: *Astăzi 23 August am facut o legendă de amintire a evenimentului ocaziei vizitei noastre în ungaria* [Ma, augusztus 23-án végeztem el a mi magyarországi látogatásunk emlékeinek számbavételét]. Ez a címnek kissé ellentmond, hiszen az előbbi a pápa látogatásának krónikáját ígéri, míg ez utóbbi – helyesen – a saját (valamint társai) látogatását jelöli meg az írás tárgyaként.

Mindössze fél oldalakat tesznek ki egy-egy nap történései, de megfigyelhető az igyekezet a pontos datálásra: meg van jelölve az indulás ideje, és az is, hogy a különböző események hány órakor történtek. Például: *Pe data de 17 August la ora 6 am plecat cu metrou până la Dunăre la ora 8. și 15 minute ne-am urcat în vapor...* [Augusztus 17-én reggeli 6 órakor metróra ültünk, és kimentünk a Dunához. 8 óra 15 perckor felszálltunk a hajóra...] Mindig többes számot használ a szerző, és a csoport szerepét igyekszik állandóan kihangsúlyozni. Egyik pesti templomban a napi programon kívül is hajlandó volt nekik misét celebrálni a pap (*nu mai putea de bucurie* [nem tudott hova lenni az örömtől]), míg a Parlament előtt az őket fogadó három tiszt sok mindent elmagyarázott nekik, és le is fényképezte őket. Kivételt képez ismét augusztus 20-a, amikor az események fontossága az egyéni élmény halhatatlanságát helyezte előtérbe. Itt már egyes szám első személyben szól a történet: *Pe data de 20 August Marți 1991 a fost ziua cea mai frumoasă și mai măreață zi în viața mea când oghi mei turburați și plin de păcate a ajuns să vadă pe apostolul și urmașul lui Cristos...* [1991 augusztus 20-a, kedd, életem legszebb és legmagasztosabb napja volt, amikor homályos és bűnös szemeimnek megadatott, hogy Krisztus apostolát és utódját láthassák...] Természetesen a vallásos dimenzió dominál, amelyet az utolsó előtti bekezdés tanításszerűen összegez és lezár.

Hogyan jelenik meg ebben a környezetben egy ilyen típusú írás? És ha megjelenik, miért íródott román nyelven, amikor egy magyarországi utazásról szól, és egy olyan személy tollából származik, aki éppen magyar nyelvű olvasni és írni tudásáról közismert?

A szerző valószínűleg olvasmányai hatására választotta a napló műfaját, és dolgozta ki írását, annak ellenére, hogy azt állította, nem ihletődött sehonnan, hanem egyszerűen leült, és 1991. augusztus 23-án megírta a szöveget. *Mikor nekiálltam egyszer, megírtam. Nem vót semmi, én az én eszemtől, gondolatomtól... Gondoltam, hogy hol jártunk, mikeket láttunk, s mikeket csináltunk, s azokat beírtam mind a magam fejemtől. Én találtam ki az egészet. Gondoltam, hogy így kéne jöjjön ki. S valamennyire sikerült.* Már maga a címadás is publicisztikai ízű, újságcikk címeként is megállná a helyét. A datálás, a pontos időpontok megjelölése is előzetes példákra utal. Ném valószínű, hogy pár nap távlatából pontosan emlékezne, hogy melyik nap hány órakor szálltak fel egy hajóra, vagy villamosra, vagy bármire, ha csak nem készített útközben is jegyzeteket. De tudta, hogy a datálás egy ilyen típusú írásmű szerves része, ezért is élt vele.

Maga a stílus is érdekes, a hétköznapi nyelvezet keveredik egy vallásos diskurzus kísérletével. A román nyelvű prédikációk és publikációk (itt a *Lumina Creștinului* lapra gondolok) szóhasználata nyilvánvaló: *ne-a dus la o biserică unde a fost patroana Adormiri Maici Domnului acolo pârintele a celebrat o sfânta liturghie tot pentru noi acolo a fost a biserică măreață și frumoasă pe care nu o pot uita nici odată* [elvittek egy templomhoz, amely Nagyboldogasszony tiszteletére volt felszentelve, és ahol a páter misét celebrált a számunkra. Ott egy nagyon magas és szép templom volt, amit sose fogok elfelejteni.], néhol nem is a megfelelő kontextusban: *acolo ne-a dat niște serețel și sucuri minunate* [ott valamilyen sós süteményt és kitűnő üdítőket kaptunk]. Az ihletődés mozzanata elkerülhetetlen, az alkotás minden esetben előzetes tapasztalatok függvényében születik meg, még akkor is, ha a szerzőben ez nem tudatosul, vagy ha éppenséggel tagadja ezt. Hiszen az emberi kultúra bármely szegmensének megörökítése attól az individuumból függ, aki először is befogadó, mielőtt közlővé válna és másoló, mielőtt alkotó lenne (Goody 1998. 191.).

Jancsi Ilona saját bevallása szerint azért írta meg a magyarországi látogatás történetét, hogy fennmaradjon egy *emlék* erről a nevezetes eseményről. *Gondoltam, hogy legyen meg emlékbe. Véletlenül a gyerekeim es réakadnak va egyszer, olvassák el legalább. Ingem khiár a főd megeszen es, ne, anyám es eljárt vót egyszer valamerre... s emléket hagyott hátra.* Amúgy sem felejtette el soha ezt a vallásos vetülete által szinte kozmikus di-



menziókat érintő élményt, amely saját életterében, közösségében olyan jelentőségű eseménynek számított, hogy kiváltotta az írás igényét. Meg kellett örökítenie nemcsak önmaga számára, hanem elsősorban a többiek, a családja és a környezetében élők számára. A lineáris időfelfogás vissza nem térővé nyilvánította az állandóan múlt pillanatot, így az írás egyik fő eszköze az idővel való harcnak: kimerevíti, megörökíti az eseményeket, élményeket (Keszeg 1998. 626.). Maga az írott szöveg alkalmazása pedig kitágítja a beszédesemény kereteit, több idősíkból is képes közvetíteni individuum és közösség között (Keszeg 1991. 244.). Hogy közönség/közösség számára (is) íródott a szöveg, az nyilvánvaló a megszerkesztettség, valamint a használt formulák miatt. Nem véletlen sem a már idézett zárószó, sem az utolsó előtti korpusz tanító, meditáló jellege, a tanulságok levonása. Ez esetben a szerző meg is szólítja olvasóját: *...rugăciunile nu sînt uitate de Domnul ori măi devreme ori măi tîrziu este răsplatit că me-a dat și ce nu am cerut deacea fraților în Cristos să nu uităm nici odată rugăciunea...* [Az Úr nem felejt el könyörgéseinket, előbb vagy utóbb meghálálja őket, mert azt is megadta nekem, amit nem is kértem, ezért hát *testvéreim az Űrban*, ne feledjük soha az imádságot... (kiemelés tőlem – I. S.)].

A román nyelv használatát két okkal magyarázta a szerző, és ezáltal egy lépéssel tovább megy az emlékek rögzítésének pusztá tényénél. Először is számára könnyebb volt a román nyelv használata, másodsorban pedig a használhatóságot tartotta szem előtt, vagyis azt akarta, hogy írását el tudják majd olvasni, és meg tudják érteni családtagjai és közösségének tagjai. *Hát rományul jobban tudtam csak mint magyarul. És tudják felolvasni az emberek. Valaki a kezébe veszi, tudja felolvasni. Ha magyarul írom, akkor nem tudják felolvasni, s akkor nem ér semmit.* Arra gondolt, hogy gyermekei, unokái valamikor megtalálják: *Állj csak meg, nézzük csak meg, te. Né, anyánk nekünk es vót valakicsoda egy időbe ő es. Nem vót khiár* [éppen] *olyan buta, hogy ne tudjon valamicskét diktálni es.* Nem (csak) önmagának írta tehát, hanem olvasóinak, és ennek megfelelően szerkesztette meg, ennek megfelelő nyelvezetet és nyelvet használt. A vallásos népeletben betöltött vezető szerepe – lebetegedéséig búcsúvezető, a Rózsafüzér Társulat vezetője volt, halottak mellé hívták imádkozni és énekelni – kialakított benne egyfajta igényt a tanításra, oktatásra. Kiemelkedő szerepet szánt önmagának a közösségen belül, és ennek megfelelően viselkedett. A magyarországi utazás esetében is ez az igény munkálkodik, a közösség számára valamelyest tanító céllal örökíti meg az eseményeket saját személye, személyisége tolmácsolásában. *Senkinek nem mutattam.* [Akkor én vagyok az első, aki megkapta.] *Maga az első, ne. Pedig aszontam, hogy mondom, va*



*egyszer megmondom azoknak a fehérnépeknek, melyikek vélem vótak, de sokan elhaltak belőlük, mondom, összegyűjtöm, s elolvasom előttük, hogy emlékezzenek ők es, milyen szép helyeken jártunk. De nem sikerült, s sokan elhaltak belőlük, melyikek vótak vélem, melyikek értették lenne, hogy mit jelent az. Ezeknek es nem lenne rossz, me elolvasnák, tudnák, hogy hol jártunk, de nem olvastam. Khiár [éppen] csak azért idehíjam, nem tudom. Sok mindenre kérleltem őket. Sokszor... jöjjenek, tanuljanak énekeket, me majd én kiöregedek közülük, s nem tudnak éneket, s nem tudnak, s milyen jó volna!*

### **Az írás hatalma**

Az eddig tárgyaltakat összegezve elmondható, hogy az elemzett írás funkcionálisának, a hozzá kapcsolódó értelmezésnek három szintjét lehet elkülöníteni. Ha a szöveg elsődleges, úgymond triviálisabb, felületesebb részét nézzük, akkor egyszerűen útinaplónak nevezhetjük, hiszen egy külföldi utazás történéseit örökíti meg. Idegenül hangzik a turizmus fogalmának használata a csángókkal kapcsolatban, pontosabban egy olyan kép fogalmazódik róluk, amelyben ők maguk sokkal inkább a turizmus tárgyait képezik, mintsem alanyait. Pedig ha a turizmust a szó szoros értelmében vesszük, akkor főleg 1989 után már jelen van egy szűkebb réteg esetében, és itt a magyar településeken, tájakon nyaraltatott, táboroztatott csángó gyermekekről van szó, valamint az ismertebb hagyományörző csoportosulások kirándulásairól, kisebb turnéjairól.

Minden fontosabb stációt nyomon követ a szöveg, megnevezi a helyszíneket, a főbb látnivalókat, és az ezekhez kötődő belső érzéseket, élményeket. Megtudjuk, hogy mennyire hosszú volt az út, hogy mennyit kellett vesztegelni a vámnál, és így tovább. Megjelenik a Parlament épülete, egy katonai felvonulás, hajókázás a Dunán, az állandó fényképezés, Esztergom monumentálitása, a vallásos ereklyék, a királyi ékszerek. Vallásos személyről lévén szó, természetes módon a keresztény objektumok és élmények dominálnak, amelyek a pápa személyével való találkozásban csúcsonodnak ki. Az augusztus 20-i események leltárba vételének lezárásakor a szerző ki is mondja: *la ora 10 ne-am dus acasă și cu aceste s-o îngheat ecscursia noastră* [este 10 óraker hazamentünk, és ezennel a végéhez ért kirándulásunk].

Egy második szintet képez a vallásos vagy mágikus szöveg. Vallásos élményt, vagyis vallásos élmények sorát eleveníti fel az írás: a templomok és védőszentjeik meg vannak nevezve, a misét celebráló személyről megtudjuk, hogy fiatal és csángó volt-e, vagy sem, egyedül tartotta a misét, vagy

voltak többen is, akik segítettek. A királyi ékszerek előtt is imádkoztak, a hajóra szálláskor énekeltek, imákat mondogattak. Nyilvánvaló, hogy mi az, ami valójában érdekelte és megérintette a szerzőt. Tulajdonképpen az egész utazás mintegy imafüzér tűnik fel, egy olyan zárándokútként, amelynek fő állomása a pápa által celebrált szentmise volt. A pápa szavai, majd az áldása mindennél fontosabb volt, utólag hatalmát kiterjesztette a róla szóló írott szövegre is.

A narratíva megformálása ugyancsak a vallásos-mágikus funkciónak megfelelően történt, a szerkezeti egységek végig magukban hordozzák a vallásos dimenziót, amely viszont csupán a tartalom szintjén formálódik egészen addig, amíg el nem érünk az utolsó előtti részhez, a laudatióhoz. Ekkor válik világossá, hogy az egész írásmű szinte példabeszédszerűen bontakozik ki, egy virtuális közösséghez van címezve, egy olyan közösséghez, amelynek vezéralakja természetesen maga a szerző, és amelyet az ima, a hit ereje tart össze. A II. János Pál pápával való „találkozás” az egyén életének annyira fontos pillanata, amely nem zajlott le véletlenül, mintegy természetszerűen, hanem egy hosszabb folyamat eredménye és végső pontja volt. Hitben élni, tisztán élni azt jelentette, hogy megadatott az isteni kegy, megadatott Krisztus helytartójának a megtekintése, a miséjén való részvétel, az áldásában való részesülés. A laudatio egyben felhívás is a hitnek megfelelő életre és az ima gyakorlására. *Să nu uităm nici odată rugăciunea și bună-tatea bunului Dumnezeu = zeu căci prin rugăciuni putem câștiga tot ghar și împărația sa* [Ne feledjük soha az imádságot és Istennek jóságát, mert az ima erejével mindent elnyerhetünk, még az Úr országát is].

Az előző két szintnek az összefonódása eredményezi a következőt, a legmélyebb szintet. Tulajdonképpen ezek a rétegek nem különíthetők el teljesen egymástól, hiszen egyszerre vannak jelen, de ez utóbbi az értelmezés számára talán a legtanulságosabb. A már említett emlékezésről, emlékrögzítésről és a legitimitásról van szó. Jancsi Ilona maga állította azt, hogy emléket akart papírra rögzíteni. Minden bizonnyal szóban is elmesélte utazásának történetét, de szükségét érezte annak, hogy az élő hallgatóságot felcserélje olvasóközönségre. Vagyis egy olyan *szövegközösséget* (vö. Stock 1998. 132.) kívánt megszervezni, amelyben a szerzőség konkrétsága mellett az olvasószerep nyitott lehetőségeket jelentett. Szövege, mint leírt szöveg sajátos közvetítő közeg közötté és valós, valamint fiktív hallgatósága között, valójában egy kimerevített dialógus (Stock 1998. 140.).

Vannak nyelvi műfajok, amelyeknek nincs megfelelője a szóbeli diskurzusban (Goody 1998. 212.). Ezek közé sorolhatjuk a naplót is. A magyarországi utazás történetét el lehet ugyan szóban is mondani, ezért talán az élménytörténet, az igaztörténet állhat legközelebb a naplóhoz, de maga a

napló nagyobb pontosságot, részletességet, és – miért is ne –, hitelességet biztosít. A napló is emlékeket közvetít a hallgatóság/az olvasóközönség felé, az emlékezésnek egy olyan eszköze tehát, amely jelen esetben egy életút érzelmi és vallási csomópontját hívja elő a jelen idősíkjára. Biografikus emlékezésről van szó, a közelmúlthoz kötődő emlékezésről, amely a kulturális és a kommunikatív emlékezet kettős sémáját hívja elő Jan Assmann tolmácsolásában. Assmann szerint a kommunikatív emlékezet az, amelyik a közelmúltra vonatkozó emlékekről szól, vagyis olyan dolgokról, melyeken az egyén kortársaival osztozik. Mindenki egyformán részesül belőle, tehát nincsenek specialistái (Assmann 1999. 51–54.).

A kommunikatív és a kulturális emlékezet között azonban nem annyira éles a határ, pontosabban létezhetnek átfedések, egyik irányból a másikba történő elmozdulások, és jelen esetben is ezt feltételezem. Maga Assmann is egy illusztris példával veti fel ezt a kérdést: a halottakról való megemlékezésről ír, és azt állítja, hogy ez annyiban kommunikatív, amennyiben általános emberi formának mutatkozik, és annyiban kulturális, amennyiben saját hordozói, rítusai és intézményei alakulnak ki (Assmann 1999. 61.). A pápalátogatás élménye és története ugyancsak a kommunikatív emlékezethez tartozik, amikor az egyének élménytörténeteit hallgatjuk, vagy csupán az egyén önmaga számára hívja elő ezeket az emlékeket. Többen voltak Magyarországon a szitásiak közül, többen látták élőben a pápát, tehát több személy élte át ugyanazokat az eseményeket. Valószínűleg mindnyájan többször el is mesélték élményeiket, és volt aki részletesebben emlékezett, volt aki nem annyira, de általános emberi formában mutatkozott az egész, nem emelkedett ki közülük úgymond specialista. Jancsi Ilona viszont már tovább lépett. Írásba foglalta, tehát egy másik, egy presztízsértékkel rendelkező regiszterbe ültette át saját élményeit. Közössége specialistájaként rögzítette, sajátos módon kimerevítette a csoportélményt, tehát maga az emlék egy sajátos hordozóra tett szert, valamint ezen hordozó jellemzői által bizonyos rituális jelleget is kapott.

Maga a napló közösségi vonásairól és vallásos jellegéről volt már szó, itt viszont ismét kiemelném azt, amit a szerző mondott, vagyis azon szándékát, hogy a családnak örökítse meg az eseményeket, valamint azon asszonyok számára, akik vele voltak a jeles eseményen. Az előbbi esetben egy családi emlékezet megkonstruálásának, avagy kibővítésének lehetünk tanúi, mivel Jancsi Ilona kimondta azt is, hogy gyermekeinek, unokáinak kellett volna megkapniuk a füzetet, és nekik kellett volna büszkék lenniük arra, hogy anyjuk vagy nagyanyjuk merre járt, és miket látott. A narratívát a családban olvasták volna, és így a családi beszélés közegében forgalomba került volna.

Második esetben az együtt megélt élmények közös felelevenítését szolgálta volna a napló, a résztvevők kvázi-rituálisan emlékeztek volna a nagy eseményre, és mindezt a vallásos dimenzió hitelessége szötte volna át. Ez pedig azt jelenti, hogy a regiszterváltás mozzanatával, a ritualizáltság ki-domborításával egy határozott elmozdulás történik a kommunikatív emlékezettől a kulturális emlékezetig, még ha ennek nincs is akkora relevanciája makroszinten, csupán egy kisebb közösség vagy akár egy család mikroszintjén. Jancsi Ilona egyfajta lokális emlékezetközösséget akart teremteni, vagy csupán azt akarta jelezni, hogy ezt, ami történt, nem szabadna elfelejteni az ő családjában, annak történetében, és esetleg a kisebb baráti közösségben.

Ami számomra nagyon meglepő volt a kutatás első fázisában, az Jancsi Ilonának azon kijelentése, mely szerint azért is írta a naplót, hogy barátnői, falutársai emlékezzenek arra, hogy hol is jártak, sőt azt tervezte, hogy összehívja őket egy alkalommal, és felolvassa nekik saját utazásuk történetét – persze saját tolmácsolásban. Elgondolkodtató volt számomra ez a mozzanat, mert hát miért olvassa fel azoknak, akik ott voltak, hiszen saját maguk átélték, és saját emlékeik voltak és vannak az eseményekkel kapcsolatban. Hosszabb ideje ismerve a szerzőt, megkockáztatok egy személyes értelmezést, amelyre a témáról szóló beszélgetéseink irányították a figyelmet. Jancsi Ilona közösségének kiemelt fontosságú személyisége volt, és ezt ő maga még inkább hangoztatni szokta, mint szomszédai, barátnői. Az íráshoz és olvasáshoz való viszonya is táplálta ennek a speciális szerepkörnek a vállalását, számára a nyitást jelentették egy másfajta tudás birodalmába.

Az írás presztízse, az írás hatalma határozza meg véleményem szerint ennek a naplónak a különös voltát. Hosszú ideig az írás olyan hatalmat jelentett, amely csupán egy kiválasztott rétegnek a kezében összpontosult, és olyan tudásnak, olyan „értékeknek” volt a közvetítő közege, amelyre a parasztság az ismeretlenhez kapcsolódó félszeg tisztelettel tekintett. Maga az iskolázási rendszer jó ideig (talán bizonyos mértékig még ma is) az uralkodó rend tiszteletét és megerősödését, és nem a parasztság valóságos művelését, felemelkedését szolgálta (Ortutay 1962. 501.). Az írás pedig az uralkodó rend, a magaskultúra eszköze, értéke és szimbóluma volt. Ezért gondolom azt, hogy maga az írás legitimáló erővel bírt jelen esetben is. Nem volt elégséges az, hogy néhány szitási személy megélje, átélje a pápalátogatás történetét, és elraktározza azt saját emlékezetébe. Nem volt elégséges az, hogy megtörtént ez az esemény, és hogy mindnyájan tudtak róla. A teljes történet csak akkor nyerte el legitimitását, amikor papírra került, amikor az írás ereje megörökítette és hitelesítette azt. Azáltal, hogy egy kiválasztott személy megírta ezt a történetet, ezt a beszámolót, az bizonyosodik be, hogy az

események ténylegesen megtörténtek, valóságosak, igazak. A közös felolvasás, felidézés pedig rituális és vallásos jelleget kölcsönözött volna az egész történetnek, nemcsak egyszerűen megörökítve és hitelesítve azt, hanem mint közös imaélmény hatott volna ki az egyének aktuális élethelyzetére.

Jancsi Ilona esetében végül is az írásnak meghatározó jellege volt, és ennek megfelelően többféle funkcióját különböztethetjük meg. Voltak mágikus szövegek, melyek lakterének és lelki világának nyugalmát hivatottak biztosítani, egyben esztétikai funkciójuk is volt, ezek a falra aggatott, vagy a bútorokra helyezett szentképek szöveges részét képezték. Kézírtos füzetek a vallásgyakorlást szolgálták, ugyanakkor a kutatók, érdeklődők számára értékes hagyatékként presztízstárgyakká váltak. Levelezése kommunikációs eszköz, az élettér kitágulását, a kölcsönös informálást szolgálta. Hivatalos iratai a hivatalos szférával való kapcsolatot, a hivatalos nyilvántartást, identifikálást segítették elő (vö. Keszeg 1998. 623–624.). Naplója (de a többi kézírtos füzete, könyve is) a megörökítést, a konzerválást szolgálta, de mint láthattuk, ennél jóval többet is. Mindezek fölé emelkedik az írástudás presztízszértéke, tiszteletet parancsoló ereje. Környezetében specialistának tartották. *Tisztelnek, tisztelnek. Nagy becsüm vót nekem ezért sokaktól, sokaktól.* És mivel hozzá hasonló egyénről nem volt tudomása, nagyon erős identifikáló funkciót tulajdonított életében az írásnak, amely önképének, társadalmi szerepkörének megrajzolásában az egyik döntő elemet jelentette. *Aki nem üsmer, bėjő a faluba, egy olyan üsmeretlen véletlenül, nem tudják a nevemet, bėjőnek a faluba, avval kérdik, hogy van valaki, aki tud magyar írást? Akkor mondják, hogy van egy fehérnép. Akkor idáig jönnek. Csak egy magára, a többiek nem. Pedig doar [azért] még vannak olyanok, akik jártak magyar iskolába, de elfelejtették.*

**Irodalom**

CSOMA Gergely

1994 A somoskai ráolvasófüzet. *Néprajzi Látóhatár* III/1–2. 253–260.2004 *Elveszett szavak. A moldvai magyarság írott nyelvemlékei.* Budapest

FABRE, Daniel

1997 Introduction. Seize terrains d'écriture. In: Uő (red.): *Par écrit. Ethnologie des écritures quotidiennes.* Paris, 1–58.

FORRAI Ibolya (szerk.)

1994 *Csángók a XX. században. Élettörténetek. Néprajzi Közlemények* XXXIII. Budapest

GOODY, Jack

1998 Nyelv és írás. In: Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.): *Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig.* Budapest, 189–221.

ILYÉS Sándor

2004 Változás a hiedelmek tükrében. In: Szabó Á. Töhötöm (szerk.): *Lenyomatok 3. Fiatal kutatók a népi kultúráról.* Kolozsvár, 252–272.

KESZEG Vilmos

1991 *A folklór határán. A népi írásbeliség verses műfajai Aranyosszéken.* Bukarest1998 Írott szövegek egy személy életréjében. *Ethnographia* CIX/2. 589–628.1999 Írásbeliség a népi kultúrában. In: Uő (szerk.): *Kicsiny dalaim. Népi költők antológiája.* Székelyudvarhely, 5–6.2003 Csángó írástudók, csángó költészet. *Korunk* XIV/9. 57–60.

KÓS Károly

1994 A csángó írásrendszerről. *Néprajzi Látóhatár* III/1–2. 283–298.

MOHAY Tamás

2000 Egyének és életutak. In: Sárkány Mihály – Szilágyi Miklós (szerk.): *Társadalom. Magyar Néprajz* VIII. Budapest, 760–790.

ORTUTAY Gyula

1962 Az iskolai nevelés szerepe parasztságunk kultúrájában. *Ethnographia* LXXIII/4. 497–511.

PÁL Judit

1996 Írástudás a Székelyföldön a XVIII. században. In: Kovács András – Sipos Gábor – Tonk Sándor (szerk.): *Emlékkönyv Jakó Zsig-*



*mond születésének nyolcvanadik évfordulójára. Kolozsvár, 421–433.*

RUBINYI Mózes

2001 Csángó nyelvemlékek. In: Harangozó Imre: „Ott hul éltek vala a magyarok...” Válogatás az észak-moldvai magyarság népi emlékezetének kincsestárából. Újkígyós, 53–62.

STOCK, Brian

1998 Nyelv, szövegek és valóság. In: Nyíri Kristóf – Szécsi Gábor (szerk.): Szóbeliség és írásbeliség. A kommunikációs technológiák története Homérosztól Heideggerig. Budapest, 129–141.

## 1. melléklet: Jancsi Ilona naplója

*Vizita a prea Sfântului părinte papa Ion paul II lea la Ungaria*

*Astăzi 15 August 1991. la orele 5 am plecat într-o călătorie foarte lungă. La ora 7 ne-am urcat în auto=car și am mers o cale de zi și am ajuns seară acolo am stat până Dimineață la ora 6.*

*Pe data de 16 August am plecat spre budapesta și am ajuns după-amiază la ora 2,15 minute unde am fost primit la școala militară. imediat ne-a dat mâncare și puțin ne-am odihnit și ne-a dus la o biserică frumoasă părintele ne-a esit în întâmpinare biserica era plin cu ceangăi părintele nu mai putea de bucurie și a zis că nu are program să facă liturghie dar pentru noi face liturghie pentru copiii noștri și pentru care are grijă de casa noastră.*

*Pe data de 17 August la ora 6 am plecat cu metrou până la Dunăre la ora 8. și 15 minute ne-am urcat în vapor și la ora 9 am plecat cu vaporu pe dunăre și ne-am dus până la ora 3. Deacolo am mers pe jos încă o oră pe un munte foarte înalt la estergomb a venit și părintele cu noi și ne-a dus la o biserică unde a fost patroana Adormiri Maici Domnului acolo părintele o celebrat o sfântă liturghie tot pentru noi acolo a fost o biserică măreață și frumoasă pe care nu o pot uita nici odată. și După liturghie la subsolu biserici era muzeu unde era capu sfântului Stefan și am esit de acolo am stat puțin ne-am fotografiat și ne-am dus din nou până la vapor. la ora 7 am plecat cu vaporu cu cântece și rugăciuni.*

*Pe data de 18 August ma dus la Parlament sia colo a fost frumos 3 ofițeri ne-a primit ne-a fotografiat și ne-a esplicat multe și multe lucruri frumoasă de-acolo ne-am dus la o biserică frumoasă unde celebra sfânta*

liturghie un preot foarte băntrân care era sprijinit de altu după aceea ne-am dus la o altă biserică care era bazilica sfântului Stefan acolo nu era liturghie acolo ne-am oprit ne-am rugat am cântat în timp ne-a dat o cruce în cadou pe care trebuie dus la ceh sômöjő iar seara ne-am dus iar la o altă biserică foarte frumoasă unde ne-a astepta mulțimea în dou rânduri până la ușa biserici și am intrat în biserică cântând unde era mai mulți preoți și a ținut predică un preot ceangău dela valea mare

Pe data de 19 August ne-am dus la o parardă militară unde depunea jurământu viitorii ofițeri la 3 an de școală. După aceea am intrat în muzeu unde am vizitat coroana sfântului Ștefan lancea și hainele lui am făcut o scurtă rugăciune acolo ne-a dat niște serețel și sucuri minunate și de-acolo am mers la cazarmă am mâncat și ne uitam la televizor cu culori pe prea sfințitu a venit și părintele nea ipărțit niște cadouri

Pe data de 20 August Marți 1991 a fost ziua cea mai frumoasă și măreață zi în viața mea când oghi mei turburați și plin de păcate a ajuns să vadă pe apostolul și urmașul lui Cristos care a celebrat sfânta liturghie la care am luat parte și am răspuns la cuvintele liturghice a binecuvântat crucea pe care am primit și ne-a binecuvântat și pe noi eram așezat în mijlocu mulțimi când treceapui să oprit în fața noastră după aceea a luat rămas bun și a plecat după el am plecat și noi cu inima arsă până la tramvai până acasă în timp el sa întors la roma o condus până la aeroport

Seara la ora 9 ne-am dus la o festivitate tot pe dunăre care a fost minunat de frumos la ora 10 ne-am dus acasă și cu aceste s-o îngheat eescursia noastră. Dimineața am făcut bgajele am luat rămas bun dela oameni lui D=zeu am mulțumit tot ce ne-a făcut pentru noi și ne-am întors în țară

Pentru care îl laud pe bunul D=zeu și nu pot să aduc atâta laudă pentru bine facerile lui care ni-i lea dăruit ca la 70 de ani am avut fericirea ce a ce mea făcut. Multe lucruri am cerut în viață multe și poate lam supărat prin cerintele mele dar cunosc că rugăciunea nu sânt uitate de Domnul ori mai devreme ori mai târziu este răsplătit că me-a dat și ce nu am cerut deacea fraților în Cristos să nu uităm nici odată rugăciunea și bunătatea bunului D=zeu căci prin rugăciuniputem câștiga tot ghar și împărăția sa

Astăzi 23 August am facut o legendă de amintire a evenimentelui ocaziei vizitei noastre în ungaria

## [Őszentsége II. János Pál pápa látogatása Magyarországon

Ma, 1991. augusztus 15-én, reggel 5 órakor egy nagyon hosszú utazásra indultunk. 7 órakor felszálltunk az autóbuszra, és egy egész napos út végén, este 8 órakor a határhoz értünk. Ott pedig reggel 6 óráig maradtunk.

Augusztus 16-án elindultunk Budapest irányába, ahova délután 2 óra 15 perckor érkeztünk meg. Egy katonai iskolánál vártak ránk, rögtön enni is kaptunk, egy keveset pihentünk, majd egy szép templomhoz vezettek minket. A pap elénk jött, és úgy fogadott. A templom tele volt csángókkal. A páter nem tudott hova lenni az örömtől, és azt mondta, hogy nincs miseidő, de a részünkre egy külön misét celebrál, miattunk, gyermekeinkért és azokért, aki otthon a házaikra ügynelnek.

Augusztus 17-én reggel 6 órakor metróra ültünk, és kimentünk a Dunához. 8 óra 15 perckor felszálltunk a hajóra, és 9 órakor elindult a hajó a Dunán, és vitt minket 3 óráig. Onnét még egy órányit mentünk gyalog Esztergomig. A páter is velünk jött, és egy olyan templomhoz vezetett, amely Nagyboldogasszony tiszteletére volt szentelve. Ott a páter misét celebrált a részünkre. Ott egy olyan magasztos és szép templom volt, amit sose fogok elfelejteni. A mise után a templom alagsorában, ahol egy múzeum volt, ott volt Szent István feje. És kijöttünk onnét, egy keveset még ültünk, fotóztunk, és visszatértünk a hajóra. 7 órakor elindultunk a hajóval, közben pedig énekeltünk és imádkoztunk.

Augusztus 18-án a Parlamenthez vittek. Ott is szép volt. Három tisztt fogadott, és sok-sok szép dolgot magyarázott nekünk. Onnét egy szép templomba mentünk, ahol egy nagyon öreg pap tartotta a misét, akit egy másik segített. Azután egy másik templomba mentünk, amely a Szent István-bazilika volt. Ott nem volt mise. Ott megálltunk, imádkoztunk és énekeltünk. Majd kaptunk egy keresztet ajándékba, amelyet Csíksomlyóra kell vinni. Este pedig elmentünk egy másik szép templomba, ahol a tömeg a templom bejáratától két sorban állva fogadott. Énekelve mentünk be a templomba, ahol több pap is volt, és egy nagypataki csángó pap tartotta a prédikációt.

Augusztus 19-én egy katonai felvonulásra mentünk, ahol is három év iskola után az eljövendő tisztek tették le az esküt. Azután bementünk a múzeumba, ahol meglátogattuk Szent István koronáját, lándzsáját és ruháit. Rövid ima után kaptunk valamilyen sós süteményt és kitűnő üdítőket. És onnét a kaszárnyába mentünk, ettünk, és néztük a színes televízióban, ahogy Őszentsége megérkezett. És a páter néhány ajándékot osztott szét közöttünk.

1991. augusztus 20., kedd életem legszebb és legmagasztosabb napja volt, amikor homályos és bűnös szemeimnek megadatott, hogy Krisztus apostolát és utódját láthassák, aki szent misét celebrált, amelyen részt vettünk, és válaszoltunk a liturgikus szavakra. Megáldotta a keresztet, amelyet kaptunk, és megáldott minket is. A tömeg közepén álltunk, és amikor végigment, akkor egy kicsit megállt előttünk. Azután búcsút vett, és elment. Azután elmentünk égő szívvel mi is a villamosig, aztán haza. Ez alatt ő visszatért Rómába, a repülőtérig kísérték.

Este 9 órakor egy fesztiválra mentünk, amely ugyancsak a Dunán volt, és amely rendkívülien szép volt. este 10 órakor hazamentünk, és ezzel befejeződött a mi kirándulásunk. Reggel becsomagoltunk, elbúcsúztunk Isten szolgáitól, megköszöntünk mindent, amit értünk tettek, és visszatértünk az országba.

Ezért dicsérem a Jóistent, és nem tudom eléggé dicsérni jótéteményeiért, amelyekkel megajándékozott, hogy 70 éves koromban megkaptam ezt a boldogságot, amellyel megáldott. Sok dolgot kértem az életben, és lehet, hogy megharagítottam az én kéréseimmel, de tudom, hogy az Úr nem felejtí el könyörgéseinket, előbb vagy utóbb meghálálja őket, mert azt is megadta nekem, amit nem is kértem, ezért hát testvéreim az Úrban, ne feledjék soha az imádságot és Istennek jóságát, mert az ima erejével mindent elnyerhetünk, még az Úr országát is.

Ma, augusztus 23-án írtam le magyarországi látogatásunk emlékeinek számbavételét.]

## 2. melléklet

### Jancsi Ilona könyveinek jegyzéke

#### **Román nyelvű könyvek**

\*\*\* *Almanahul Presa Bună 1997.* [Presa Bună Évkönyv.]

\*\*\* *Carte de cântece.* [Énekeskönyv.] (Címlapja hiányzik, énekeket és a mise latin részeit tartalmazza, megsárgult lapok, feltehetőleg a 20. század első feléből.)

\*\*\* *Carte de rugăciuni.* [Imádságoskönyv.] Arhiepiscopia Romano-Catolică de București, 1987. (Lapjai között található a *Csángó Himnusz* gépelt példánya.)

\*\*\* *Câteva clipe trăite în fața Preasfintei Inimi a lui Isus. (Pentru fiecare zi din săptămână) Din scrierile Sf. Margarete Alacoque.* [Néhány pillanat Jézus Szentséges Szíve előtt. (A hét minden napjára.) Szent Alacoque Margit írásaiból.] Editura Serafica. Roman, 2001.

\*\*\* *Consacrarea întru episcop a Msgr. PETRU GHERGHEL. Iași, 1 mai 1990.* [Msgr. Petru Gherghel püspökké szentelése. 1990. május 1., Jászvásár.] é. n., h. n.

\*\*\* *Deschideți-vă inimile Mariei Regina Păcii. Meditații ale preoților Tomislav Vlasic și Slava Barbaric.* [Nyissátok meg szíveteket Mária, a Béke Királynője előtt. Tomislav Vlasic és Slava Barbaric atyák elmélkedései.] București, 1993.

\*\*\* *Devoțiuni în cinstea Sfântului Anton de Padova. Culese de Monseniorul Joseph Schubert.* [Páduai Szent Antal tiszteletére. Összegyűjtötte msgr. Joseph Schubert.] Arhiepiscopia Romano-Catolică de București, 1993.

\*\*\* *Extras din colecția de cântări bisericești. Cântați Domnului.* [Egyházi énekek gyűjteménye. Énekeljete az Úrnak.] Arhiepiscopia Romano-Catolică de București, 1987.

\*\*\* *Noul Testament.* Sapientia. Iași, 2002.

Horváth Antal: *Strămoșii catolicilor din Moldova (Documente istorice 1227–1702).* [A moldvai katolikusok ősei. (Történelmi dokumentumok 1227–1702).] Sf. Gheorghe, 1994.

Pozsony Ferenc: *Ceangăii din Moldova.* [A moldvai csángók.] Asociația Etnografică Križa János. Cluj-Napoca, 2002. (Az én ajándékom Jancsi Iónának.)

Ulderic Cipolloni, Pr.: *Calea cerului. Carte de rugăciuni.* [Égi ösvény. Imádságoskönyv.] Editura Serafica. Roman, é. n.

### **Brosúrák, folyóiratok**

*Fericitul Ieremia Vlahul.* [Boldog Vlah Ieremia.]

*Sf. Liturghie – Ritualul consacrării bisericii* [Szentmise – templomszentelésre.]

*Lumina Creștinului* [Keresztény Világosság.] (10–12 lapszám)

*Mesagerul Sfântului Anton* [Szent Antal hírnöke.] (1994. júliusi lapszám)

### **Magyar nyelvű könyvek**

\*\*\* *A Szent Óra. Három ájtatosság a halálfélelmével vívó Jézus Szívéhez.* Jézus Szíve Család Országos Központja. Mátészalka, é. n.

\*\*\* *Áldjuk az Urat! Ének- és szertartáskönyv.* Szerkesztette Csonth Ignác plébános. Pallas-nyomda. Szatmár, 1929. (Lapjai között található az *Aranymiatyánk* gépelt példánya.)

\*\*\* *Csíksomlyói Kalauz a csudákkal ékes somlyói Mária kegyhelyét látogató katolikus székely nép lelki épülésére összeállította* P. Réthy Apollinár ferencredi pap. Bonaventura. Cluj-Kolozsvár, 1930.

\*\*\* *ELMÉLKEDÉSEK a Rózsafüzér tittkairól.* Írta és rajzolta P. Kákonyi Asztrik OFM. Esztergom, 1991.

\*\*\* *HOZSANNA! Teljes kottás népénekeskönyv. (A HARMAT-SÍK „SZENT VAGY, URAM!” énektár énekeivel, kibővítve más régi és újabb magyar és gregorián dallamokkal, valamint a szentmise olvasmányközi énekeivel)* Szerkesztette Bárdos Lajos és Werner Alajos. Az apostoli Szentzések Könyvkiadója. Budapest, 1989.

\*\*\* *Imádságos, énekeskönyv.* (Címlapja hiányzik, énekeket, imádságokat, az egyházi év ünnepeit és a határkerülés szertartását tartalmazza, feltehetőleg a 20. század első feléből való.)

\*\*\* *Jézussal a szenvedésben. Betegek imafüzete.* Ecclesia. Budapest, 1992.

\*\*\* *Katolikus imakönyv. Életünk Krisztusban.* Kiadja a Gyulafehérvári Római Katolikus Püspökség, 1983.

\*\*\* *Katolikus Kalendárium 2000.* Szent Maximilian Lap- és Könyvkiadó. Miskolc.

\*\*\* *Kilenced Jézus Szent Szívéhez.* Hattler S. J. után összeállította dr. Czékus Géza. Korda Kiadó. Kecskemét, é. n.

\*\*\* *Túl a csenden. Benedetta Bianchi Porro naplói és levelei.* h. n., é. n.

\*\*\* *Új Arany Legenda. (1–2. és 3. füzet)* Szent Bonaventura. Cluj-Kolozsvár, é. n.

\*\*\* *Újszövetség.* 1991.

\*\*\* *VASÁRNAP Évkönyv 2001.* Kolozsvár.

Gabrielle Bossis: *Ő meg én.* (Géptelt példány.)

Gergely Jenő: *II. János Pál pápa élete és munkássága.* Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó. Budapest, 1991. (Bejegyzések a címlapon: *Amintire din UNGARIA – BUDAPESTA – DE LA PĂRINTELE „CAROL” data 30. XI. 1994. BORTOȘ MARIA 1958 – 14 iulie. 1981 – 84 octombrie* [Emlék Magyarországról – Budapestről – „Károly” atyától 1994. november 30. *BORTOȘ MARIA 1958. július 14. 1981–84 október.*])

Harangozó Imre: *„Anyám, anyám, szép Szűz Máriám...” Régi imádságok a moldvai magyaroktól.* Ipolyi Arnold Népfőiskola. Újkígyós, 1992.

Tánczos Vilmos: *Csapdosó angyal.* Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 1999.

Tánczos Vilmos: *Gyöngyökkel gyökereztél.* Pro-Print Könyvkiadó. Csíkszereda, 1996.



**Brosúrák, folyóiratok**

*Szentmise a Szentatyával 1991. augusztus 19.*

*Szentmise a Szentatyával 1991. augusztus 20.*

*Magyarok Nagyasszonya Plébánia Balatonkenese–Balatonakarattya.  
Tájékoztató 1996.*

*Virrasztás Magyarorszáért (Budapesten a Szent István Bazilika  
Szent Jobb kápolnájában minden csütörtök este 8 órától péntek reggel 5  
óráig)*

*A Szív (Budapest) (1999-es lapszám)*

*Európai Utas (1997-es lapszám)*

*Hitélet (Szeged)*

*Keresztény Szó (Kolozsvár) (1999-es és 2001-es lapszámok)*

*Krisztus Világossága (Tuşnad-Băi) (1999-es lapszám)*

*Vasárnap (Két lapszám)*





**Kovácsné István Anikó**

## **Senki sem lehet próféta a saját hazájában?**

**Máthé Ferenc vargyasi fafaragó életművének  
társadalmi reflexiói**

Az evangéliumi szállóige üzenete szerint az idegenek, a távoliak bölcsőbbek, fogékonyabbak a tanításra, tisztábban látják a gyöngyszemeket. Távoli horizontokból előítéletek, fenntartások nélkül is megközelíthető, befogadható mindaz, ami vitathatatlan érték. Szükség van egy bizonyos történelmi, földrajzi distanciára, hogy átlátható, rendszerezhető, érthető legyen az alkotás.

Máthé Ferenc életművének vizsgálata során ismételten felmerül a probléma aktualitása. Ennek körüljárása érdekében személyiségének négy különböző látószögből történő megvilágítására vállalkozom. Az egyes szemléletmódok láttatásához narratív élettörténetét, a vele, családtagjaival<sup>1</sup> és falubeliekkel készített strukturált interjúkat, a róla megjelent újságcikkeket, valamint a kiállító térben elhelyezett vendégnaplót hívom segítségül.

Arra vagyok kíváncsi, hogy a különböző nézőpontokból szemlélve hogyan interpretálódik egy életpálya, milyen nyomokat hagy ugyanaz az életút, ugyanaz az értékrendszer az egyes befogadókban? Azokban, akik kapcsolatba kerültek a népművésszel, az alkotásaival, azokban, akik csak hallottak róla, és azokban, akik nap mint nap együtt élnek vele. Ugyanakkor maga Máthé Ferenc miként érzékeli személyiségének, művészetének a recepcióját? Milyen visszajelzéseket, viszonyulásokat tapasztal a szűkebb és tágabb környezetében? Vannak-e, voltak-e elégtételei?

### **Az élettörténet mozzanatai**

Máthé Ferenc 1927. május 4-én született Vargyason. Élettörténetében hangsúlyozódik néhány etnikai identitásjegy, amelyek mentén megrajzolódik a magyar identitása. Már óvodás korában megtapasztalja a kisebbségi sors fájdalmait, hátrányait. Regáti óvónője rendszeresen bántalmazza, te-

1. Tóth Olga az életút szempontú elemzést akkor tartja a legeredményesebbnek, ha nemcsak az egyénekről, hanem a családokról és azok életében bekövetkezett változásokról is begyűjt adatokat (Tóth. 1992. 62.).

nyerest, körmöst ad neki és társainak, mert egymás között nem románul társalognak.<sup>2</sup> 1944-ben gazdatiszti diplomát szerez. 23 évesen elviszik katonának,<sup>3</sup> három esztendeig szolgál. Itt magyar nemzetiségét román sors-társaival szemben rendszeresen viselkedésbeli etnicitással<sup>4</sup> védi meg. Verekedésekkel, erőpróbával szerez tekintélyt magának, szoktatja le társait a „bozgorozásról”.<sup>5</sup> Ugyanakkor rajztehetségének köszönhetően kivételes előnyökre tesz szert. Kaszárnadíszítéssel, az orvosi rendelő díszítésével, jelmondatok, színfalak festésével bízzák meg. A tisztok szerelmes leveleit virágozza. Ez a tehetsége az emberi méltóságon túl anyagi vonzattal is párosul. Munkáit országos első díjjal jutalmazzák. A katonaság után kötelességének érzi megöregedett, beteg szüleinek gondját viselni. Brassóban pékségben, majd Vargyason az állami gazdaságnál gazdatisztként dolgozik. Innen építőtelepre kerül, szobafestő, kőműves, ácsmunkákat vállal. A havasról fát szállít. A vargyasi fémbányában kitanulja a kotrógépész mesterséget, és ebben a beosztásban dolgozik nyugdíjas koráig. A délutáni szabadidő értelmes kihasználása érdekében hozzáfog faragni. A kálnoki Bálint András fafaragótól kap útbaigazítást, biztatást, bátorítást a megkezdett munka folytatásához. Huszonnyolc templomba farag csillárt, énekmutató táblát, úrasztalát, szószékborítást. Közösségi megemlékezések alkalmával kopjafát, emléktáblát ajándékoz egy-egy történelmi esemény, személyiség tiszteletére. Szülei halála után, 1980-ban, 53 évesen nősül. A lakását saját maga által faragott tárgyakkal, bútorokkal rendezi be, ami hamarosan a megyei sajtó tudomására

2. „Tenyerest, körmöst adott, hogy a kicsi körmöd félig be volt feketedve. (...) Hogy mért nem beszélünk románul, s mért nem tudunk románul. (...) S akkor követelte, hogy mondj mést, ezt vagy azt, de mindent oláhul. (...) Minden órán elverte az embert, minden nap.”

3. „A katonaság es nagyon nehéz volt. Miket szenvedtem. Vagy 250 ember közül egyedül magyarnak lenni nem volt könnyű, nem játék.”

4. A viselkedésbeli etnicitás Tóth Mária fogalomhasználatában olyan normatív viselkedésformák összessége, amelyek nem választhatóak, nem tudatos működésűek, és általában a szocializáció folyamatának korai szakaszaiban gyökereznek (Tóth 1998. 82.). Amikor Máthé Ferencet azonosság tudatában megalázzák, amikor hazátlannak rágalmazzák, ösztönösen, a verekedést tiltó törvények ismeretében is megvédi magát. „Kérdték, hogy tudom-e, hogy nem szabad verekedni? Mondom, igen. Még a törvénynek a paragrafusszámát is megmondtam. De ők nem tudták. Hát akkor mért csináltam? Jelenteni kell bármilyen sérelmet. Mondom, én nem jelentek semmit. Jelentse a másik. Én nem megyek jelenteni egyszer se. Én a magam dolgát elintézem. Én eleget mondok a két kezemnek, hogy ne csináld, de az már le van járva. Vágják le mind a kettőt, s akkor jó fiú leszek. Ne mondják, mondjanak akármit, de nekem ezt ne mondják.”

5. „Hát, amelyik lebozgorozott, úgy megtettem, a fogát előlről mind kivertem. Legalább három vagy négy volt ilyen. Rég volt. Na mondom neki, zi incodată, mondjasza még egyszer. Na nem mondta, ne féljen. Megtanulták, hogy engem bozgorozni nem lehet, mert nem csak azt üttem le, amellyikkel bajom volt, hanem amelyiket elértem, mindegyiket. Négyet, ötöt es. Amikor elordítottam magamat magyarul úgy menekültek, hogy egymást tapodták le.”

jut. Az újságírók, televíziók műsorvezetői elkezdik népszerűsíteni tevékenységét. Kiállításokra hívják Sepsiszentgyörgyre, Barótra, Bukarestbe, Szóvátára, Parajdra, Budapestre. Neve bekerül a turisztikai útikönyvekbe. A lakásán rendezett állandó kiállítás a világ legkülönbözőbb pontjairól turisták ezreit vonzza Vargyasra. A látogatóknak a megfaragott helyi mondákat, balladákat, feledésbe merült népszokásokat érdekfeszítő, ízes székely előadómódjával ismerteti, a motívumok jelentéseit magyarázza. A faluban népi bútorfestő tanfolyamot vezet, székelyföldi és magyarországi nyári táborokban adja át a faragó mesterséget az érdeklődő fiatal nemzedékeknek.

## Látószögek, látásmódok

### *Önreprezentáció*

Máthé Ferenc önreprezentációjában központi szerepet kap alkotói hitvallása, az alkotás, témaválasztás természetére való reflektálása. Vallomása szerint egy-egy feledésbe merült esemény, történet, kihalt népszokás ösztönzi alkotásra. A múlt megörökítése által mintegy kegyeletét rója le a megsemmisülésre ítélt értékek előtt. „Vargyason elég sok helyi monda volt, s azokat faragtam szerre. Amelyikhez hamarabb volt kedvem, de mindegyiket meg kell faragni, még egy hátra van, a Réka királyné sírja. Hangulat kérdése. Például a társas bált azért faragtam meg, mert nem tudtuk újra beindítani. Ez nagy veszteség, nagy szomorúságom volt. Úgy elhippisedett a fiatalság, lefertőződött, hogy nem ment, s akkor így szomorú sajnálatomban megfaragtam.”

Az alkotásaihoz való viszonyulása összecseng Clifford Geertz kultúraelméletével, miszerint a kultúra szimbolikus rendszer, jelentésháló, nem egyes individuumok sajátja, hanem „nyilvános tulajdonban” van (Geertz 1994. 180.). Meggyőződése, hogy mindaz, amit farag, már nem kizárólag az ő tulajdona, hanem a nemzet, a közösség értékrendszerének a képviselőjeként éli önálló életét. „Most már nem adnám oda semmi pénzért, hát ez nem az én vagyonom, ez az egész falu, a székely népé.”

Az alkotás mozgatórugója a megfelelő, cselekvésre sarkalló hangulat. A portrék, figurális domborművek faragásához nem elég az állhatatos, kitarító munka. Csak ha belső kényszer hatására vesz vésőt a kezébe, valósulhat meg a teremtés folyamata. „Most készülöben vagyok, a Makovecz Imre portréját is meg szeretném faragni. S a magam figuráját is meg szeretném faragni, de azt hiszem, elmarad. Az Istennek sem akar jönni egy rea való hangulat. Anélkül nem megy. (...) Ezek nagy munkák, s a hangulat elfárad

sokszor két nap alatt. S akkor félbe marad, aztán ül ott, aztán megint jelentkezik, megint nekifogsz. Ezt nem lehet erőltetve csinálni, egy széklábat, egy kopjafát, van kedved, nincs kedved, annak menni kell, ha nekifogtál, de ezekhez a kényes dolgokhoz kell egy húzó hangulat, hogy húzzon téged. A pásztorbotokhoz es kell egy kevés hangulat, de nem az az erős hangulat. Kényes munka, sokkal kényesebb, mint egy sulykolót faragni. Kell fogjad az öledbe, hosszú, mindenbe akad belé, padba befogni nem lehet, csak az öledben. A sulykoló az más, rea teszed a térgyedre, megfeszíted, reagörbülsz, aztán nyomod, tekered, annak menni kell.”

A lélek mélyéről fába álmodott gondolatok nem szakadnak el alkotójuktól, hanem újra és újra, minden rájuk vetett pillantás által megerősítik a teremtő és teremtmény közt létrejövő köteléket. A teremtés gesztusa a teremtőt is gazdagítja, alkotásai a mindennapok kiapadhatatlan örömforrásai. „Ezeket minden nap megnézem, mikor megyek el mellettük. Jól esik rájuk nézni. Egyik nap egyik tetszik jobban, másik nap a másik tetszik jobban, de még soha nem untam meg, hogy egy pillantást reavessek.”

A jelenből szemlélve az alkotó számára is már-már hihetetlennek és megismételhetetlennek tűnik a hátrahagyott életmű valósága. A munkabírás, a lendület mintha már veszítene erejéből, mintha belefáradna az esztendők teherviselésébe. „Sokszor nézem, hogy es tudtam megcsinálni. Most hátha nem tudnám. De ha nekifogok, jól megy még es. Még nagyon jól megyen. De ez már rövid idő kérdése. Összegyűlt az esztendő. 78-ik esztendő, nagyon sok, úgy értelmezve, hogy te még munkaképes légy. Hát még meneget, még bírogatom.”

A művész meglátása szerint ahhoz, hogy valaki az övéhez hasonló életutat, értékeket hagyhasson maga mögött, olvasottságra, tájékozottságra, szépérzékre, kifinomult lelkialkatra, rajztehetségre van szüksége. Ezek a képességek alakítják ki az önálló, sajátos formanyelvet. „Először kell legyen készülsége, olvasottsága, írókat, verseket ismerni, a szépet ne csak nézni szeresd, hanem próbáld csinálni es. Fontosaknak tartok egy bizonyos lelki-erőt, tájékozottságot, ezen keresztül másként nézel bármire, mint aki nem képezte magát egyáltalán. A legfontosabbnak tartom a rajztehetséget. Az, ha megy, a saját lábodon jársz, ha nem megy, másoktól való másolások, lopkodások, összetoldozások, faldozások. Annak stílusa nehezen fog kialakulni. Nem baj, ha nehezen megy, csak csinálja.”

A népművész önmagáról szóló narratívuma szimbolikus rendszer, amely olyan társadalmi célok érdekében használható, mint az általa képviselt értékeknek az igazolása, s az ezzel szembeszegülő, ezt el nem fogadó magatartásnak a bírálata (Vö. Gergen–Gergen 2001. 79.).



Máthé Ferenc a falu irányából meglehetősen negatív viszonyulásmódot érzékel. Azt tapasztalja, hogy nem értik, nem értékelik tevékenységeit, elért eredményeit, a folyamatos küzdelemmel, jó szándékkal megtett életútját.<sup>6</sup> Úgy érzi, irigyek rá a falubeliek, az ellenséget, vetélytársat látják benne. „A falu viszonyulása a lehető legrosszabb. Az irigységnek tulajdonítom. Ilyen a falusi székely-magyar. Irigy, s gyűlöl. Azt mondja, jönnek a látogatók, ki tudja, mennyi pénzt ide hordanak. Hát hol hordanak ide pénzt? Vagy ki tudja, mi pénzem lehet a bankban. Hát, ha volna, nem járnék más országba pénz után. (...) Szereztem irigvet, s ellenséget es eleget. Mert ilyen a falusi ember. Ha lássa, hogy a nyomortól alig vagy, akkor semminek néz, hol elérnek, leköpnék, ha meg lássa, hogy fel tudsz kapaszkodni, akkor megölne az egész.”

A helybéli tanítványai részéről hálátlanságot tapasztal. „Amelyiknek segítettem, hogy a faragásban jusson előbbre, mindegyik csúful visszavágott, mindegyik. Aztán azt es béfejeztem, hezzám hiába es jönne valaki, hogy tanító vágásokat kapjon. Végeztem evvel a felével. Az emberek pimaszok lesznek. Mert mit csinált a kettő, mikor egy kicsit elindult, sokkal nagyobb dologba vállalkozott, mint te, amit csinálsz. S persze, hogy nem sikerült neki. S akkor én voltam a hibás, hogy nekem mért sikerül, s neki nem. Ilyenek az emberek.” A távoli tanítványaira viszont szeretettel emlékezik. „A csernátoni táborban elég sokat tanítottam. Amikor ott voltam, amelyik reám figyelt mindegyiket, hát ki tudja annak a számát. Húsz-huszonötöt biztos. Sokszor olyan van, hogy jön valaki, hogy én őt segítettem. Én már nem ismerem, mert már érett ember. Aztán a Szent György-napokkor is jött valaki, fogalmam sem volt, hogy kicsoda, s mondta, hogy én annak idején őt segítettem, s milyen jó volt. A nevüket már nem is tudom, hát annyi nevet megjegyezni, amennyi ember itt megfordul.”

A lakásán rendezett állandó kiállítást a világ legtávolabbi pontjairól is felkeresik. A vargyasiak kíváncsiak a legkevésbé arra, ami a kapun belül látható. „Hihetetlen, hogy honnan eljönnek. S olyan van, hogy innen a harmadik szomszédból sose járt itt. S a faluban elég. S a másik a világ másik feléből idejön. Ide négerék, ide mindenféle.”

6. William I. Thomas és Florian Znaniecki a konzervatív lengyel parasztság körében az intellektuális érdeklődéssel szemben hasonló távolságtartást tapasztalnak, amit az individualizáció minden formája iránti ellenérzéssel magyaráznak. Egy ilyen közösségben a műveltségre vágyó embernek olyan eszméi vannak, amelyek különböznek a többiekétől, olyan információk kerülnek a birtokába, amelyeket a többiek nem tudnak megszerezni. Az ilyen egyén bizonyos mértékben elszigetelődik a környezetétől, a többiek számára hozzáférhetetlen, idegen és ismeretlen szférában él (Thomas–Znaniecki 2004. 192.).

Még rokona is távolságtartást, gyűlöletet tanúsít iránta. „Volt olyan es, eljött egy rokonom, azt mondja, na eljövök. Hát mondom, jól tette. Eljövök, hogy nézzem meg, mivel vagy te olyan nagy híres. Akkor körbejárt, hümmögött, láttam, hogy sárga es, zöld es az irigységtől, s a gyűlölettől. Amikor ment el, itt az ajtóban visszafordult, s azt mondja, tudod-e, mit mondok én neked? Mondjad, na, mondjad. Az ilyen kezű embereket mind össze kéne szedni, s agyonlőni. Hát, levegő nélkül maradtam. De magát ugye meghagyni? Meg biza, azt mondja. Na menjen ki, de ha még egyszer ide békjön, élve nem megy el. Szégyellje magát. Mennyi van olyan, aki nem ilyen hülye, s nem nyítsa ki magát előtted. Ne es beszéljünk róla.”

Az édesanyja ad lelki erőt az állandó támadások elviseléséhez, túléléséhez, ő vigasztalja, bátorítja, biztatja a további munkára. „Édesanyám, ő sok erőt adott nekem. Amikor az emberek elkeserítettek a támadásaikkal, amikor a piszkos szájukkal nyomtak mindenfelőlről. Ő volt, aki kihúzott lelkiileg, hogy ne engedjem magamot. (...) Az édesanyám segített nekem. Volt úgy es, hogy a darabokat kezdtem kihordani az udvarra, hogy töröm össze, locsolom meg, s gyűjtöm meg, hogy a támadásoknak legyen már vége.”

Úgy érzi, a románok fokozottabban értékelik, tisztelik a munkásságát, személyét jobban megbecsülik, mint falubeli nemzettársai. „Érdekes, hogy a románok hogy rajongnak, milyen tisztelettel vannak a munkáim iránt. Olyan es volt, hogy a bukaresti egyetemi docens a kezemet megcsókolta. Magyar ember ilyent nem csinál. De nagyon sok olyan, hogy itt hátul megfordul az agyában, hogy ezt a pókot hogy lehetne megfúrni, s megpróbálkoznak.”

Fájdalmai, mellőzöttsége közepette beszűkíti csoportidentitását, már-már nemzetiségét is szégyelli, már-már megtagadja a vele való azonosságot. „Bár lettem volna cigány vagy akármi, csak éppen székely-magyar ne legyenek. Rengeteg nyomást kaptam, sokat.”

Megkérdőjelezi a népe melletti helytállás, kiállás, gerinceség értelmét. Utólag úgy gondolja, nem érdemelte meg a falu, hogy nemzetisége, kultúrája iránti elkötelezettségéből visszautasította a románok által felkínált ígéretes jövő lehetőségét. Sérelmei keserű csalódottsággá, kiábrándultsággá sűrűsödnek. A magyar ugar nem segíti a kibontakozásban, a felhőtlen szárnyalásban. „Volt nekem olyan esetem es, hogy idejöttek a szekutól. S kértek, hogy menjek belé egy olyan játékba, hogy ezt az anyagot nyugati kiállításokra körbehordják, mint román népművészet, cseréljem ki a nevemet. Még a nevet es hozták: Mateescu. Nemet mondtam. Na, a saját nyakamot ott, akkor elvágtam. Nekem egy magyar sem köszönte meg eztet. Elég nagy számár voltam, mert ha most még egy ilyen jönne, nem gondolkoznék. Le-

gyen román népművészet. Nem érdemelte meg ez a nép, hogy nem lettem áruló. Piszkos, hitvány nép. Mert ha jobban utána nézünk a dolognak, a tenyerükön hordoztak volna, tízszer nagyobb lettem volna, mint amennyi vagyok. Mert ez nem a világ teteje, ami itt van. És még egy, úgy élet közben tudtam volna segíteni sok magyarnak. Biztos. Így még magamnak sem. Itt maradtam a szemétben. Vergődöm, mint a hal, amelyiket kivettek, egy lépés előre, kettő hátra, akkor egyet előre, egyet hátra, de csak egy helyben vagy örökké.”

### ***A család látásmódja***

A családtagok, felesége, fia, lánya megnyilatkozásai megerősítik a falu irányából érkező negatív, az életművel, illetve az azt létrehozó egyéniséggel szemben tanúsított értetlen, távolságtartó magatartást.

Úgy vélik, a falu nem érzi az életmű közösségi, egyéni érdekeken túlmutató jellegét. „Szomorú tény, de a falu nagy része nem értékeli munkásságát, pedig ezért a közösségért annyit tett, amennyit senki az elmúlt évtizedekben. Szerintem annyira szűklátókörűek és én-központúak, hogy képtelenek felfogni, az apám életműve nem fitogtatás, magamutogatás, nem önérdék, hanem a faluért, az egész székelységért küzdött legjobb tudása szerint, fáradhatatlanul.” (K. G.)

A helybéliek részéről nem tapasztalják azt a fokú érdeklődést, elismerést, tiszteletet, amit a más vidékekről érkezettek tanúsítanak. „A szűkebb környezet nem értékeli. Egy példa: a vargyasi iskolától nem jönnek be a gyermekek, de eljönnek Udvarhelyszékről, Sepsí-, Kézdiszékről és nagyon sok megyéből, az országból is.” (M. M.)

Fia meggyőződéssel állítja, hogy más tájakon sikeresebb, boldogabb élete lehetett volna. „Sajnos a magyarságra jellemző az irigység, és az ebből származó rosszindulatúság, ami különösen igaz Erdővidékre. Szerintem messze nem kapja meg azt a tiszteletet és elismerést szűkebb környezetétől, amit megérdemelne, és talán máshol megkapna. Biztos zavarja, és elszomorítja, hogy ezeket a dolgokat ismeretlen emberektől, távoli helyeken mégis megkapja, megkapta, bárhol is fordult meg a világban. El merem mondani, hogy egy más vidéken bizonyára sokkal boldogabb tudott volna lenni. Mert az emberek irigyek, hálátlanok, tiszteletlenek és rosszindulatúak.” (M. Cs.)

A felesége egyenesen rossznak tartja a falu vele való kapcsolatát. „A falu viszonyulása rossz. Irigységből fakad-e, nem tudom. A lakosság nagy része eltávolodik tőle. Megmondja mindenkinek szemibe, amit ő gondol, és ez egyes embereknek nem tetszik.” (M. M.)

Egy sor pozitív jelzót társítanak a személyiségéhez. „Túl jó lelkű, vicces, kitarító, becsületes.” (M. Cs.) „Elfogultság nélkül állíthatom, hogy számomra a becsületesség, gerincesség, pontosság mintaképe. Voltak nagyon embert próbáló, nehéz időszakok az életében, amikor nagyon hátrányára vált helytállni, az igaz utat választva megmaradni olyan becsületes székelynek, amilyenek ma már nagyon kevesen vannak, ha vannak.” (K. G.) „Igaz, egyenes ember és becsületes.” (M. M.)

Ugyanakkor látják negatív, nehezen elviselhető tulajdonságait is. „Nagyon naiv, nagyon sokszor segít másokon, önzetlen, ideges természetű. Ha valami nem úgy sikerül, ahogy ő azt elvárja, rajtunk tölti ki a bosszúját. Nagyon türelmes, de kimondottan a munkája, a faragás elvégzésekor, és szívesen, órák hosszat tudja a látogatókat irányítani, magyarázni nekik. Ha megzavarják a munkájában, türelmetlen a családjával szemben is. Nagyon makacs, ha tudja, nincs igaza, akkor sem hajlik, nem kérne bocsánatot soha. Egy szóval, szereti, ha az ő akarata teljesül mindenben.” (M. M.) „Kissé naiv, makacs, önféjű, hajlamos a pesszimizmusra.” (M. Cs.) „Amikor meg van győződve a maga igazáról, nehezen fogadja el az ellenkező véleményt.” (K. G.)

Mindazonáltal tevékenységi köre, emberi tartása családjának az előnyére vált, szellemi, lelki fejlődését, gyakorlati, lexikális tudását, tekintélyét szolgálta. „Nem lehet felsorolni, mi mindent tanultam tőle. Egyszerűen megtanultam, hogy miként kell élni. Becsületes, pontos munkát, takarékoskosságot, tisztességet. Tőle tanultam meg népünk történelmét.” (K. G.) „A kertészkedést tanultam tőle, azt addig nem volt alkalmam csinálni. Ugyanakkor nézegetve a népi festészet motívumait, festeni kezdtem, persze az ő irányításával.” (M. M.) „Számomra egyértelmű, hogy sokkalta több előnye van alkotó munkájának, mint hátránya. Szerintem az egész család valamilyen szinten nyertes ezáltal. Rengeteg különleges embert ismertünk meg általa, és számos szép, gyümölcsöző kapcsolat alakult ki az évek folyamán munkásságának köszönhetően. Valahogy neki sikerült egy eléggé egészséges kompromisszumot kötnie a művészet és a család között. (...) Rengeteg tanultam tőle, és ez természetes, hiszen köztünk apa–fiú viszony van. Gyakorlatilag tőle tanultam mindent, amit ma a fáról, a famunkáról, a fafaragásról tudok. De még ennél is fontosabb, hogy embert nevelt édesanyámmal közösen belőlem.” (M. Cs.)

Máthé Ferenc életműve családja szemében vitathatatlan, megfellebbezhetetlen érték. Olyan érték, ami büszkeséget, elismerést, tiszteletet szül, amivel jó együtt élni, amiből töltekezni lehet. Olyan érték, amit érdemes átörökíteni. „Ha csak arra gondolok, hogy milyen körülmények között dolgozott, csak egy jelzővel illelhetném, csodálatos, sőt mondhatni példaértékű.

(...) Nem sok ember lett volna képes arra, amire ő. És még az is igaz, hogy semmit sem kap ingyen az ember, ő is megszenvedett keményen azért, hogy hírneve legyen és elismerjék világszerte. Mégis szerintem, ha őt megkérdeznék, biztosan azt mondaná, hogy megérte, és ha tehetné, újra ugyanazt az utat választaná. Remélem, ha majd egy kicsit lecsendesedik az élet ritmusa körülöttem, és több szabadidőm lesz, sikerül majd valamilyen módon továbbvinni mindazt, amit ő elkezdett. Tudom, ez lenne számára a legfontosabb dolog.” (M. Cs.)

### ***A közösség látásmódja***

A közösség látásmódját nyolc falubelivel készített interjú alapján kíséreltem meg tetten érni. Az interjúk a Máthé Ferenc személyével kapcsolatos emlékekre, történetekre, tulajdonságaira, a munkásságához való viszonyulásra kérdezek rá, valamint kíváncsiak arra is, hogy a megkérdezettek tanultak-e tőle valamit emberi, szakmai vonatkozásban.

A megnyilatkozások tükrében Máthé Ferenc tevékenysége egyértelműen megbecsülésnek, elismerésnek örvend. Értékelik az alkotásait, tehetségét, tudását, munkaszeretetét, szorgalmát. „Sokat dolgozik, soha munka nélkül nincsen, pedig már nyugdíjas, akárhányszor odamegyek, mindig dolgozik. Dolgos ember, úgy nevelték a szülei, ez látszik rajta.” (J. L.)

A legjobb vargyasi faragónak tartják. „Vannak még más faragók is, de ők nem olyan felkapottak. Feri viszi a prímet. Ferinél jobb nincsen.” (V. M.) „A faragást illetően kitűnő, a figurális faragászat, állati motívumok, rajzolás, vésőkezelés szempontjából. Jó arányérzéke van, szépen dolgozik, tisztán dolgozik. Ő a legjobb a faluban a faragászat szempontjából. A munkái bármikor, bárhol megállják a helyüket. Arányosak, jól kidolgozottak.” (J. G.) „Büszke vagyok rá, a legjobb faragónak őt tartom.” (J. L.)

Jellemével, megfaragott tárgyainak tematikájával értékekre irányítja a figyelmet, szemléletet, azonosságtudatot formál. „Amit ő megfaragott, azt a szívéből faragta, a községhez fűződik minden legendája, mondája, s a magyar történelmi hősökhez, nagy fejedelmekhez. Igaz magyar ember, s a művein keresztül azt próbálja az embereknek megmagyarázni, hogy igenis, itt voltunk, itt vagyunk, itt leszünk, magyarok voltunk, s magyarok is maradunk. Nagyon nagy a magyar érzete.” (T. R.)

Becsülik tudatosan vállalt identitásáért. „Nagy magyar érzelmű ember, s ez nagyon tetszik nekem.” (J. L.)

Értékelik emberi tartásáért, tudásának átadásáért, önzetlen közösségi szerepvállalásaiért. „Ami megragadott, az az észjárása, a szókinccse, az egye-

nes tartás, ami benne volt, még akkor is, ha szinte megrokkant néha, de kiartott.” (G. O. A.) „Komoly embernek ismertem gyermekkora óta.” (T. Gy.) „Jó munkákat végez, becsületes, rendes embernek mondhatjuk.” (D. S.) „A fiával végig foglalkozott, nagyon örült, hogy lett Csongi, s tanította, vitte őt táborokba. Nagyon ragaszkodik a fiához, ezt is nagyra értékelem benne.” (J. L.) „Ő nem fogadja el azt, hogy valaki ne mondjon igazat, s a saját igazáért kiáll, ha nem tudom, mi van, akkor is. Az a régi, igazi székely, aki a szavának áll, s mástól is azt várja el. A munkát szereti, tiszteli, az embereket szereti, tiszteli. A közért nagyon sokat tett valamikor, mikor még fiatal volt, a falu sorsát a szíven viselte.” (T. R.)

Van, aki a beszédstílusát, előadásmódját is érdekfeszítőnek, jellegzetesnek, kellemesnek tartja. „Mint osztályfőnök, azt hiszem, én voltam az egyedüli, aki minden osztályomat elvittem Feri bácsihoz. Ő elmondott mindent, ami Vargyashoz fűződik, a gyerekek nagyon szerették. Az előadásmódja annyira tetszik nekem, olyan zamatosan, szépen beszél. Turistákat vittem oda neki, nemegyszer. A földön fetrengtek attól, ahogy Feri bácsi elmesélt egy-egy legendát, mondát Vargyas életéből. Én nagyon szeretem. Egyre jobban s jobban tetszik az előadása.” (J. L.)

Pozitívumként értékelik, hogy alkotásain keresztül Vargyas bekerült a világ tudatába, hogy turisták ezrei keresik fel a falut, kitágítva ezáltal a határait. „Vargyason sohasem éreztük magunkat a világtól elszakítva éppen a népművészete miatt. A '70-es, '80-as években nem volt olyan hét, hogy ne jöjjenek nyugatról is. Behozták az újdonságokat, a levegőt, szóba állhatunk.” (G. O. A.) „Vargyas népe, s külföldről járták a házát, az iskolások es. A mai napig es. Vargyas híres erről, hogy népművészek vannak itt.” (T. R.) „Nagyon örülök, hogy más országokból jövő vendégek is meglátogatják, az országból gyerekek jönnek autóbusszal.” (J. L.) „Felemeli a falunak a hírnevét, s nagyon örülünk Feri bácsinak, hogy még megvan, s élhet. Isten éltesse sokáig, hogy a falunkat tudja hírül hordozni Európa-szerte.” (D. S.)

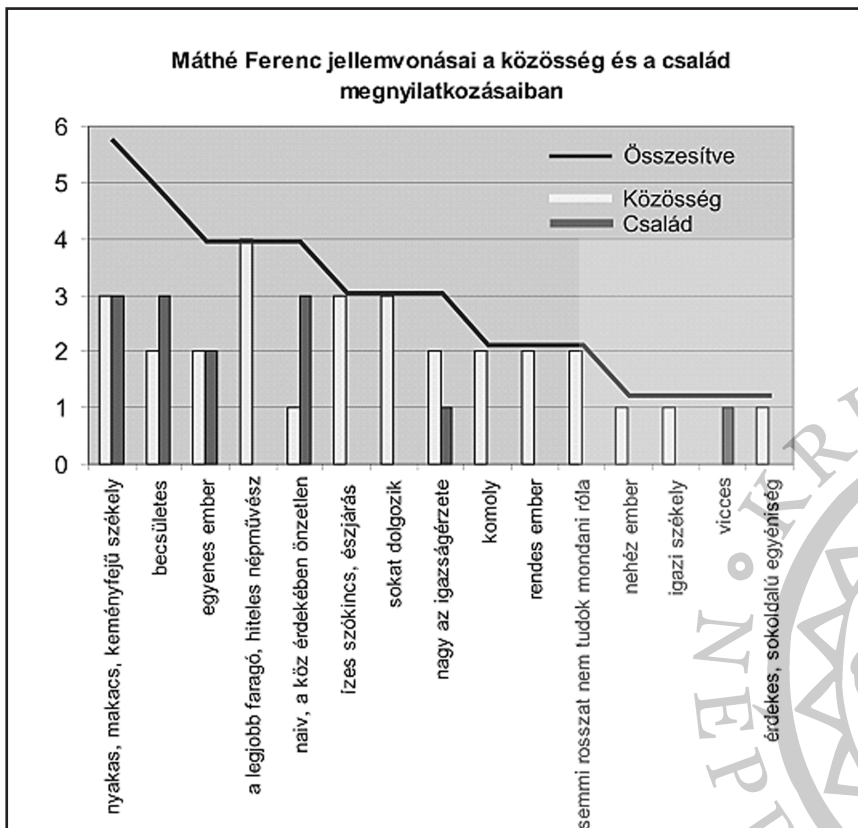
Ugyanakkor azt is érzékelik, hogy a vonzáskörzete inkább nyugat irányában terjed, mintsem a helyi közösségre, hogy a külföldiek, a tőle távol élők gyakrabban felkeresik. „Azt vettem észre, hogy egyre kevesebben látogatják a helyiek közül. Természetes, hogy van, de nem térnek be a portájára, bár lenne nyugdíjasként ideje. (...) Gondolta, hogy nem értik annyira meg. Ő lehet, hogy érez egy ilyent most már rezignáltabban, de én szeretem. Ez olyan, mint a prófétának. De az útikönyvekben benne van, említik, a helyi szakemberek is foglalkoznak vele, a mintakincsével.” (G. O. A.) „Volt egy olyan megjegyzése Feri bácsinak, hogy külföldről többen látogatják, mint a faluból.” (J. L.)



A legáltalánosabb kifejezés, amivel Máthé Ferenc életének negatív vonásait megjelölik, az a makacs székely. Emiatt a tulajdonsága miatt került szembe nemegyszer a falubeliekkel, a vezetőséggel. Az igazságtudata, saját határozott meggyőződése, a „*minden körülmények között megmondom a magamét*” magatartása rendszerint konfliktusok forrásául szolgált. „Sokszor sajnáltam a nyakasságáért, a makacsságáért, amit a környezettel szemben, vagy az akkori állami hatalommal szemben tanúsított. (...) Elégé nehezen lenyelhető egyéniség a falutársai számára. Éppen az igazságérzete miatt. Mindig akadtt kisebb nézeteltérés, mert megmondta az igazat.” (G. O. A.) „Makacs székely, amit elhatároz, abból nem enged, az egyszer biztos.” (V. M.) „Feri bácsi olyan keményfejű székely, aki tud egy irányt, s abból nehezen tér ki. Meggyőzni őt semmiről sem lehet. Az ő meggyőződését megváltoztatni nem lehet, ha ő egyszer azt mondja, hogy á, akkor á, hiába magyarázod, ő kitar mellett. Aztán általában mindenki talál hibát, saját magát nem nagyon szokta kritizálni, általában problémája van mindenféle vezetőséggel.” (J. G.)

Vannak, akik általánosságban beszélnek róla, nem fogalmazznak meg negatív véleményt. „Rosszat, pletykabeszédet nem tudnánk mondani rá, mert nem fér rá.” (D. S.) „Nincs nagy kapcsolatom véle, mert messzi lakom tőle, de tudom, hogy nem rosszféle ember. Velem szemben jó volt, nincs semmi gond véle. Én semmi rosszat nem tudok mondani róla. Fafaragó, becsületes ember.” (T. R.)

A beszélgetésekből úgy tűnik, Máthé Ferenc életműve példaértékű a közösség számára. Munkáját, művészetét megbecsülik, magatartása, alkotásai által gazdagodnak, emberi, szakmai tudást sajátítanak el tőle. „Emberként a tartásából lehet tanulni. Szakemberként természetesen tanultam, a hagyomány, szokásvilág tekintetében lehet hozza fordulni.” (G. O. A.) „Én a szépet tanultam tőle, a munkáján keresztül. A hagyományőrzést, amit nagyon fontos a gyerekeknek átadni, s próbálok én is a népdalokat a gyerekek szívébe elcsepegtetni.” (J. L.) „Sokat tanultam tőle. Azt hogy a magamét ne hagyjam. A másét ne kérjem, de a magam igazát harcoljam ki.” (T. R.) „Ha csak pénzért dolgozna, Kós Károly nem volna ott a falon, s nem volna ott a Csalatornya, s így tovább, ezek komoly dolgok. Nemcsak dolgozik, hanem meg is lát dolgokat, felfigyel rájuk.” (V. M.)



1. ábra

Ha összevetjük a család és a közösség megnyilatkozásait (1. ábra), megbizonyosodhatunk, hogy a legalapvetőbb jellemvonásait illetően összecsengnek a vélemények. A lehangsúlyozottabb tulajdonságát, a makacsságot, a családtagjai is ugyanolyan arányban említik meg, mint a falubeliek. Egyformán becsületes, egyenes embernek tartják. Igazságérzete a falubeliek nyomatékosabban utalnak, míg a közösség érdekében végzett önzetlen munkát a családtagjai erősebben érzékelik. Érdekes, hogy vicces természetére csak a fia utal. Feltehetően ez az adottsága csak a hozzá közel állók számára mutatkozik meg. Meggyőződhetünk tehát, hogy a művésszel nap mint nap együtt élő családtagok hasonlóan látják személyiségjegyeit azokkal, akik néhány utcával távolabbról szemlélik életét, megvaló-

sításait. Egyik csoport sem egy valóságtól elrugaszkodó kedvező vagy kedvezőtlen kép körvonalazására törekszik.

### **A vendégnapló látásmódja**

A kiállítás terébe elhelyezett vendégnapló [az első vendégnapló kihelyezése, 1969 óta nyolc füzetet írtak tele a látogatók] az egyes látogatókban megfogalmazódott benyomásoknak, élményeknek, jókívánságoknak a megörökítésére teremt keretet. A beírások túlnyomó részben a látvány kiváltotta csodálkozás, meghatódottság, öröm fejeződik ki. „Köszönet Máthé Ferencnek a művészi és megrendítő hatású emlékműveiért, valamint ízes történeteiért.” „Örömmel állapítottam meg, hogy a tanítványom túlszárnyalta mesterét.” „Vakációm egyik legnagyobb élménye, hogy meglátogattam a vargyasi népművészt, aki nagyon meghatott gazdag elképzeléseivel.” „Igaz lelki örömökre szolgált Máthé Ferenc székely népművész testvéremnek a munkássága. Sohasem felejttem el, amit láttam és hallottam.” „Őszintén csodáljuk a székely faragóművészt.” „Művészi élmény az, ami e teremben van.” „Óriási erővel hatott ránk a népművészet e csodálatos otthona.” „Maradandó élményt nyújtott, bár nem először láttam őket.” „Bámulatra méltó munkáját tisztelettel és elismeréssel néztük végig.” „Először jártam itt, de most már mindezeket látva, én is törekvésre igyekszem. Csak most értem, hogy mért is csak porszem az ember ebben a nagyvilágban.” „Nagy megnyugvást és tiszteletet ébreszt a fáradtság és a türelem, amely ezeket a csodás darabokat alkotta.” „Élményt jelentett a népművészet e mesterével való beszélgetés, mert legalább olyan ízesen beszél, mint amilyen szépen farag.” „Mély hódolattal csodáltuk Máthé Ferenc bácsi népművészetünk apólójának és kitűnő tovább vivőjének munkáját.” „Szeretném magamhoz ölelni az egészet.”

A román nemzetiségű látogatók is hasonló lelkesedéssel, elismeréssel, megbecsüléssel üdvözlik a kiállítást. „Am avut deosebita plăcere de a cunoaște și admira operele deosebite de valoroase ale artistului popular Máthé Ferenc.” [Abban a kellemes élményben volt részem, hogy megismerhettem és megcsodálhattam Máthé Ferenc népművész különösen értékes műveit.] „Mulțumesc artistului Máthé Ferenc pentru frumosul pe care cu mîinile sale măiestre, l-a făurit din căldura suflătească, pentru a încălzi cu flacăra unei arte autentice inimile celor care-i pășesc pragul ospitalității sale care plină de inestimabile comori.” [Köszönöm Máthé Ferenc művésznak azt a szépet, amit mesteri kezeivel lelkének melegéből készített, hogy egy hiteles művészet lángjával felmelegítse azok szívét, akik felbecsülhetet-

len értékekkel teli, vendégszerető küszöbét átlépik.] „Am rămas foarte impresionat vizitînd minunatele sculpturi ale D-lui Máthé Ferenc. Numai cuvînte de laudă pentru întreaga operă care îmi va rămîne multă vreme în amintirea mea.” [Nagyon meghatódtam meglátogatván Máthé Ferenc úr csodálatos faragványait. Csupán dicsérő szó az egész műnek, amely hosszú időkig fog még az emlékezetemben maradni.]

A faragott tárgyakban a látogatók a művészet, a nemzet fennmaradásának, folytonosságának a lenyomatát vélik felfedezni, az élmény egyvívé tartozásukat, közösségi, nemzeti tudatukat erősíti. „Boldogok vagyunk, hogy ide eljöhettünk. Úgy éreztük, mintha haza jöttünk volna.” „A szépség meghat és a további székely életre reményt ad.” „Mélyen meghatott a népi motívumok e tökéletes érvényre juttatása, és úgy érzem, a művész minden munkadarabjában a lelkének egy-egy parányát faragta bele. Boldog az a művész, aki népe lelkivilágát ennyire híuen tudja megörökíteni.” „Öröm volt látnom: a sok szép faragásban még egyre él és dobog a székely nép szíve.” „Vendég, ki itt belépsz, a kalapod vedd le, ősi székelyeknek honát itt megleled.” „Örömmel állapítottuk meg, hogy a székely népi motívum nem hal ki földünkön, mert van hű követője.” „Ez mind a miénk! Ne hagyjuk elkallódní, műveljük, ápoljuk, őrizzük meg!” „Amíg élnek Székelyföldünkön ezek az ügyes kezű művészek, nem búsulhatunk, művészetünk élni fog mindörökké.” „Ez is egyik bizonyítéka a drága székely nép alkotó és fenntartó erejének, amelyet ezer év viszontagsága közepette is megőrizett.” „Tapasztaltuk, hogy a magyarság él, töretlenül dolgozik, alkot és építi a jövőt.” „Büszke vagyok arra, hogy fajtánk ilyen embereket szült, adott a társadalomnak.”

A kiállítás nemcsak vizuálisan gyönyörködtet, hanem mentálisan nevel, tanít. A fába faragott balladák, legendák, népmondák, népszokások elmesélése által egy ismeretlen, mára már jórészt feledésbe merült világ tanulságos, jellemformáló történetei elevenítődnek fel, amelyek az élet minőségi vonatkozásaira irányítják a figyelmet. Megszívlelendő, követendő utakat jelölnek ki. Nem kioktató, távolságtartó pozícióból, hanem bensőséges, érdekesítő, lenyűgöző vendégszeretettel. „Hálás szívvel köszönjük a szép történetet. Mindennel egyetértünk, a nevelés ügyében főleg.” „Nagyon érdekes volt a sok régi szokásról szóló elbeszélése.” „Köszönjük a színes bemutatót.” „Előadása lenyűgöző.” „Köszönjük, hogy a múlt értékeit megőrizte, megfaragta és elmesélte nekünk.” „Sokat megtanultunk a múltunkról is” „Az elbeszélés irodalmi színvonalat mutatott.” „Köszönjük a lelkes előadást.” „Nagyon örülünk, hogy ennyi nevelő szóval látott el minket.” „Feri bácsinak nemcsak a keze, de szavai is aranyat érnek.” „Még sok éven át faragja a múltunkat, hogy el ne feledjünk, honnan indultunk, és mi a tennivalónk az életben.”

Máthé Ferencben az *igazi székely* mintaképét, az *őstehetséget* látják megtestesülni. „Itt láttam végre egy igazi székelyt.” „Máthé Ferenc egy igazi székely őstehetség és van bátorsága saját útjain járni. Bizonyosan meg fog jönni a méltó siker is, ha továbbra is ilyen székely konok kitartással halad az útján.” „Boldogsággal töltött el, hogy nem halt ki a székelyből az őstehetség.” „E szerény, de látványosságokkal ékeskedő kiállítás megmutatja, hogy mire képes egy igazi székely.”

Tudását, tehetségét, szépzérképét, felmutatott eredményeit, művészi nagyságát, népe iránti elkötelezettségét, felelősségvállalását méltatják. „Íme kitartó munkával csodálatos munkákat teremt az alkotó kéz. Kifinomult ízlés, a minták és formák sokasága és szépsége, a székely népművészet igazi szószólója.” „Különös adottság és külön adomány, hogy valaki a faragásokon tud hitet tenni és beszélni, igen beszélni, mert minden egyes faragásának van mondanivalója.” „Őszinte szeretettel és örömmel figyeltem a kopjafákat, buzogányokat, szobrocskákat, melyek nemcsak művészi érzéket, hanem »gyökérismeretet« sugallnak.” „A székely népművészet egyik legnagyobb alakja.” „Íme, az igazi tehetségnek még iskolára sincs szüksége. Ő alkot iskolát. Ez az igazi »minőség forradalma«, miről Féjja Géza beszél az irodalomban.” „Nagy közügyessége mellett csodálatos a témaválasztása. Legtöbb esetben népünk pozitív alakjai ihletik.” „Nemcsak művészete, de értelme és népünkért táplált felelősségérzete is ámulatba ejtett.” „Gratulálok, és büszkeséggel tölt el az, hogy vannak olyanok, akik saját önös érdekeiken tülemlkedve saját népünk, nemzetünk érdekeit is szem előtt tartják. Ez árad számomra Feri barátom bölcsességéből és művészetéből.” „Obiectele expuse constituie o autentică artă și talent.” [A kiállított tárgyak egy hiteles művészetet és tehetséget képviselnek.]

Van olyan tanítvány, aki az átörökített tudásért a vendégnapló lapjain erősíti meg a mester iránt érzett háláját. „Köszönetem fejezem ki ezúton is azért, amiért olyan őszintén és szeretettel adott útmutatást nekem.”

Mások a hagyomány átadására, az újabb nemzedékek tanítására biztatják. „Abban a reményben távozunk, hogy lesznek utódok is, akik e ritka művészetet majd tovább ápolják.” „Még sok más ifjú tehetséget inspiráljon hasonló alkotásokra.”

Felmerül a népszerűsítésnek, a hírnév megszerzésének a szükségessége, amely kiemeli a művészt a falu határai közül, és egyre szélesebb rétegek számára teremti meg a fába faragott értékekkel való találkozás lehetőségét. „Kérjük az illetékeseket: népszerűsítsék (sajtó, televízió stb.) a művészt és művészetét.” „Hiszem, hogy tehetsége átjut szülőföldje határain túlra is és az emberiség közkincsévé válhatnak alkotásai.” „Sajnálom, hogy ilyen eldu-

gott helyen lehet »csak« látni. Szerintem nagyobb városokban kiállításon kellene bemutatni.” „Ilyen ügyes kezű embernek csak ezzel kellene foglalkozni. Remélem tudása idővel itt is gyümölcsözni fog.” „Nem lehet, hogy ennyi tehetséggel megáldott ember csak szűk hazájában szűkön élhet. El kell jöjjön a nap, hogy sok-sok ember lássa, gyönyörködjön csodálatos művészetében.” „Máthé Ferenc művészete megérdemelné a publikálást, gyönyörű munkái vannak. A székely népművészet nagy mestere.”

A beírások a faragónak alkotókedvet, örömeket, jó egészséget, hosszú életet kívánnak, amelyek további értékek felmutatására, a népművészet és az azt befogadó közönség gazdagítására teszik képessé. „Kívánok sok-sok ilyen sikeres munkát, erőt, egészséget szívből szeretett tanítványomnak, a legjobb barátomnak.” „Szívből kívánjuk, hogy erőben, egészségben, jó alkotókedvvel végezd tovább munkásságod mindazoknak, akik ezt elvárják tőled, megbecsülnek érte, és megtesznek mindent, hogy a késői nemzedékek is tanuljanak a múltból.” „Éltesse az Isten sokáig, hogy fejleszthesse magát továbbra is a székely nép büszkeségére és ékességére.” „A látogatók őszinte megbecsülése ösztönözte további munkára.” „Kívánom, hogy alkothassa meg mind azt a szépet, amit a székely lélek gazdagsága adhat.” „Legyen e dolgos életen áldás, e nemes szívből öröm, hogy munkája eredményének mindnyájan örvendhessünk.” „Adja Isten, hogy még a műalkotások hosszú sorát teremthesse meg a semmiből, azaz hogy a saját lelkéből. Csak előre, mindig feljebb, mindig többet, mindig jobbat alkotni, úgy a saját, mint a népünk dicsőségére és előmenetelére. Ámen.” „Kívánom továbbra is, hogy művészeteddel szószólója légy saját néped ősi látás- és érzésvilágának.” „Kívánom, hogy körülményei úgy alakuljanak, hogy erejét, idejét művészetének tudja szentelni a maga és a magyarság gyönyörűségére.”

Egyesek a visszatérés, a viszontlátás reményével távoznak, azzal a hittel, hogy még máskor is részesei lehetnek hasonló megtapasztalásoknak. „Még sokszor eljövünk a székely népművészet házába megcsodálni az újabb alkotásokat.” „Remélem, még gyakran találkozunk, s minden alkalommal mind bizakodóbban beszélgethetünk el a faragóművészet sorsáról.” „Remélem, pár év múlva visszatérve ismét megcsodálhatjuk alkotásait, amelyek ugyanezt az irányzatot mutatják.” „Îi urez și pe mai departe succes și voi reveni cu plăcere.” [A továbbiakra is sikert kívánok, és szívesen fogok visszajönni.]



### **A média látásmódja**

Máthé Ferenc munkásságát 1969-től 2004-ig, 35 esztendő alatt 44 újságcikk, újságr riport méltatta.<sup>13</sup>

A méltatások Balázs János, Endrész Brigitta, Nagy-Imecs Zsuzsanna, Gyergyai Csaba, Andrányi András, Demeter László, Pápai Gábor, Benkő Levente, Cseke Péter, Czegő Zoltán, Kisgyörgy Zoltán, Katona Szabó István, Márton Béla, Szabó József, Árvay Árpád, Magyar Lajos, Beke György, Marton Lili, Péter Sándor, D. Cucu, Balogh Edgár, Fülöp Zoltán, Nagy Piroska, Sike Lajos, Vasile Artenie, I. Negura, Timár Máté, Mátyás Árpád, Horváth Arany tollából a *Megyei Tükör*, *Cuvîntul Nou*, *Igazság*, *Művelődés*, *Falvak Dolgozó Népe*, *Új Élet*, *Magyarországi Rádió és Televízió Újság*, *Jugoszláviai Magyar Szó*, *Lobogó*, *Hét*, *Népszabadság*, *Békés Megyei Nap*, *Krónika*, *Intarzia*, *Völgyfutár*, *Erdővidék*, *Népújság*, *Napló*, *Háromszék*, *Hírmondó*, *Tábori Krónika*, *Népi Mesterek*, *Kortárs Magyar Népművészeti Alkotások* hasábjain jelentek meg.

Az értelmezés során az újságcikkek kijelentéseit, értékeléseit csoportosítottam témakörökbe, amelyek alapján az egyes szerzők Máthé Ferenc életművét megragadják. Ezek előfordulási arányát a 2. ábra szemlélteti. Külön kijelentésnek tekintem, ha egy cikk egy motívumot többször többféle megközelítésben érint, azaz nyomatékosít.

Az írások túlnyomórészt Máthé Ferenc munkásságának hagyományörző jellegét, Erdővidék jellegzetes fafaragó stílusának, az eredeti motívumoknak, ősi székely díszítőelemeknek, jelképeknek, a helyi népmondáknak, balladáknak, történelmi személyiségeknek, eseményeknek a megörökítését, a tudatos motívumhasználatot hangsúlyozzák.

Olvasottságára, szakirodalomban való jártasságára, tájékozottságára, nyugtalan alkotókedvére, alkotásainak művészi színvonalára, tehetségére, sokoldalú képzettségére reflektálnak. Ez a tudás ugyanakkor idegenforgalmi vonzerőt is generál, hírneve túllépte az országhatárokat, hazai és külföldi turisták ezrei látogatják Máthé Ferenc állandó kiállításá nyilvánított otthonát. „Olyan nevezetes lett Máthé Ferenc faragó portája, hogy vásár-

7. Ez a szám az általa összegyűjtött, füzetbe ragasztva, dossziéba fűzve őrzött újságcikkeket jelenti. Saját vallomása szerint még jelent meg róla néhány írás, de a házkutatások alkalmával, s az azok kiváltotta csalódásnak, világfájdalmas életerzésnek, lehangoltságnak tulajdoníthatóan eltűntek. „'84-től kezdve rengeteg szeku kezelést kaptam, öt házkutatást, berendélést Szentgyörgyre, nagyon elment az életkedvem, még forradalom után se jött vissza. Volt még újságr riport, de nem fűztem már őket, ide-oda letettem, s van, ami elveszett.” Jelen értelmezés azonban kizárólag a rendelkezéseimre bocsátott méltatásokra támaszkodik.

naponként, turistaidőben holmi kisebb búcsújáráshellyel felér.” (Timár Máté)

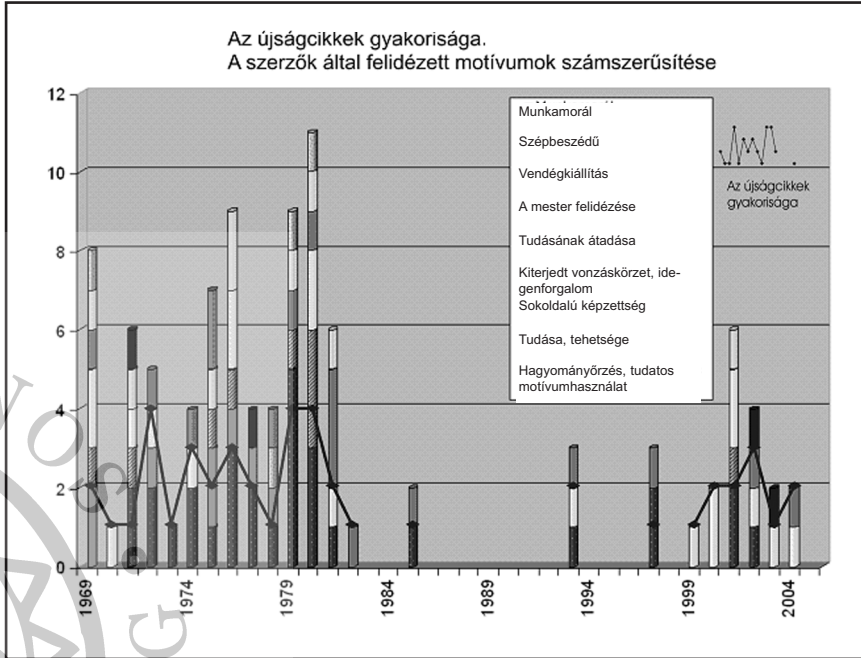
Faragótáborokban, tanfolyamokon türelmesen, módszeresen oktatja, örökíti át a mesterséget.

A Máthé Ferncről megjelent írások jelentős része említést tesz a mesterről, a kálnoki Bálinth Andrásról is.

A „csodálatosan szépbeszédű székely népművész” (Nagy Piroska) vendéghiállításokon, irodalmi kör meghívottjaként elkápráztatja a hallgatóságot észjárásával, szellemes előadási modorával. „Ehhez a színes beszédhez hasonló előadást még sose hallottam – mondta elragadtatva az előadás után az egyik tanárnő. – Ezek után elhiszem, hogy Tamási Áron Ábelje nem kitalált figura. Most én is láttam és hallottam Ábelt.” (Árva Árpád)

A méltatásokban Máthé Ferenc munkájához való viszonyulása, munkamorálja is körvonalazódni látszik. „Mintha a régi ezermesterek nyugtalan-ságát örökölte volna. Mindenhez hozzá mer fogni, és amire egyszer ráteszi a kezét, abból szép, hasznos dolog kerekedik ki. Egyéniségét a sors edzette, a létért való szakadatlan küzdelemben alakult ki. (...) sokat dolgozik és szeretettel.” (Cseke Péter)

Felmutatott eredményei az idő megbecsülésének, a pillanatok kihasználásának, a folyamatos gondolkodásnak, szemlélődő és cselekvő magatartásnak tulajdoníthatnak. „Ez az egész élet egy munkanap – mondja a vargyasi népművész Máthé Ferenc Ilonka, s ebbéli véleményének igazolására nem kell sok szöveget, vérmes érveket fölhoznia; engedd magad végigvezetni a műhelyen, az üveges verandán, a szobákon, a nyolc évvel ezelőtt kezdett faragáshoz, és a nyolc év itthon maradott munkái beszélnek arról, hogyan érti Máthé, az őszülő hajjú, magányos, szenvedélyesen dolgozó művész az élet munkanapjait. – A népművészetet nem lehet »szabad időben« végezni, ez a dolog nyitja! Még akkor is, ha – mint magam is – dolgozik az ember a nagy közösségben, az államnál vagy szövetkezeti alkalmazásban, még akkor is ki kell hogy töltsse az embernek minden idejét a munkának az a fele, amit a művészetre áldoz. Délután, este, éjszaka bújni kell, amíg úgy érzi az ember, hogy meg lehet tartani, be lehet fejezni, sikerülhetett. (...) Hirtelen azt hittem, hogy a népünnepély vonzotta Máthét Bálványosra. Az is, hiszen nem magányos medve, benne él eben a világban, de – a fesztiválban is a faragnivalót kereste. Külföldön is a könyvtárakat bújta, szakkönyveket keresett, lapozgatott, összehasonlítván a maga ismereteit a szakkönyvek adataival.” (Czegő Zoltán)



**2. ábra**

Máthé Ferencnek a sajtóban való jelenléte az 1969 és 1982 közötti időszakban mutat állandóságot. Ebben a periódusban folyamatosan, évente megemlékeznek róla. A legtöbb méltatás, évente négy 1972-ben, 1979-ben és 1980-ban jelenik meg róla. Ezt követően 1974-ben és 1976-ban három, 1969-ben, 1975-ben, 1977-ben, 1981-ben kettő, 1970-ben, 1971-ben, 1973-ban, 1978-ban, 1982-ben egy újságcikk keretei között kerülhet be a köztudatba. 1983-tól 1998-ig, 15 év leforgása alatt mindössze háromszor írnak róla. 1985-ben és 1997-ben egyszer, 1993-ban kétszer. Mi lehet az elhallgatás oka? Kifogytak a szerzők a mondanivalóból? Életének, személyiségének már minden érdemleges vonatkozását feltárták? Már ott él a nyilvánosság tudatában, nincsen szüksége további népszerűsítésre? Vagy munkásságának említése netán már nem tartozik a megtúrt témák közé? Már nem ajánlatos nemzeti értékekről, több évezredes hagyományról, ősi jelképrendszeréről, példaértékű életformáról értekezni az újságok hasábjain? A faragó val-

lomása szerint ez az elhallgatási periódus feltehetően a szekuritáté által megpecsételt dekadens időszakkal hozható összefüggésbe.<sup>8</sup>

1999-től ismét állandósulni látszik a médiában való jelenléte. 1999-ben és 2003-ban egyszer, 2000-ben, 2001-ben, 2004-ben kétszer, 2002-ben 3-szor mutatják be tevékenységi körét, megvalósításait.<sup>9</sup>

Az elmúlt tíz esztendőben tehát a művész irányába egy újabb odafordulás tapasztalható. Magyarországi testvértelepülések hívják meg alkotótáboraikba oktatónak. Az ottani tevékenységeiről a helyi újságok rendszeresen beszámolnak. Ugyanakkor a hazai és magyarországi rádió és televízió kulturális rovatainak szerkesztői is műsorra tűznek egy-egy vele, róla készített interjút, kisfilmet.<sup>10</sup>

### A látószögek, látásmódok ütköztetése

Amint az eddigi körképéből körvonalazódni látszik, Máthé Ferenc vargyasi fafaragó népművészről egyöntetű elismeréssel, tisztelettel, megbecsüléssel nyilatkoznak a különböző médiumok, a sajtó, a kiállítását megtekintő és élményeiket a vendégnaplóban megörökítő látogatók, családtagjai és a falubeliek. Mintha nem létezne, vagy felszámolódott volna az a bántó szembenállás, elutasító magatartás, amit a művész és családja a közösség irányából tapasztal. Értékelik a művészetét, büszkéek rá, örülnek annak, hogy alkotásai ablakot nyitottak a világra, hogy a falut kiemelték a földrajzi elszigeteltségből.

Ennek az ellentmondó megtapasztalásnak, véleményformálásnak a Máthé család, illetve a vargyasiak részéről különféle okai lehetnek. Elképzelhető, hogy nem elég reprezentatív a mintám. Nem a „problémás” személyeket kérdeztem. Nem őszinték a megkérdezettek. A művész „emberének” tekintenek, akivel szemben jobb óvatosnak lenni. Mindazonáltal megválaszolhatatlannak tűnik számomra a kérdés: egyáltalán felmérhető-e

8. Vö. a 7-es lánbjegyzet idézetével. Továbbá: „Sokszor ráfizettem a velem született tehetőségre, emiatt mindig két malomkő közt éltem az életem. Hányszor meg hányszor zaklattak a munkáim miatt, mert tudja, a székely ember legnagyobb dicsősége az irigység. Jöttek a jelentgetések egyre-másra, tizenhaton dolgoztak a szeku-dossiémmon. Ezer dolgot össze-vissza hazudtak rólam, mert az embereknek könnyű csálni és hazudni. Gyakran voltam célkeresztben, és sokan összetársultak a hátam mögött a rosszban.” *Székely Hírmondó* 2003/11.

9. A '90-es évekből a rendelkezésemre bocsátott újságcikkeken kívül még körülbelül tíz méltatás megjelenéséről számol be a faragó jegyzetfüzete. Mivel nem sikerült ezeket előkeresnie, kimaradtak a számszerűsítésből.

10. Hang- és képanyag hiányában ezek értelmezésére nem vállalkozhatom.

egy kívülről jött számára a falu közvéleménye? Meg fognak-e nyílni valaha is egy idegennek, aki kényes kérdéseket feszeget?

A négyféle megközelítés összevetése után úgy gondolom, Máthé Ferenc személyisége kapcsán szét kell választani két erőteljes pólust, emberi és művészi megnyilvánulásait. Művészetének értékvoltához nem fér kétség, alkotásainak művészi színvonalát senki nem kérdőjelezi meg. A megtapasztalt ellenségeskedésnek, konfliktusoknak az oka talán a „nyakas”, „makacs”, „keményfejű székely” minősítésekben, a folyamatosan kinyilvánított igazságérzetében keresendő. A tanulmány azonban az egyes nézőpontok láttatásán túl képtelen kinyomozni a személyes sérelmek mozgatórugóit, képtelen tetten érni a tényleges, valóság-hú viszonyulásokat. A kultúra ugyanis csak azok számára mutatkozik meg a maga teljes valóságában, akik benne, vele együtt élnek. A kívülről érkező kutató pozíciója megértésre tett kísérlet csupán.



**Irodalom**

GEERTZ, Clifford

1994 *Az értelmezés hatalma. Antropológiai írások.* Budapest

GERGEN, Kenneth J.– GERGEN, Mary M.

2001 A narratívumok és az én mint viszonyrendszer. In: László János (szerk.): *Narratívák 5. Narratív pszichológia.* Budapest, 77–119.

THOMAS, William I.–ZNANIECKI, Florian

2004 *A lengyel paraszt Európában és Amerikában.* 4. kötet. Budapest

TÓTH Mária  
1998 Az élettörténetben megjelenő etnikai identitás. In: Szűcs Alexandra (szerk.): *Hagyomány és modernizáció a kultúrában és a néprajzban.* Budapest, 77–92.

TÓTH Olga

1990 Az életút (life course) kutatásokról. *Társadalomtudomány* 3–4. 57–63.





**Kinda István**

## **Tradicionális mesterség és profitorientált életstratégiák**

### **Jövedelemszerzési technikák egy háromszéki cigány közösségben**

#### **1. Bevezető**

Elemzésemben a téglavetés mint tradicionális mesterség és termelői magatartás erőterében az 1990-es évektől napjainkig végbement gazdasági és társadalmi folyamatokra, Nagyborosnyó község cigány<sup>1</sup> társadalmának a téglavetés és a külföldi vendégmunka elütő alternatívái, illetve speciális együttműködési közötti többszörös rétegzettségére koncentrálok.

Nagyborosnyó község az egykori Háromszék,<sup>2</sup> ezen belül Sepsiszek települése, további hat falu – Cófalva, Lécfalva, Várhegy, Feldoboly, Kisborosnyó és Kispatak – községközpontja. A faluban nincs gázvezeték és nincs kábeltévé-hálózat. Az oktatás az I–VIII. osztályos iskolában zajlik, a vallási élet szintere egy református és egy római katolikus templom, valamint a Jehova Tanúinak Királyság-terme. A faluban több kereskedelmi egység működik, köztük öt vegyes, egy ipari cikket forgalmazó üzlet, egy cukrászda és négy kocsmá.<sup>3</sup>

A hét településből álló székely község 3112 fős lakosságából Nagyborosnyón jelenleg 1515 személy él.<sup>4</sup> Etnikai összetétele az 1992-es népszámlálás alapján számszerűsítve a következőképpen alakult: az akkor 1442-es lélekszámú faluban 35 román, 1301 magyar és 106 cigány élt (Varga E. 1998. 82.). Az etnikai mutatók azonban még jelzésszerűen sem közelítik meg a reális nemzetiségi arányokat, mivel a falubeliek, a környező települések lakóinak meglátásai és saját tapasztalataim szerint Nagyborosnyó

1. A *cigány* megnevezés előítélet-mentes jelentéstartalmával dolgozom írásomban. Használatát a *roma* megnevezés helyett a faluban használatos, az öndefinícióra és a kizárásos szempontú, etnikai alapú megkülönböztetésre alkalmazott *cigány* etnonim indokolja. A hivatalos népszámlálási statisztika 1992-ben az 1442 fős faluban 106 cigányt jelöl (lásd Varga E. 1998. 82.). A helyi lakosok (magyarok és magukat cigánynak valló személyek egyaránt) a cigányok közösségen belüli létszámát 50–55 százalékban határozzák meg.

2. 1968-tól Kovászna megye.

3. Van cigány kézben lévő kereskedelmi egység is.

4. 2002-es adat a polgármesteri hivatal közlése alapján.

lakosságának körülbelül 35-40 százaléka cigány etnikumú. A jelentős arányú cigányság – az országos átlaghoz hasonlóan (Achim 2001. 230.) – előrehaladott asszimilációs fázisban van: nincs jellegzetes cigány viseletük, és egyetlen cigány nyelvjárást sem ismernek. Magyar anyanyelvükkel viszonylag teljes a régió magyar lakosságába való beolvadásuk.

Nagyborosnyó magyar–cigány lakosságot feltüntetető etnikai térképére a heterogenitás, a diaszpóraszerű egymásmellettség jellemző. Az etnikai különbségek legmegfoghatóbb jelei a mindennapok kulturális megnyilvánulásaiban, a két etnikum erőteljesen differenciált életstratégiáiban,<sup>5</sup> a mindennapi élet erkölcsi mutatóiban, és nem utolsósorban a vallásgyakorlásban fedezhetők fel. A cigány–magyar együttélés ütközésmentes felszíni képe mögött személyi konfliktusok, társadalmi-etnikai frusztráltság, kisebbségi komplexusok és az ezeket kiváltó eltolódott gazdasági erővonalak érzékelhetők. A helyzet komplexitását fokozza, hogy az etnikai és szocio-ökonómiai jelenségek mellett erőteljes vallási-felekezeti aspektus is kidomborodik a Jehova Tanúi<sup>6</sup> és a református csoportok közti szembenállásban, ami szintén gazdasági téren csapódik le, és végső soron a lokális társadalmi rétegződés egyik meghatározó komponensévé válik.<sup>7</sup>

Kutatásom kiindulópontja az a hipotézis, hogy a falu cigány társadalma több, a gazdasági állapotot meghatározó életstratégiák mentén (nem genealógiailag!) elkülönülő csoportra oszlik, amelyek pozicionálódása a rendszerváltozás óta eltelt tizenöt év alatt nagyrészt végbement – egy csoport nagyon szegény maradt, a másik meggazdagodott –, és feltételezem, hogy ez a szereposztás nagy vonalakban állandósult, és kihat a következő időszakokra is. A csoportok lehatárolása kutatói szemszögből releváns, a cigány lakosság belső rétegzettségének árnyaltabb megragadását szolgálja. Már az elején jelezném, hogy az általam elkülönített csoportok között fennáll a mindennapi kommunikáció – akár gazdasági (téglavetés és/vagy vásárlás), akár szociális indíttatások (pl. sok szektásnak reformátusok a rokonai) miatt. Nagyobb felbontásban egy szegény és egy gazdagabb csoportot

5. A falu öregedő magyar lakossága túlnyomórészt mezőgazdasággal és állattartással foglalkozik. Az aktívabb korcsoport igyekszik cégek alkalmazásába kerülni a környező városokban, ami rövidebb távon ingázó, majd kétlaki, végül teljesen kiköltöző magyar lakosságot eredményez.

6. Az 1992-es statisztika 129 egyéb vallásút – azaz Jehova Tanúit – tart nyilván (Varga E. 1998. 132.). Azóta számuk tovább gyarapodott.

7. A szektásodást és annak gazdasági dimenzióit ebben a dolgozatban nem tárgyalom. Külön tanulmányt érdemel annak vizsgálata, hogyan függ össze a vallási konverzió a gazdasági felemelkedéssel, amit jelen esetben általános rácsodálkozás és kisebb mértékű társadalmi elismerés követ.

különíték el: ez utóbbi csoport profitorientált tevékenységeinek függvényében még tovább szegmentálódik (ami a megvalósított és főleg a nyilvánosságban megjelenített jövedelmekben mutatkozik meg).<sup>8</sup>

Az általam elkülönített cigány csoportok tehát:

*Szegény:*

– Itthon tevékenykedő, legfőképpen téglavetéssel, gyűjtögetéssel (vas és egyéb, beadásra szánt hulladék, éti csiga, gomba) foglalkozó, esetleg mezőgazdasági jellegű napszámos munkát is vállaló csoport.

*Gazdag(abb):*

– Külföldi (munka)migrációban árukereskedelemmel (kínai piaci portékák), üzleteléssel, sefteléssel foglalkozó, az itthoni téglavetés egyes fázisaiba időszakosan bekapcsolódó csoport.

– Külföldi stabil munkahellyel (szakképzetlen munkásként gazdaságoknál, építkezéseknél) rendelkezők (esetükben kisebb a jövedelem, mint az üzletelők esetében).

– Külföldön autók viszonteladásából származó és egyéb, nem tisztázott forrású jövedelmeket felhalmozó<sup>9</sup> szűk csoport. Ők állnak a cigány lakosság gazdasági struktúrájának a legtetetjén.

A szegény és a gazdag csoportok felekezeti vonatkozásai: a református cigányok jelentős hányada a szegény csoportba tartozik, a Jehova Tanúi javarésze migráns, azaz a gazdagabb csoportba tartozó család tagja.

Meglátásom szerint a szegmentáltság a tehetősebb csoport további gazdasági előrelépéséhez, a szegényeknek pedig beláthatatlan idejű gazdasági stagnálásához, vegetálásához, tartós szegénységhez vezet, és ezzel fenntartja a lokális egyenlőtlenségek rendszerét. Nem azt állítom, hogy a gazdasági alapon meghúzott határok közt lehetetlen az átlépés, hanem azt, hogy a kiugrás előfeltételének tekintett életstratégiákat – többek közt a munkaetikát is – követő családok olyan kényszer-, illetve versenyhelyzetet alakítottak ki, amely a szegények számára előnytelen feltételeket teremt a stagnálásból való kilépéshez (a legnagyobb problémát számukra az útlevel és a megszerzése körüli hivatalos procedúra jelenti). A tehetősebbek a munkaerő-piac és gazdasági struktúra réseibe oly módon illeszkedtek, hogy a tevékenységüket ellehetetlenítő szabályok, törvények életbe léptetéséig és következetes alkalmazásáig nem tartom valószínűnek e családok látványos gazdasági

8. Ez a társadalmi távolság és gazdasági alapú polarizáció ugyanakkor erőteljesebben mutatkozik meg a cigány lakosságon belül, mint a magyar közösség életében.

9. A látványos meggazdagodást elítélő itthoni közvéleményben a *nem tisztázott eredetű jövedelmek* lopásból származnak.

visszaesését. Tanulmányomban ezt az előfeltevést kívánom alátámasztani a különböző csoportokban vizsgált gyakorlatok – életstratégiák, profitorientált gazdasági tevékenységek – bemutatásával és értelmezésével.

Előfeltevésem ellenőrzésére a legfontosabb kérdéseim: miből élnek, illetve miből gyarapodnak anyagilag a nagyborosnyói cigányok? Milyen szerepet játszanak jövedelemstruktúrájukban a láthatatlan gazdaság lehetőségei? (Kemény 2000. 7–38.) Hol helyezhető el sokszínű gazdasági tevékenységük az erkölcsi értékek és a legalitás rendjében? A kérdésekre adott válaszokat a nagyborosnyói cigányok életstratégiáinak és jövedelemszerzési technikáinak bemutatásából és értelmezéséből próbálom kihámozni. Ugyanakkor próbálom megfigyelhetővé tenni azokat a folyamatokat, amelyek a gazdasági mérleg cigányok javára való billenését és ezáltal a magyar–cigány interetnikus kapcsolatok gyökeres átrendeződését segítették elő. Az utóbbi másfél évtized társadalmi mozgásait pedig az identitás, identitásváltás, illetve kultúráváltás problémájának felvetésével kívánom megragadni.

## **2. ... azóta örökkéig nyomjuk. Előzmények**

A cigányok megjelenése Háromszéken – más erdélyi régiókhoz hasonlóan – a 15. században történt, amikor elsősorban Moldva és Havasalföld felől közelítettek Brassó irányába (Albert 1998. 81; Pozsony 1998. 111.). A 17. század végéről fennmaradt összeírás a háromszéki cigányok mesterségeit is megjelöli. Itt találunk adatot a híres téglavető cigányokra vonatkozóan, akiket az uradalmakban és a faluközösségekben is szívesen láttak, és akik a különböző helységekből évente megújított szerződéssel végezték munkájukat (Albert 1998. 88; Achim 2001. 222–223.). A téglavetés hagyományos jövedelemforrás, ugyanakkor etnikum-specifikus tevékenység Nagyborosnyón.

A kollektív emlékezet is hangsúlyozza a téglavetői gyakorlat ősiségét. A nagyborosnyói cigányok széles rétegének tradicionális népi mestersége és egyben fő megélhetési forrása már a kommunizmus előtti évtizedekben a téglavetés volt. A kisléptékű (családi) gazdasági üzemszervezetben folytatott termelői tevékenység helyi kialakulásának meghatározója a falu kedvező természetföldrajzi tényezője, a téglavetésnek megfelelő minőségű föld megléte. A falun végigfolyó, a Kovászna vizébe ömlő Nagy-patak alsóbb és felsőbb szakaszai mentén kiváló föld található a téglavetés céljára, amely összetételi arányait tekintve fele homok és fele agyag kell hogy legyen. A lehetőséget a falu cigány lakossága aknáztta ki, amely a megfelelő technikai tudás birtokában már az államosítás előtt nagyobb tételben állított elő építkezéshez alkalmas téglát.

A kommunizmus alatt a nagyborosnyói téglavető cigányok magánjellegű tevékenységét fokozatosan beszüntették, és államilag engedélyezett-támogatott üzemszervezetben folytathatták azt itthon és román vidékeken. Borosnyói cigányok állították elő például a Bodzaforduló (Întorsura Buzăului), Törösvár (Bran), Újtohán (Tohanu Nou), Barcarozsnyó (Râșnov) kollektív gazdaságai építéséhez szükséges téglamennyiséget az ottani helyszíneken,<sup>10</sup> ezen felül az adott helységek néptanácsai és a magánszemélyek megrendeléseinek is eleget tettek. Ez a szezonális kereset úgy volt a leginkább megvalósítható, hogy az egész család tavasszal a helyszínre költözött, ahol szállást, ételmet és megfelelő munkakörülményeket biztosítottak számukra.<sup>11</sup>

Az állami adórendszert oly módon vonatkoztatták rájuk például az 1980-as években, hogy 1000 téglá után 25 lejes adóra kötelezték őket. A szabályozás alóli kibúvót a helyi tanács tagokkal való jó viszony kiépítése jelenthette, amely mindkét fél számára jelentős, az államkassza kárát jelentő hasznot hozott.<sup>12</sup>

Emellett a borosnyói cigányok kisebb hányada alacsony szakképesítéssel a környező városok (Brassó, Sepsiszentgyörgy, Kézdivásárhely, Kovászna) ipari egységeiben helyezkedett el. Közülük néhányan a munkahely mellett alternatív-kiegészítő jövedelemforrásként téglavetéssel is foglalkoztak.

A rendszerváltás után a téglavetésen alapuló időszakos belső munkamigráció megszűnt. A cigány lakosság belső munkaerő-migrációban résztvevő csoportja hazakerülve nagy tételekben kezdte kitermelni a ki nem mért és parlagon hagyott községi területekről a téglá előállításához szükséges földet. Ezt az is elősegítette, hogy a polgármesteri funkciót 1990-től olyan személy tölti be, aki a cigány lakosság nagyarányú szavazati támogatását azzal hálálta meg, hogy eltörölte a helyi tanács által a téglavetőkre korábban kiírt adórendszert; azóta a cigányok szabadon vetik a téglát.

10. A téglavetésre alkalmas föld nem ritka, a folyóvizek árterületeinek földminősége általában megfelelő a kitermelésnek.

11. Ez a gazdasági megfontolásból történő belső migráció kezdettől fogva jellemezte a romániai cigányságot, a szocializmus évtizedeiben különböző csoportjaik például idényjellegű agrármunkákat is vállaltak helyi és távoli állami gazdaságokban (IAS) (Vö. Achim 2001. 222.).

12. A korrupció, az ellenőrző biztosok megvesztegetése más – akár szintén tradicionális népi mesterségekből (pl. szénégetés) kinövő – iparágakban is általános volt a kommunizmus alatt (lásd Kinda – Peti 2004. 203–225.).

A kézzel gyúrt téglá minősége kiválónak mondható. A gyári téglához viszonyított kedvező ára (négyszer-ötször olcsóbb) a korábban kialakult felvevőpiac – főleg Kovászna és Brassó megyék – távolabbi felvásárlóit is a községbe vonzotta, s ez jelentősen hozzájárult a borosnyói cigánytégla hírének rendszerváltás utáni újabb feleledéséhez, amely a maga során újabb megrendelőket, felvásárlókat csábított Nagyborosnyóra: *Ez vékonyabbacska s jobban kiég. (...) Az egész környékről ide jönnek. Mit mondjunk, 100 kilométerre, 200 kilométerre [viszik] – újságokba vannak: nagyborosnyói téglá..., s jönnek.* (1)

### 3. A téglavetéssel erősen nagy baj van! A téglavetés összetevői

1990-ben, a földek újraosztásának idején igénylés szerint a cigány családoknak is mértek 30–50 ár földet, ezt azonban – mint később nyilvánvalóvá vált – csak nagyon kevés család művelte folyamatosan. Legtöbbjük egy-két év használat után felhagyott a parcella megmunkálásával, és inkább a pénzhaszonnal járó téglavetéssel kezdett foglalkozni (ennek a munkamorálra visszavezethető okait a későbbiekben tárgyalom).

1993-ig a jelenlegi *üzletelő* cigányok mindegyike megfordult már Magyarországon, s világosan látta, hogy a sikeres jövőt nem a szülők túlélési stratégiájaként megismert téglavetéssel, hanem a határokon kívüli ügyeskedéssel, *cigánnak való* kereskedéssel biztosíthatja be. Ez a csoport azokat a fiatalabb (30–40 év közötti) családokat – és főleg családfőket – integrálta, amelyek tagjai a múlt rendszerben állami alkalmazottként dolgoztak valamilyen iparágban, és amelyek a rendszerváltás utáni munkanélküliség áldozataiként elsőnek kerültek az utcára. Később ezek gyerekei is bekapcsolódtak a jövedelemszerzésbe, így a jelenlegi „vendégmunkások” két generációba, egy középkorú és egy fiatal, az 1990-es évek közepétől már 10–12 éves korban a kereskedésbe szocializálódó csoportba sorolhatók.

A kizárólagosan téglavetésre szakosodott cigányok az állami munkahelyeken dolgozók tőketartalékaihoz<sup>13</sup> képest egyáltalán nem rendelkeztek induló tőkével egy esetleges önállósuláshoz, így kényszerpályára szorulva a téglavetést a létfenntartás érdekében tovább kellett folytatniuk. A téglatermelés faluszintű fokozódásához hozzájárultak a hazatérő migráns családok támasztotta igények, ugyanis a magyarországi jövedelmeket kezdettől fog-

<sup>13</sup> A tőketartalék sok esetben az útlevel kiváltásához és az első utazáshoz szükséges anyagi feltételeket jelenti. A mai viszonyokhoz képest a kommunizmus idején nem beszélhetünk *gazdag* nagyborosnyói cigány családról.



va központi fekvésű telkek és ingatlanok vásárlására,<sup>14</sup> azok kibővítésére, illetve új lakóházak építésére fordították. Ezt az építőanyag-igényt a nyomor miatt helyhez kötött téglavetők elégítették ki.

A két csoportot (ittthoniak és migránsok) gazdasági szinten a téglavetés kapcsolja össze. 1993–1994 táján már elkülönülni látszott a *téglavetők* és a *(tégla)vettető*k csoportja. A téglavetői munka nehéz, sáros, mindemellert alacsony presztízsű. A legnagyobb erőfeszítést a sár megdagasztása, formába gyúrása kívánja, a napon megszáritott *fekete* téglakiegyetése már a munkafolyamat kényelmesebb fázisát jelenti. Az itthon maradtak által kitermelt téglamennyiség számottevő részét előzetes megállapodás vagy spontán döntés alapján a szintén borosnyói, de a *Magyarba* járó cigányok vásárolják fel. Az első szakaszt, a tényleges téglavetést a migráns csoport az itthon maradt téglavetőkre bízta, a nehéz és időigényes fizikai munkát nem vállalják. A házépítéseikhez szükséges téglamennyiséget a falubeliektől így *feketén*, azaz kiegyetetlenül vásárolják meg, lényegesen olcsóbban, mint a kiegyetett, kész téglát. Ők megtehetik, hogy a mesterségnek csak azon részét folytassák (bár a többihez is értenek), amely kevesebb munkaráfordítással, viszont magas haszonnal jár.<sup>15</sup>

Hagyományos mesterségük egyes fázisait akkor gyakorolják, amikor a magyarországi időszaki munkájuk szünetel. Többen a technika fejlesztését, a környéken ritka téglaprés<sup>16</sup> megvásárlását tervezik: *Ha véletlenül tud valahol téglaprést... tíz ember nekiáll, úgy könnyebbecske.*

#### **4. Soknak béhozta Magyarországot! Munkamigráció**

Kétségtelen, hogy a Nagyborosnyó cigány- és ösztársadalmára jellemző markáns gazdasági szegmentáltság a Magyarországon munkát vállaló vagy üzletelő cigány családok meggazdagodásának eredménye. A külföldi jövedelmek itthoni látványos befektetése nyomán az itthon maradt cigány és magyar családok a migráns cigány családokhoz miszticizáló, gazdasági jólétet kiemelő narratívumokat kapcsolnak. *Soknak béhozta Magyarország a gazdagságot. Villákat építenek, két-három kocsit az udvaron... nem*

14 Ezeket minden esetben városra költöző, vagy az öregek elhalása után onnan haza nem költöző magyar családoktól vásárolták fel.

15. Ha saját szükséglet kielégítését célozza meg ez a fajta tevékenységük, szinte feleannyiba kerül az építőanyag, mintha készen vásárolnák meg. Abban az esetben, ha eladásra szánják a téglát, hasznuk több mint megduplázódik.

16. Ezt villany- vagy benzinmotor hajtja, de legalább 10 ember kell hozzá, akik adagolják belé a sarat. Ezzel a géppel egy nap alatt akár 10 000–12 000, egy jó katlanra való téglát is ki lehet vetni.

*házakat, hanem palotákat, itt a faluban hogy menyen lefelé... nem ilyen szerencsétlenség van, mind itt a gödrökbe.* (2) 1990 után a vendégmunkás/seftelő cigány családok gyors és látványos gazdasági kiugrásával nemcsak az etnikumon belüli, de az etnikumközi szimbolikus versengés is fokozottabbá vált: a nyugati típusú házak, villák építése, az autók vásárlása az őket övező jólétet volt hivatott kommunikálni a közösség fele.<sup>17</sup>

Az itthon maradt családoknak csupán a téglavetésből ilyen beruházásokra nem futja, a meggazdagodás kizárólag *azoknak sikerült, akik járják Magyarországot. Akik nem tudnak menni, még nem vótak, azok fődig szegények. Hozza három-négy kocsit, az haladás.* (2) Az aktív (migráns) csoporttal ellentétben az itthon maradtak tehetetlenek, a bizonytalan állami juttatásokra szorulnak: *most kapjuk azt a segédet, azt a szociált a néptanáctól – na de aztat négy hónapja nem kaptuk* (2). Sok család számára ez az egyetlen jövedelem az esetleges *téglapénz* mellett. Tudják, helyzetükből kimozdulást a Magyarországra való kiutazás hozna, viszont hiányzik az első lépéshez szükséges alaptőke: *Miből csináltassak pasaportot, ha nincs pénz?* (2)

A nagyarányú kilépés a cigányoknál újfajta életstílus kialakítását eredményezte. A leglátványosabb<sup>18</sup> tőkegyarapodás abban az esetben érhető el, ha a család több időt – két-három hónapot – is kinn tartózkodik. *Ezek itt lenn nem voltak itthon három hónapig. Most jöttek haza némrég, egymillió forintot hoztak! Már vissza is mentek.* (3) Az üzletelő cigányok úgy számolnak, hogy az a családtag vagy ismerős, aki előttük már egy héttel korábban visszamegy, érkezésükre már kb. 80–100 000 forint készpénzzel (értsd: nyereséggel) rendelkezik. Hazatéréskor igen fontos szerepe van a reprezentációnak, a megszerzett jövedelmet kívánatos minél látványosabb befektetésre fordítani. Ilyenkor a presztízsfogyasztás révén hozzák tudomására a szűkebb környezetnek az elmúlt időszak gazdasági sikereit (vö. Fábíán–Kolosi–Róbert 2000. 225–228.). A magánvagyonnal való villogá-

17. Például a cigány családoknál a mobiltelefon általános használatban van, de előfordul a digitális fényképezőgép és videokamera is. A gazdasági tőke az adott társadalmi (nyilvános) kontextusban szimbolikus tőkeként funkcionál. (Bővebben lásd Bourdieu 1978. 379–401.)

18. Korábban említettem, hogy a cigányok gazdasági mércéjének alapja a *reprezentált jövedelem*, azaz a látványosan befektetett tőke. A cigányságra hatványozottan jellemző kulturális megnyilvánulásként kezelve a rivalizáló szándékú reprezentációs hajlamot, magam is elfogadtam alapként a reprezentált jövedelmeket a gazdasági hierarchia felállításakor. (Erre a cigánycsoportra nem jellemző az a típusú tőkefelhalmozás, amelyet a sátoros vagy vándorcigányok gyakoroltak aranytartalékok létrehozásával és bővítésével – lásd Achim 2001. 232.) A közvélemény a magyar és a cigány lakosság összetételekor a cigányságot éppen a látványos tőkeberuházások miatt tartja gazdagabbnak a magyar lakoságnál, nem számolva a magyarok tartalékoló-felhalmozó életstratégiáival, a vagyon visszafogottabb reprezentációs formáival.

son túlmenően erőteljes, a helybéli magyar gazdákkal és a környező települések cigányaival szemben fogalmazódó lokális cigány-identitással (azaz: nagyborosnyói cigány identitással) szembesülünk: *Ezeknek nincs régi Daciájuk. Mind csak Logan, Cielo, Opel. A faluba itt nálunk van vagy öt Logan. Ejisze Romániába még nincs ötven Logan, s öt van a borosnyói cigányoknak. A parasztnak belé vannak feketedve az 1300-as Daciájukba.* (4)

A migráns életforma az esetlegesen itthon maradt családtagok életvitelét is meghatározza. Gyakoribb azonban, hogy az egész család kiveszi részét a jövedelemszerzésből. Gyerekeiket például egyes szülők nem hagyják magukra itthon, az iskolából elkéretetik, és elviszik magukkal Magyarországra; itthon ilyen időszakokban senki sem marad.<sup>19</sup>

*Ha kicsi, a gyerekeknek Magyarországon semmi feladata nincs, nézi a tévét, há mit csináljon, vár münköt haza.* (5) A nagyobbak és a felnőttek különböző időszaki munkákat végeznek, a férfiak közül többen az építkezésnél segédmunkások, az asszonyok a kínai piacról felvásárolt portékával járják a várost vagy a környező falvakat.

A megélt gyakorlatok adaptációja található meg a szocializmus idején állami munkahelyen dolgozó férfiaknál: Ők Magyarországon jelenleg is arra törekednek, hogy kétkezi munkásként lehetőleg állandó alkalmazást nyerjenek egy-egy vállalkozás körül (ez a szerződés természetesen informális jellegű, azaz feketemunkát jelent). Ez a munkavállalás rendszeres és biztos jövedelmet jelent az üzletelés bizonytalan sikerével szemben, de a tapasztalat azt mutatja, hogy az így szerzett jövedelmek lényegesen kisebbek a pénzből pénzt csináló seftelők hasznánál. A fiatalon bekapcsolódottak kizárólag a különböző portékák árusítására szakosodtak. Az egy hónap alatt megvalósított profit a munkások esetében személyenként legkevesebb nettó 70–80 000 forint. A piacozó cigányok ennél jóval többet, 150 000 forint körül (és fölött) keresnek.

A munkások és a seftelők mellett kiválni látszik egy gazdagabb csoport,<sup>20</sup> amely Magyarországon autók viszonteladásából és egyéb, nem tisztázott eredetű jövedelmek felhalmozásából teremtett itthon kényelmesebb életfeltételeket magának. Foglalkozástól függetlenül közös vonás a külföldre járó cigány családoknál, hogy elvándorlásra nem gondolnak, a megszerzett tőkét kizárólag itthon fektetik be, leggyakrabban házépítésre, vagy a háztartás felszerelésének bővítésére fordítják.

19. Több család az egész telet Magyarországon tölti. Haza huzamosabb időre csak akkor jönnek, ha beindult a téglaszézon.

20. Lásd a *Bevezető*beli tagolást!

A forintban mért jelentős jövedelem mellett a téglavetés még mindig megkülönböztetett fontosságú a családi jövedelemstruktúra szempontjából. Említettem, hogy a saját ház építésére megrendelt téglát nem ők maguk gyúrnák, de a kiadások csökkentése érdekében maguk égetik ki. A vállalkozó szelleműek a külföldi jövedelemszerzés szüneteiben itthon is tőkegyarapításra törekednek. Ennek rövid idő alatt bejárható útja az, hogy a feketén felvásárolt téglát kiegészítve a helyi téglapiachoz igazított árban eladják.<sup>21</sup>

A házépítés vagy eladás céljára téglát égető csoportok mellett újabban megjelent egy szűk forgalmazói réteg is, amely ezt a tevékenységet a seftelésből/égetésből származó jövedelem kiegészítése érdekében vállalja. Ennek a néhány személynek kiépült informális kapcsolatai vannak a megyén kívül is, kapcsolathálójukat az informális gazdaság működtetésére is fel tudják használni. Fogalmuk van a tranzakció jogi-közgazdasági vonatkozásairól, vállalják, hogy az írásos szerződésbe foglalt téglamennyiséget rövid időn belül előállítják. Ezután sorra járnak azokat a cigány családokat, akiknek kész termékük van, és megállapodnak az eladási árban. Az összeget a megrendelő egyben fizeti ki a forgalmazónak, aki a megfelelő részesedés levonása után kiosztja a termelőknek a megállapodás szerinti pénzüsszeget. A téglát előállító cigányok nyeresége abban áll, hogy egyszerre adhatják el az árut, amiért egy összegben kapják a fizetést; a megrendelő megtakarítja az utánajárást, amivel összegyűjtene 400–500 000 téglát; az ügylet lebonyolítója pedig a termelők felől lenyomja, a megrendelő oldalán megemeli az árat, az így adódó különbség pedig saját tiszta nyeresége. A forgalmazói státus (egyelőre) elfogadott a cigány közösségben, tevékenységének hasznát elismerik: *ismeretség kell hozzá... úgy csinálják, hogy mindenkinek megérje*. Ők a téglavetés körül kialakult informális gazdaság közvetítői, szerepük ezért kiemelt fontosságú (vö. Szabó Á. 2004. 122–144.). Ez a fajta kapcsolati tőkére épülő vállalkozói magatartás teljes egészében összeegyeztethető a termelői-gazdálkodói habitussal, nem követeli a tevékenységek végleges különválasztását – maguk is égetnek feketén felvásárolt téglát saját jövedelemszerzés érdekében –, csupán szezonális-alkalomszerű önállósulást feltételez, igény esetén válnak közvetítőkké.

21. Az üzlet érzékeltetéseként: 10 000 téglát feketén kb. 7 millió lejért vásárolnak meg. Kb. 5 millióra hozatnak fát és két nap alatt kiégetik. A 10 000 téglát ennyi pénz- és energiaráfordítással már kb. 20 millióért bocsátják áruba.

### 5. Munka nélkül akar a cigán gazdagodni...

#### Munkastratégiák és etikai összefüggéseik

Az itthon téglavetőként dolgozó cigányok tevékenysége szezonális. A nyári időszakra korlátozódó munkavégzés azt jelenti, hogy minél több téglát előállításával lényegében ekkor kell gondoskodniuk az egész évi jövedelmükről. Az erre az időszakra vonatkozó beszámolókat a munka embertelenül nehéz jellegét, a nélkülözést és a megerőltető fizikai munka egészségre káros hatásait emelik ki. A téglavetéshez kapcsolódó legkellemesebb fázis az áruba bocsátás pillanata, és a lehető legkedvezőbb ár behajtása. Ezek a cigányok, mint mondják, nem mások becsapásával, hanem megfeszített munkával próbálnak megélhetést szerezni. Amellett, hogy a faluban *becsületes emberek*nek tartják a keményen dolgozó téglavetőket, e szegényebb csoport számlájára írják a magyar gazdák a sorozatos mezőlopásokat. A cigányok némelyike maga is beismeri, hogy a túlélés érdekében alkalmanként lopásra kényszerül. A téli tüzelőt szorultság esetén a szomszédos farakásból pótolják, de az is előfordul, hogy *oda-odamenyünk* [a szomszéd faházához], *s égy lécet, valamit, leszedünk rólla, s tesszük a tűzre...* (1)

Ezzel szemben a migráns csoport gyors, látványos meggazdagodását méltató narratívák kétkedéssel telítettek, a *Magyarba* járó cigányok illegális gazdasági-kereskedelmi tevékenységét emelik ki: *Máma elmennek, mán egy hét múlva jönnek haza. Ilyen sok pénzzel. [Mit csinálnak ők ott?]* – *Falaznak.* [Kőművesmunkával foglalkoznak?] *Falaznak – azt jelenti, hogy lopnak. Maga a ruhát – vagy nem tudom mit, egy cipőt – elad ötezer forintért, s úgy es van, hogy eladja tízezer forintért. Magának úgyes mindegy. S ebből ők nyernek. [...]* Amit vesznek ötszázétt, ezerétt, eladják még húszezerétt is – *vannak ezek a kávéfőzők, ezek a finom dolgok, van, hogy megveszik ötezerétt s eladják tizenötezerétt, ötvenezer forintért is.* (6)

A hosszabb ideje *kinn* dolgozó árusok magyarországi tevékenységi körzetükben kiépített kapcsolathálóval rendelkeznek, ez a társadalmi háttérbiztosítás nemcsak a városon belülre, hanem a környező településekre is kiterjed. Egy román kutató társadalomtörténeti jellegű művében erre vonatkozóan a cigány etnikumról úgy beszél, mint amely kiválóan elsajátította a „szociális önvédelem szabályait” (Achim 2001. 239.). Bevallásuk szerint üzleti sikereiket a vásárló tudatlanságának, megtéveszthetőségének, illetve saját talpraesettségüknek köszönhetik. A vásárlónak a cigány áruval szemben tanúsított bizalma az üzletelő cigány részéről ravasz számítással, előre kigondolt manipulációval, kipróbált üzleti stratégiával találkozhat. *Vannak kliensek, akik csak hozzám jönnek, ha valami kell. Az öcsémtől*



*nem vettek, pedig ugyanazt árulta; a vénasszony egy fél napig keresett, me megbízott bennem, azelőtt is tőlem vett. Félt, nehogy átverjék... így átvertem én.* (7) Az üzleti siker titka az áru minőségében, az „eredeti” árukínálatban, de legfőképpen a jó emberismeretben rejlik: [Mennyibe adjátok a szőnyeget?] *Kit hogy lehet béhúzni. Már látszik az emberről, lehet-e vele üzletelni. Mikor szóba álltal vele, már meg van fogva. Ott a pénztárcát ki kell üríteni.* [Hol veszitek a portékát?] *Józsefvárosba a piacon. [...] Hazudunk, mondjuk, hogy erdélyi, eredeti kolozsvári gyapjú, közbe kínai. Honnan tudja, hogy mi az. Örvend, hogy olcsón megkapja.* (7) A vallomást tevő húszéves fiatalember ilyen tevékenységgel már összegyűjtötte egy új autó árát, jelenleg házépítésbe szeretne fogni. Vállalkozása a családon belül sem példa nélküli, két fiútestvére és szülei ugyanezt a jövőorientált tőkeszerző/felhalmozó stratégiát követik.

A sikeres, előrelépő üzleti modell ellenpéldájaként Miki (31 éves) helyzetét vázolom. Ő azon kevesek közé tartozik, akik baráti kölcsön felvételével abbahagyhatták a téglavetést és kiutazhattak Magyarországra szerencsét próbálni. Több éves kereskedése után sem tud számottevő eredményt felmutatni. Miki a pillanatnyi szükségletek kielégítését tekintette elsődrendű célnak, a felélő-pazarló életvitel megtestesítője. Tartózkodási idejének ideiglenességét nem vette számításba, ezért a több mint egy hónapig illegálisan az országban tartózkodó fiatalembert egy évre kitiltották, *kipecsételték* az országból.

Miki a piacon vásárolt eszközökkel kereskedett. Üzletelő technikájáról és sikertelenségének okáról maga vall: *Én nagyon sokat csináltam, egy hónapba 150–200 ezeret. Csak nagy huligán vagyok, ilyen finom cigiket szívtam, még ammellett pókerozni, én abba vótam bele... család nincs, tudod.* (8)

A piacozás etikája a borosnyói cigányok értelmezésében megköveteli, hogy az üzletelés révén „győzelmet arassanak a gőgös parasztok felett.”<sup>22</sup>

*Vettem a tápcsőt [távcsőt] 800 forintért, érted-é. Eladtam izé, darabját nyolcér [nyolc ezerért], hétér, öté, négyé, háromé, kettőét is adtam, mikor megszorultam, tudod.*

[Hol szoktál bevásárolni?] *A józsefvárosi piacon. [...] Három lámpát vettem, vettem tíz bicskát, vettem két tápcsövet [távcsövet], de ilyen drágák, hogy digitális, tudod; nem digitális, nem eredeti, csak hogy ilyen számok vótak benne az ablakba. Azt mondtam nekik, hogy bemérik a kilomé-*

22. Lásd Michael Sinclair Stewartnak az általa Harangosnak nevezett cigány telep szociálandropológiai bemutatását (Stewart 1994. Lásd még Prónai 1995. 123.).



tert, digitális. Há menyek, két srác be van ülve az autóba, bekopogok: Heló fiúk! Szevasz. Olcsójános vagyok, mondom, haver. Há mit árulsz, aszongya – jó, komoly srácok voltak. Mondom, ide be vót téve két távcső, ki se látszottak, megmutattam nekik: Vigyázz, mondom, ez nem olyan, amilyeneket szoktunk árulni, mondom, ez digitális. Belenéz, meglátta a számokat benne: mennyi? Húsz rupó, haver. Á, azt mondja, sok. Mennyit dobálsz érte? Aszongya, tizenkettő jó? Megnyerted, szerencsés vagy! Fizesd ki.

Menyek, a másikat eladtam nyolcért. Eladtam a tíz bicskát ezerbe, a három lámpát öt-hat ezerbe. Már hol voltam? A Tiszába, van egy nagy vendéglő, oda csak románok járnak. Oda ültem, ahol van a zenegép; az le volt foglalva. Dreher sör, Unicum, Marlboro cigi... akkor nap elment tizennyolc ezer. (8)

A saját életszervezésüket meghatározó cigány mentalitás és identitás vállalása a 46 éves Gézával készített interjúban világosan megjelenik. Bár állami munkahelyen megalapozott és Magyarországon szerzett stabil anyagi háttérrel rendelkezik, úgy véli, hogy a cigány munkaetika és ügyeskedő hajlam nem biztosíthat olyan típusú szilárd jövőt a falu cigány lakossága számára, mint a magyar gazdák, a parasztok esetében. Érvelését érdemes hosszabban idézni: [A cigányok vagy a magyarok gazdagabbak?] *Hát vannak a magyarok közt es, de vannak a cigányok közt es. De mindenesetre a magyarok es jobban vannak. A magyarok mindig jobban es vótak, csak a cigánnak van valamije... a magyar embernek megvan, míg a világ az alapja a fődektől elkezdve, minden. Azért biztos kenyere van, mind iskola szempontjából, egy olyan fontos nagy alapja van, ami megbízható. Ezeknek [a cigányoknak] általában, na ugye, meg vannak valamennyire anyagilag terjeszkedve, de egy pár év változást hoz azétt... csak a cigán cigánnak marad... csak újból visszakerülne az ember, csak na, már mindenkinek valami alapja van, meg tud indulni, de azétt a magyar másképpen van. Hát az iskola szempontokból, a munkahelyek szempontokból, az azé megin más. Ez mindenütt így van. Mindenütt mindenütt, csak annyi, hogy a magyarnak míg a világ vót, s míg a világ marad, de a cigánnak hamarosan ma van, s hónap nincs. [S ha földet vennének a cigányok?] Há akkor se tudják annyit művelni s annyit rea áldozni a földre, mind a magyar ember, me a magyar ember úgy született s az annak született... de nem törődik az, munka nélkül akar a cigán gazdagodni s élni, hogy őszinte legyen az ember! Azt gondolja, hogy az úgy fog gazdálkodni, mind a magyar ember? Az soha se! Inkább kiadja másiknak, harmadiknak, hogy dolgozza meg, s utoljára felszedi a járandót rólla, s ott van. Vannak ilye-*

*nek. Neki csak pénz kell, a cigánnak. Legyen minél több...* (9) A cigány etnikumú adatközlő itt a vendégmunka során szerzett jövedelmek átmenetiségére, a pillanatnyi szükségletek kielégítését megcélzó jellegére, elfogyaszthatóságára, felélhetőségére utal. Úgy véli, a magyar lakosság stabil gazdasági helyzetét hosszú távon a földtulajdon és a földcentrikus, önálló gazdálkodási stratégiák, a hagyományos paraszti munkaetika, valamint az oktatás nyújtotta előnyök kihasználása teszi lehetővé.

Stewart több írásában tárgyalja a cigányok munkaetikáját. Lényeges megállapítása, hogy a munkának körükben sajátos éthosza van, ez szorosan kötődik a piacozáshoz, az általa kutatott csoport esetében különösen a lovakkal való kereskedéshez. Az ebből származó pénz amellest, hogy szimbolikus győzelmet jelent az átvert parasztok fölött, *nyereményként*, tiszta jövedelemként értelmezett, és mint ilyen, ideális eszköznek tekintik más cigányokkal kötött testvériség kialakításához (Stewart 1994. 139–163., 191–205.). Nagyborosnyón ezzel a közösségi jelleggel ellentétben nagy mértékű önállósulás és individualizáció, fokozott tőkekoncentráció jellemző; a cigányok közösségisége kizárólag a magyarokkal való szimbolikus oppozícióban fogalmazódik meg. A szoros, mindennapi társadalmi-gazdasági kapcsolatokon alapuló közösség a hosszabb-rövidebb ideig tartó kilépés miatt veszített szociális koherenciájából, nem találtam említetű példáját a stewarti kapcsolatépítésnek, mivel a haszon a borosnyói cigányoknál – lehet, hogy még csak egyelőre, de – sajátosan egyéni/családi célokat szolgál.

## **6. Kéz kezét mos... A tevékenységek legalitása és a láthatatlan jövedelmek**

A hivatalos szféra szempontjából téglatermelői gyakorlatukkal a cigányok illegális tevékenységet folytatnak, törvényt sértenek.<sup>23</sup>

A polgármesteri hivatal azonban helyi szinten kiváltságos jogot biztosít számukra a községi földek kitermelését illetően, cserébe a cigányok rendszeresen a jelenlegi polgármesterre szavaznak. [Volt-e hátrányos megkülönböztetés azért, mert cigányok?] *Ugyan semmi, még a néptanács es annak örvend, hogy itt a sok cigányság, s hogy mindig őt válasszák meg... a polgármestert. Hát igen, met ha a magyaroktól függne, már sokszor le volna váltva.* [A cigányok mért választják?] *Me szeretik, szeretik, me barátságos ember, jóindulatú ember, tényleg segítőkész. Úgy egyet érez*

23. A természeti kincsekkel (a föld ily módú hasznosítása ebben az esetben annak minősül) való rendelkezés kizárólag állami monopólium.

mindenkivel, az emberekkel. S lehet, hogy itt szorultak az emberek több segítségére, nem a magyarok, s többet hajolt utánuk. S viszont az olyan, hogy kéz kezét mos. (9, 10) Ez a fajta politikai-gazdasági koalíció '90 óta hatékonyan működik, a cigányság növekvő létszáma és a polgármester elnéző politikája miatt vélhetően tovább konszolidálódik.

A munkamigrációs alternatívát választó csoportok tevékenysége csak annyiban legális, hogy az ideiglenes tartózkodási engedélyt beszerzik. Az építkezéseken vagy egyéb szakmában dolgozók közül senki sem rendelkezik munkavállalási engedéllyel, a budapesti Váci utcában vagy más városokban különféle portékákkal üzletelő-seftelő cigányok állandó félelemben élnek a hatóságok zaklatásai miatt, mivel forgalmazói engedéllyel természetesen ők sem rendelkeznek. A ritka kitiltások magyarázata a sikeresen gyakorolt rejtőzködő magatartás. Többen utaltak arra, hogy kiépült kapcsolathálójuk, különböző beosztású ismerőseik vannak a hatóságoknál, akiknek módjukban áll *elintézni*, hogy az esetleges büntetéseket ne róják ki rájuk.

Ha a nagyborosnyói cigány csoportok munkaerő-piaci státusát vizsgáljuk, a bejelentett és megadózottat jövedelmek alapján valamennyiüket az inaktív kategóriába sorolhatjuk. Valójában minden három-négytagú család rendelkezik legalább két aktív keresővel, akik törvényen kívüli gazdasági tevékenységükkel elkerülik az adózást, így megvalósított és felhalmozott bevételeik egyértelműen a nyilvántartásokban meg nem jelenő, feketegazdaságból származó láthatatlan jövedelmek. Ide sorolható az itthon maradtak által végzett téglavetés (ami után nem fizetnek az állami kasszába adót), gyűjtögetés, magyar családoknál végzett alkalmi háztáji munkák (hosszabb távú patrónus–kliens viszonyról a magyar–cigány csoportok között nincs tudomásom) és a külföldön gyakorolt illegális árusítás egyaránt.

### **7. Eredeti tőről vágott cigányok nem vagyunk... Identitás**

A magyarsághoz való tartozás presztízsértékű a falu cigányai számára. Törekvéseik társadalmi szinten az ehhez az etnikumhoz való tartozás szimbolikus megerősítésére és elfogadottá tételére irányulnak. Az ilyen típusú – asszimilációs szándékú – cigány–magyar együttélési viszonyt a székelyföldi cigányság helyzetét leíró tanulmányukban Biró és Oláh *beépülő modellnek* nevezték (Biró–Oláh 2002. 42.). Stewart teljesen integrálódottaknak nevezi azokat, akik megpróbálnak a nem cigányokhoz hasonlóan élni, és letagadják cigány származásukat (Stewart 1994. 30.). Az általa kutatott közösség esetében erőteljes oláhcigány öntudatról és tradícióról beszél, míg Nagyborosnyón általános a több generációra visszanyúló akkulturáció, a

nem cigányokra jellemző életmód adaptálása, és a cigány származás tagadása. Stewart kijelentésének fényében a nagyborosnyói cigányok 70–80 százaléka teljesen integrálódottnak lenne tekinthető, ez a terminus azonban nem fedi a valóságot, hisz inkább közeledésről lehet beszélni, mint részleges vagy teljes társadalmi-kulturális integrációról.

A nagyborosnyói magyar közösség legnagyobb problémája az egykor kisebbségi cigány etnikum fokozódó dominanciája. A cigányok számával kapcsolatban Nagyborosnyón – akárcsak más települések esetében – a félrevezető statisztikai mutatók mellett csak szóbeli közlésekre, illetve az ezekből kirajzolódó (nem hivatalos) etnikai térképre szorítkozhatunk (vö. Fülpesi-Kiss 2001. 6.). A 20. század második harmadától kezdődően a cigány közösségben felgyorsult a népességnövekedés üteme, ezzel párhuzamosan, az akkulturációs mechanizmus mentén haladt a többségi magyar identitás vállalása. Cigány perspektívából szemlélve a jelenlegi népesedési folyamatokat, „ha egyáltalán »kérdés« vetődik fel, az a »gázsokérdés«” (Stewart 1994. 11.).

Az eredettel kapcsolatosan többen a környező falvakat jelölték meg kibocsátó közegnek, amelyekben jelenleg is feltűnően sok cigány él. Markáns tendencia a magyar őstre való genealógiai visszavezetés, a keverék származás hangoztatása, és a nem tiszta (sátoros) cigány identitás építése: *A cigányok egy része Angyalosról, a mi szüleink Márkosfalváról származtak, ezek mind rókonságba vannak, mind magyar emberektől kezdtek származni. S akkor az egyik hanyagabb vót, a másik ilyen cigány nőt vett el feleségül, és így maradtak, ilyen fele cigánynak s fele magyarnak. Ezek a feltételek vannak minálunk. Ezért gondoljuk mi magunkot, hogy olyan keverékfélék vagyunk... eredeti tőről vágott cigányok nem vagyunk, egyik ilyen, a másik olyan... felemás.* (9)

Sokan tudják, hogy a 20. század derekán a cigányok a falu periferiáján elhelyezkedő közös telepen éltek, ez után kezdődött meg a stratégiailag nagy fontosságú (szimbolikus) terekre, a faluba és főleg a főút mellé való beköltözés, amit az ipari városok munkásigényeire válaszoló székely lakosság városra költözése és ezzel egy időben a természetes kiöregedés segített elő, gyorsított fel. *Ott benn, benn a Cigányrét... vót egy nagy terület nekik, ott laktak, egy tófészek vót, s mind ott laktak ezek a borosnyói cigányok, osztán kicsidenként kerültek ki a központba, a faluba, ide-oda, azért egy-részről mondjuk azt, hogy szegényebbek vótak annak idején, hogy nem mind most, hogy úgy el vannak gazdagodva, hogy egyik itt s a másik... maholnap meg se ismeri a cigánt, annyira el vannak gazdagodva.* (9)

Az identitás megkonstruálása csoportfüggő, meghatározásában két ellentétes törekvés érvényesül. A szegények részéről fokozott adaptálódási hajlam mutatkozik meg, amit a magyar önazonosság vállalásában érzékelhetünk. Választásuk a gazdaságilag periférikus helyzetet igyekszik hangoztatott kulturális mintakövetéssel szimbolikusan kárpótolni. A mindennapi belső kommunikációban, illetve a vásárok megkötésekor azonban előtérbe helyezik *szegény cigány* identitásukat a más etnikumú vevő emberségére építkezve.

Bár nem őriznek tipikus kulturális jegyeket (például jellegzetes viseletet vagy kalapot), a gazdagok számára könnyebben vállalható a cigány identitás, ők a cigány jellem pozitív értékeit emelik ki (például ravaszság, hogy túljárnak a parasztok eszén), amely révén meggazdagodhattak. Ez a cigány csoport nem osztja a magyarok elcigányosodással kapcsolatos féltelmeit, nézeteit, s kiemelik, hogy a cigányok törekednek a magyarokéhoz hasonló kulturális szintre való emelkedésre: *Ki vannak művelődve má a nagyja. Nincs annyi baj, nincs annyi bétörés, nincs annyi lopás, nincs annyi nehézség, me mindenki el van foglalta a pénzzel, a mindennapi kenyérrel, a hajsza után célja van, másabbak lettek.* Ezt a megengedő viszonyt ugyanaz a cigány nemzetiségű informátor meg is kérdőjelezi, s a cigányokra irányuló kizárási technikák legitimitását nem vonja kétségbe: *Borosnyó s Gelence, Kovászna megyébe ezen a két helyen van a legtöbb cigány. De akármilyen művelődés, akármilyen... valamennyire csak cigányok vagyunk.* (9)

A falu belső tereinek etnikai homogenitása a rendszerváltozás után rohamosan megbomlott, s egy periférián élő etnikum törekszik beépülni. A pénzzel rendelkező cigány családok igyekeznek beköltözni a központi lakóházakba. A szegény családok törekvése ezzel megegyező, a központban álló egykori gyógyszertár épületét például cigányok lakják – engedély nélkül, ugyanígy a rendőrség tömbházának egyik szárnyát is; a helyi közigazgatás azonban tétlenül szemléli ezt. A magyar lakosság az, amely rosszállóan figyel a központ etnikai átrendeződését és az ott folyó destruktív megnyilvánulásokat, épületrombolást. A központ feltöltésével megszűnik a cigányok korábbi térbeli kirekesztése, a magyarokkal közös nyelvet, a közös vallást azokkal közös térben igyekeznek közösen használni és megélni.

Ugyanígy elfogadhatatlan a magyarok részéről az a cigány törekvés, amely során a cigányok többsége magát magyarként határozza meg. Ezt többnyire az anyanyelv megjelölésével bizonyítják: *Mi magyarok vagyunk, há te nem vagy magyar? Én nem tudok cigányul!* (1) Jelentős hányaduk még vallását tekintve is a magyarokkal képez egy közösséget.

Egy család például irataira hivatkozva bizonyítja a magyar nemzethez tartozását, gyanúsításként értelmezik és tiltakoznak az esetleges cigány



identitás gondolata ellen: [Milyen nemzetiségűnek vallják magukat? Magyar, román?... cigány?] *Magyar! Buletinbe látott, hogy írja cigán? Há magyar. Há nekem a izébe úgy van írva: magyar. A buletinbe es, a livrétbe es, s a keresztlevélbe es.*<sup>24</sup>

*Természetes dolog. Cigányul nem tudunk – maga tud-é? [Én nem.] – Én se. Ez így van.* (1) Arra nézve, hogy még számukra sem teljesen egyértelmű a magyar identitás, és még nem történt meg teljesen a magyar önazonosság mentális adaptációja és beépítése, jó példák azok az egymás közti perlekedések, amelyek során a „magyarok” cigányozzák egymást. A külföldre járó családok meggazdagodása azért teremt frusztráltságot és vált ki irigykedéssel telített vegyes érzelmeket, mert tudják: azok is ugyanolyan cigányok, mint az itthon maradt szegény társaik.

– [Ezek a gazdagok... magyarok vagy románok?]

– *Cigányok, min mü! ()*

– [De maguk nem cigányok...]

– *Magyar cigányok.*

– (szomszéd) *Nem vagy sátoros, hogy legyél cigán! Eredeti magyar vagy, a buletinodba azt írja: magyar. Milyen véred van?*

– *Há piross.*

– (szomszéd) *S a magyarnak, románnak milyen van?*

Az identitás társadalmi térbe való kivetítéseként a pénzesebb cigány családok a magyar háztartások mintájára székely kapuk állításával konszolidálják magyar identitásukat. A székely kapu a lokális társadalomba való integráció és az anyagi jólét szimbóluma is egyben (Kotics 1999. 128–129; Pozsony 2002. 98–99.). Mint identitásjelölő objektum ezzel elveszti szimbolikus jelentőségét, elterjedése a cigány lakosságnál a magyarok szempontjából nemkívánatos, de folyamatban lévő jelenség.

A téglavetés gyakorlata egy idős cigány család szerint kizárólag rájuk, cigányokra korlátozódott, magyar ember régebb sem és most sem foglalkozik ezzel. [Sokan foglalkoznak?] *Sokan. Téglavetők ezek.* [S csak magyarok vagy cigányok?] *Cigán, mind cigán vót drága.* (11) Ezzel egybehangzó a magyarok álláspontja, mely szerint a cigányok bármilyen házat építenek, és bármilyen kaput állítanak eléje, akkor is cigányok maradnak a børszín, a mentalitás és az erkölcsi érzék, valamint a gazdálkodási formák, a háztartás

24. A személyes dokumentumok közül a keresztlevélben és a személyi igazolványban (*buletin*) nincs feltüntetve a nemzetiség, csak a kötelező katonai szolgálatot igazoló dokumentumban (*livrét*).



és az életszervezés szempontjai alapján.<sup>25</sup> Nagyborosnyó cigány közösségének magyarként való elfogadása mindaddig nem történt meg, és minden jel arra mutat, hogy nem is fog megtörténni az etnikumok közt húzóóda társadalmi és kulturális szakadék miatt, nem közelíti a két etnikumot az a tényként megfogalmazott vélemény sem, hogy *mind művelt iskolások a cigányok, a régi-régi cigán szokást kezdik hagyni.* (9)

Összefoglalva elmondható, hogy az együttélési technikák a két etnikum részéről másként nyilvánulnak meg, sőt a gazdaságilag eltérő háttérrel rendelkező cigány csoportok is sajátos módon élnek meg az etnikumközi viszonyt. A magyarok részéről következetes a kizárás, a szegényebb cigány családok fokozottan asszimilációs, integrációs hajlamúak, a tehetősebb cigányok nagyobb arányban vállalják cigány identitásukat, és folyamatos szimbolikus rivalizációt folytatnak, amikor javaikat a magyarok gazdaságaival hasonlítják össze. A két etnikum közötti kooperációra csupán elszórt adatok vannak, ezért nem tekintem jellemzőnek (csupán a téglavetés kapcsán).

### **8. ... kisebbségi komplexusok születnek... Frustráció**

Nagyborosnyón a társadalmi és a gazdasági szerkezet alapvető meghatározója a cigány közösség. A magyar lakosság háttérbe szorult lélekszám és gazdasági helyzet tekintetében is.

A magyar kisvállalkozások mellett egyre hangsúlyosabban jelentkeznek a cigány befektetők: a Faust nevű kocsmát például cigányok működtetik. A cigány gazdaságok felszereltsége fokozatosan a magyarokéhoz közelít, több (5–6) teherautó van a tulajdonukban.<sup>26</sup>

A gazdagabb cigány családok nyugati mintakövetését az egykezés megjelenésében is tetten érhetjük, céljuk ezáltal a minél nagyobb vagyon átörökítése, több gyerek esetén a törekvés a külön házak építésére és autók vásárlására irányul. Annak ellenére, hogy felismerték az oktatást mint a társadalmi mobilitás egyik legbiztosabb útját, jelenleg nincs példa arra, hogy egyetlen család is a gyereket tovább taníttatná. Még az elemi oktatásból is elvonja a gyerekeket a pénz utáni hajsza, azáltal, hogy magukkal vi-

25. Foglalkozás szempontjából például nem történt jelentős változás az elmúlt száz évben, ugyanúgy a téglavetés és a hálózó kereskedelem juttatja bevételhez a cigány lakosságot.

26. E gazdaságok nem mezőgazdasági termelésre szakosodnak, sokkal inkább az áruforgalmazás terén felfedezett hiányt kívánják pótolni (pl. a téglavetők számára fűrésztelepi fahulladékot szállítanak, de a lakosság tüzelőanyagát is javarészt ezek a teherautós fuvarosok szállítják le).

szik egy-egy kilépési fázisban. Az oktatásból való kimaradással pedig továbbra is<sup>27</sup> zárt marad előttük a társadalmi felemelkedés lehetősége.

A falu egykori református lelkésze szerint *Nagyborosnyón nem a cigányok vannak kisebbségben, hanem a magyarok. Mindaz pedig, ami a falu közösségi erejét jelenti, a föld, az erdő, az ingatlan – túlnyomó része az ő tulajdonukban van. Aki itt él, ezt látja. Speciális helyzet alakult ki: miközben a magyar embernek alig telik annyira, hogy nyáron kimeszelje a házát, a szomszédja emeletet húz, manzárdot épít, kocsit cserél. Emiatt pedig kisebbségi komplexusok születnek* (Józsa 2004. 5.). A magyar közösség rosszallása a gazdagabb cigány családokkal szemben is megnyilvánul, általános vélemény, hogy az anyagi fejlődés nem jár együtt a kulturális fejlődéssel.

A téglavetés, a munkamigráció és a vallási normák (a Jehova Tanúi esetében) együttthatóinak tulajdonított, fentebb felvázolt gazdasági előrelépés – mint láttuk – nem érvényes a teljes cigány közösségre. A tőkeerős csoport mellett a cigányok 15–20 százaléka különböző állami segélyekből, *szocsiból* él, amelyet mezőgazdasági napszámos munkából és/vagy téglavetésből származó jövedelemmel egészítenek ki, tevékenységükkel az önálló és a vegetáló háztartások határmezsgyéjén ingadozó életmódot tartanak fenn (Oláh 2004. 30.). Állami munkahelyeken vagy magánvállalatoknál jelenleg a cigányok közül egy sem dolgozik. A modern világ ideáltípusos rendjével párhuzamban Nagyborosnyón a társadalmi egyenlőtlenséget még a cigány lakosságon belül is a foglalkozás és nem a származás determinálja.<sup>28</sup>

Létszámuk függvényében a lokális politikai erővonalakat is ők húzzák meg. Az eddigi helyhatósági választások alkalmával egy emberként támogatták a magyar demokrata érdekvédelmi szövetséget, és az annak színeiben induló polgármestert, aki 1990 óta folyamatosan ezt a pozíciót tölti be. Többszöri visszaválasztását köztudomásúlag a cigányoknak köszönheti, akiket kampány idején bőségesen meg szokott vendégelni. A falu öregedő magyar lakossága – számbeli kisebbség lévén – mindeddig nem tudta a polgármestert leváltani. Vezetői pozíciókra a cigányok megfelelően felkészült személy hiányában még nem pályáztak, de ez egyelőre fölösleges lenne, mert a jelenlegi polgármester teljesen felvállalja az ügyeiket, hisz pozícióba jutását és folyamatos visszaválasztását nekik köszönheti.

27. A legidősebb korosztályhoz tartozók közül többen teljesen analfabéták.

28. A társadalmi egyenlőtlenségi rendszer fokozatairól bővebben lásd Hradil é. n. 98.

### **9. Nagyborosnyón magyar ember nem mer hosszú távban gondolkodni! Következtetések**

1. Nagyborosnyón a téglavetői gyakorlat és a vendégmunka sajátos összefonódása eredményeként a cigány csoporton belül horizontális törések álltak be, a gazdasági helyzetek kétpólusossága kiélezetté – nagyon gazdag és nagyon szegény – vált. A gazdasági választóvonal a jövőben minden jel szerint tovább fog mélyülni a konszolidált gazdasági helyzetűek további tőkefelhalmozása és a szegények sikertelen feltörekvési tendenciái folyamánként.

2. A migráns csoportot nagyfokú gazdasági racionalizmus, a piaci igényeknek való rugalmas megfelelés (vö. Anghel 1999. 108.), receptivitás és adaptálódási hajlam jellemzi. A cigány közösség számára a láthatatlan gazdaság több, egymást kiegészítő forrásból származó jövedelmei jelentik a kizárólagos megélhetési lehetőséget. Ezek egy része olyan értelemben illegális, hogy nem vonatkoztatható rá az adózási rendszer, más tevékenységek viszont kétségkívül megsértik a törvényt. A felvetett kérdések válaszkereső értelmezései közben – úgy tűnik – megkérdőjeleződött a becsületes munkával ennyire nem lehet meggazdagodni,<sup>29</sup> magyarok és szegény cigányok részéről megfogalmazott kijelentés előítélet-volta. Az általános tendenciákat kutatva példánk erre, tehát a szürke és a feketegazdaság mezsgyéjén mozgó jövedelemszerző tevékenységekre világítanak rá.

3. Az egykor társadalmi deprivációt megélő cigányság rohamos túlsúlyba és kedvezőbb gazdasági helyzetbe kerülése a magyar közösség egészében frusztrációt generál. Ez az állapot a magyarok introverzióját, az interetnikus kapcsolatok leépülését jelenti, és a két etnikum hangsúlyozódó szegmentáltságát fogja eredményezni.

29. Itt a seftelő cigányok példáira gondolok, ahol maguk mutattak rá üzleti sikereik nyitjára: *kit hogy lehet behúzni!*

### Adatközlők

**(1)** 40–45 év körüli cigány férfi, nőtlen, a szegény csoport tagja, református

**(2)** 30 év körüli cigány nő, férjezett, a szegény csoport tagja, református

**(3)** 25 éves cigány fiatalember, nős, üzletelő, a gazdag csoport tagja, Jehova Tanúi szimpatizáns

**(4)** 15 éves cigánygyerek, (3) testvére, időszakosan ő is piacozik, a gazdag csoportba tartozik, református

**(5)** 35 év körüli férfi, nős, informálisan szerződötetett erdómunkás Miskolc környékén, gazdag csoport, Jehova Tanúi tagja

**(6)** 35 éves cigány férfi, nőtlen, (1) testvére, szegény csoport, református

**(7)** 20 éves cigány fiatalember, nőtlen, üzletelő, gazdag csoport, református

**(8)** Miki, 31 éves cigány férfi, nőtlen, egykori üzletelő migráns, életvitelének tulajdoníthatóan jelenleg is a szegény csoport tagja, református

**(9)** Géza, 45-50 év körüli cigány férfi, (10) férje, időszakos migráns, gazdag csoport, református

**(10)** 45 év körüli cigányasszony, (9) felesége, egykori migráns (piacozó), gazdag csoport, Jehova Tanúi tagja

**(11)** 70 éves cigányasszony, férjezett, egykori téglavető, szegény csoport, Jehova Tanúi tagja, faluban élő gyerekeik viszont igen tehetősek (ezért ők sem szenvednek szükségben)

**Irodalom**

ACHIM, Viorel

2001 Cigányok a román történelemben. Budapest

ALBERT Ernő

1998 A cigányok útja Háromszékre és itteni életük. In: Bari Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és a hagyományos kultúrájáról*. Gödöllő, 81–93.

ANGHEL, Remus Gabriel

1999 Poveste cu țigani maghiari. In: Pozsony Ferenc – Anghel, Remus Gabriel (szerk.): *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*. Cluj, 88–122.

BIRÓ A. Zoltán – OLÁH Sándor

2002 Helykeresők. Roma népesség székelyföldi településeken. In: Bodó Julianna (szerk.): *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. Csíkszereda, 13–49.

BOURDIEU, Pierre

1978 A szimbolikus tőke. In: Uő: *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése*. Budapest, 379–401.

FÁBIÁN Zoltán – KOLOSI Tamás – RÓBERT Péter

2000 Fogyasztás és életstílus. In: Kolosi Tamás – Tóth István György – Vukovich György (szerk.): *Társadalmi riport 2000*. Budapest, 225–260.

FÜLPESI Gyula – KISS Dénes

2001 Roma közösségek együttélési stratégiái. *WEB Szociológiai folyóirat* 8–9. 5–34.

HRADIL, Stefan

é. n. Társadalmi struktúra és társadalmi változás. In: Andorka Rudolf – Hradil, Stefan – Peschar, Jules L. (szerk.): *Társadalmi rétegződés*. Budapest, 67–139.

KEMÉNY István

2000 Előszó. In: Uő (szerk.): *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*. Budapest

KINDA István – PETI Lehel

2004 Szenesek. A tradicionális erdőkiélés és a nyugati piacgazdaság között. Vállalkozói kultúrák Farkaslakán? *Erdélyi Társadalom* II/2. 203–225.

KOTICS József

1999 Integrare sau segregare? In: Pozsony Ferenc – Anghel, Remus Gabriel (szerk.): *Modele de conviețuire în Ardeal. Zăbala*. Cluj, 122–137.

OLÁH Sándor

2004 Gazdálkodásmód és életvitel. In: Uő: *Falusi láttelek. 1991–2003*. Csíkszereda, 25–32.

POZSONY Ferenc

1998 Változások az erdélyi cigány társadalom életében. In: Bari Károly (szerk.): *Tanulmányok a cigányságról és a hagyományos kultúrájáról*. Gödöllő, 111–118.

é. n. [2002] *Zabola*. Budapest

PRÓNAI Csaba

1995 Cigánykutatás és kulturális antropológia (rövid vázlat). *Kulturális Antropológiai Cigánytanulmányok I*. Budapest–Kaposvár

STEWART, Michael Sinclair

1994 *Daltestvérek. Az oláh cigány identitás és közösség továbbélése a szocialista Magyarországon*. H. n.

SZABÓ Á. Töhötöm

2004 Kizárás vagy befogadás? Cigányok és magyarok az informális gazdaságban. *Székelyföld VIII/9*.

VARGA E. Árpád

1998 *Erdély etnikai és felekezeti statisztikája I. Kovászna, Hargita és Maros megye*. Budapest–Csíkszereda

**Forrás**

JÓZSA Zsuzsanna

2004 Nagyborosnyói őszi kép. *Roma Szombat. A Háromszék melléklete*. III/9. (okt. 9.) 4–6.



**Miklós Zoltán**

**„Cigányból pap nem lesz”**

## **Szegregáció és passzivitás a magyar–cigány kapcsolatokban**

### **1. Bevezető**

Az etnikumokra és kiváltképpen a romákra irányuló kutatások a rendszerváltás utáni időszakban általánosnak mondhatók. Ennek egyik oka, hogy a totalitárius rendszer egyértelműen az asszimilációra, nem pedig a kulturális sajátosságok megőrzésére törekedett, így a tudományból is hiányoztak a kisebbségek. Mindemellett a cigányokat célzó asszimilációs törekvések szabad életformájuk és örökös migrációjuk miatt nem hozták meg a várt eredményeket. Mindezek tükrében a romániai cigányok azt tapasztalták, hogy már eleve „bűn” volt ehhez az etnikumhoz tartozni, és az identitás vállalása nem egyéni, hanem sokkal inkább intézményi döntéssé alakult. Ezért a népszámlálások cigányokra vonatkozó adatait nem tekintetjük sokszor még irányadónak sem.

A cigánykérdés elégtelen rendezése következtében sokszor konfliktusos helyzetek alakultak ki, és ezek legtöbbször a kirobbanás pillanatában váltak publikussá, ilyenkor fokozott nyilvánosságot kaptak a médiában. Az események egyedisége ellenére az ezeket feldolgozó diskurzusban a sztereotípiák ugyanazok, és (jogosan vagy nem) általában megbélyegzik a normát megsértő egyéneket/közösséget.

A cigányokhoz való viszonyulás jelentősen eset-specifikus lehet, és a minták nagyban függenek az adott közösség gazdasági-társadalmi helyzetétől, a két vagy több etnikum számbeli megoszlásától, a köztük húzódó erővonalaktól. De elmondható, hogy a magyar–cigány együttélést mindenhol az aszimmetria jellemzi (Biró–Oláh 2002. 31.), a konfliktusok néhány esetben gyújtogatással és halálos áldozatokkal jártak (Haller 1999. 33.). Székelyföldön a cigányság nagyon rétegzett, és már nemcsak a nyomorral asszociálják őket, hanem egyre inkább a köztudat részét alkotja egy agresszivitástól nem mentes roma vállalkozó elit. A konfliktusok forrásai ilyenképp az etnikai szembenállás mellett a gazdasági és etikai ellentétek is lehetnek – valójában a cigánykérdés kapcsán az előbb említett komponenseket nem is lehet külön tárgyalni.

Jelen tanulmány témaválasztását a fentiek mellett még az is indokoltta teszi, hogy a vizsgálat tárgyául választott közösség magyar–cigány kapcsolataiban már volt egy kritikus időpont, melynek kedvező kimenetele még nem garancia egy esetleges későbbi konfrontáció elkerülésére. Kutatásomnak egyik indítóoka épp a számbeli magyar többség és a kisebbségi cigányok közti (jelenleg lappangó) válságos helyzet. Annak ellenére, hogy a jelenlegi, ellenséges hangulatot jelen esetben is a cigányok életformája, a közösségi és egyéni tulajdonhoz való viszonyulásuk váltotta ki, a feszültségek egyértelműen interetnikus konfliktussá alakultak. A közösségi diskurzusban mindkét fél nem a falu valamely lakosát/lakosait jelöli meg a konfliktus gerjesztőjeként, hanem a szembennálló etnikumot vonja felelőségre.

A kutatás helyszíne, Fiatfalva (Fília) Székelykeresztúr közvetlen közelében található. A közel fele-fele arányban református és unitárius vallású faluban az egykori szabad székely családok utódai mellett az Ugron bárók birtokára betelepített zsellércsaládok leszármazottai és a szocialista mezőgazdaság időszakában betelepedett bérmunkás családok élnek (Oláh 2004. 139.). A hatóságok urbanizációs törekvései következtében 1952-ben megszüntették a helyi községházát, ezért a település annak egyik negyedeként a közeli városhoz tartozik napjainkban is. A zömében magyar lakosság mellett a falu két periférikus részén cigányok élnek. A Kárahegye nevű határ részben masszív cigánykolónia található, amelyhez harminchat család tartozik; lényegében ez a mikroközösség képezi vizsgálatom tárgyát.

A tereptapasztalataim tükrében több kérdést dolgozok fel, melyeknek lényeges vonatkozásai: a romák jelenlegi szociális-gazdasági helyzete, a faluközösség többi lakóihoz való viszonya, kapcsolataik a különböző intézményekkel, valamint a közösségen belül uralkodó mentalitás. A gyűjtés során mindezek közül leginkább az állami intézményekkel és a civil szervezetekkel fenntartott kapcsolataikból származó konfliktusos helyzetek domborodtak ki. Nem túlzás azt állítani, hogy a másik etnikummal való találkozásait szinte mindegyik esetben konfliktusként élik meg. Szociális érzékenységük viszont csak a saját érdekeiket kiszolgáló esetekre terjed ki, s az állampolgári kötelességeket taglaló törvényeknek is egyéni interpretációt adnak. A többi kérdésről valójában szinte lehetetlen volt párbeszédet folytatni, hiszen rögzített ideaként hangoztatták az adminisztratív szervekkel szembeni elégedetlenségüket. Az elmondottakból viszont sok összefüggésre fény derült, melyeket a következőkben részletesen tárgyalok.

## 2. Előzmények

2.1. A cigányokra vonatkozó elmarasztaló vélekedések nem új keletűek, s ha történelmi távlatokban vizsgáljuk a többi (bármely) nemzetiséghez való viszonyukat, kulturális másságukat kell kiemelni. Erdélyi viszonylatban is mind a rurális, mind az urbánus környezetben jelen voltak, és jelenlétük sok esetben konfliktusokat generált. Nem célom vázolni a népcsoport múltját, csupán néhány olyan támpontot vonok be az elemzésbe, mely a jelenkori helyzettel és az etnikum megítélésével kapcsolatban áll. A kutatók a szelektív történelmi forrásokra hivatkozva nem bocsátkoznak a cigányok Erdélyben való megjelenésének pontos datálásába, ismert viszont az, hogy a 14. század második felében a térségben már megjelentek egyes vándorló törzsek (Achim 2001. 25.).

A mindenkori hatóságokkal, valamint a földesurakkal fenntartott kapcsolataik – életmódjuk miatt – nem mindig voltak békések. Jogi állapotuk is nagyon változó volt, s hol etnikailag autonóm státusban, hol pedig kegyetlen rabszolgasági helyzetben éltek. Életterük állandó változtatása miatt soha nem foglalkoztak földműveléssel, de vándorlásaik során a helyenkénti felbukkanásuk veszélyt jelentett a lakosok terményeire nézve. Mindezek mellett az erdélyi cigányokat még a 19. század végén is az ősiséggel asszociált, romantikus képzet lengte körül.<sup>1</sup>

Vándorló életmódjuk megszüntetésére már a 18. században rendeleteket hoztak, s a királyi fennhatóság megszüntetésével a földesurak zselléreivé váltak (Achim, 2001. 94.). A székelyföldi adatok is arról tanúskodnak, hogy az állandó lakhelyet és zsellér életmódot a cigányok kényszerhelyzetben sem fogadták el, s amint csak módjukban állt, szökéseket kíséreltek meg.<sup>2</sup>

Mária Terézia dekrétumai is a migrációjuk leszűkítésére/megszüntetésére irányult, s letelepülésre kényszerítették a vándorló nemzetségeket. Általában néhány családot telepítettek le egy faluban, s arra ösztönözték őket,

1. Valóságos értéket tulajdonítottak zenéjüknek, melyet a magyar népies zenével azonosítottak. Továbbá vallásgyakorlásukban, amely egyetlen felekezet hitéletével sem függött össze, újra csak az ősiséget látták megnyilvánulni (Lásd Wlislöck 1887. 217–218., 1888. 611–613., 1889. 7–8.).

2. Egy Szacsavay László nevű háromszéki földesúr 1760. július 12-én a következőket írta naplójába: *Mai napon három jobbágyos tzigányom megszökött és tsak késő este tsipettek meg Fara János hívséges inasomtól, az Andyalosi határon. Chutsdy Péter már másodsor szökött. Asszonyom kívánta, hogy addig verjük a tzigány talpát, a míg vére foly. Megtettük; akkor hamus lúgba fűröszttük lábait. Káramkodott és azért ajkát levágattam, és azt megsütöttük és vele megétettük. Rüttyös Ferkó és Tsingely Andris tzigányoknak 50 bototadtunk, arra megétettünk velük 2 taliga lóganét...* (Wlislöck 1888. 611.).

hogy kézműves foglalkozásuk által bekapcsolódjanak a közösségek életébe. Kis létszámban engedélyezett letelepedésükkel egyben azt célozták, hogy az illető közösség gyakorolta kontroll által megvalósuljon a cigányok integrációja. A többségnek azonban csak kismértékben sikerült a cigányság kulturális sajátosságait befolyásolni. A tényleges mezőgazdasági munkát végzők száma elenyésző volt, a földhöz való viszonyulásuk sem volt mintakövető, így a zenélés, valamint a kézműves tevékenység képezte a megélhetésük alapját.<sup>3</sup>

Minden rendelkezés ellenére, egyes családok még a 20. században sem mondtak le az időszakos migrációról.

Az Antonescu-rendszer cigánypolitikája az etnikumra nézve súlyos következményekkel járt. A Dnyeszteren túli területekre való deportálás során a hivatalos szervek által „problémásnak”, „nem kívánatosnak”, és „veszélyesnek” ítélt személyeket távolították el (Achim 2001. 197–199.).<sup>4</sup> E radikális megoldásról a Ceaușescu-rezsim a folyamatos asszimilációra tért át. A társadalomban bekövetkező zavargásokat, kihágásokat többnyire egyazon etnikum számlájára írták, ezért a milícia is programszerűen foglalkozott a cigányokkal. Az intézkedések pozitív vetülete abban állt, hogy legtöbbjüknek szociális lakásokat rendeltek ki, és munkahelyet biztosítottak.

A termelőszövetkezetek létrehozása és az intenzív gabonatermelésre, valamint az állattenyésztésre való áttérés a szakképzetlen cigányoknak a napszámosként és idénymunkásként való elhelyezkedés lehetőségét biztosította. Az egyes helyszíneken létrehozott nagyobb termelőegységek valószínűleg vonzották a megélhetéssel küszködő családokat, akik bekapcsolódtak a munkaerő-migrációba, így a céltelepüléseknek számító falvakban a téészek felbomlása hozzájárult a problémák súlyosbodásához. Az önállósra berendezkedett (paraszt-)munkás családok körében nem volt általános a tőkefelhalmozás, így a gazdasági válság őket érintette a legkedvezőtleneb-ből. A munkalehetőségek megszűnése egyéni stratégiák alkalmazására késztetett sok cigány családot is. Kezdeményezőképességük és leleményességük függvényében sokan vendégmunkásként próbálkoztak, nem kis hányaduk pedig nyugati államokban koldulásból igyekezett megélni (Vajda–Prónai 2000.). Létezik viszont egy nagyszámú réteg, amelynek tagjai lakótelepüléseik határain belül, vagy közvetlen közelében próbálnak

3. A legelterjedtebb foglalkozások a következők voltak: kovács, rézműves, szegkovács, kanalas, faedénykészítő, téglágetető, vályogvető, kötélverő, kefekötő, muzsikus (Achim 2001. 167.).

4. A megjelölt területre összesen 25 000 személyt szándékoztak áttelepíteni. Konkrét szám adatok szerint 11 441 cigányt deportáltak (Achim 2001. 199.).

munkához jutni. Ezekben a közösségekben viszont a konfliktusok is általánosak, hiszen a szerény jövedelemszerzési lehetőségek miatt gyakran előfordul a mezőgazdasági termények megdezsmálása, a baromfiállomány vagy más javak törvénytelen elsajátítása. Hasonló körülmények között – akárcsak az általam vizsgált településen – a gazdasági okokból fakadó feszültségek legtöbbször interetnikus konfliktusokká fajulnak.

2.2. Fiatfalva lakóinak életvitele hasonló a térség többi faluja földművelőinek életéhez, amelyet leginkább a kisbirtokokra alapozó mezőgazdasági tevékenységet folytató településtípusba sorolhatunk. A község valamikor híres volt állattenyésztéséről, nevezetesen voltak az itt kitenyészett fajbikák, ökrök és a jó tejhozamot biztosító fajtehének. A 20. század közepéig a falunak saját fedezettető központja is volt (Derzsi 2001. 16.). A kollektivizálás folyamata 1950-től kezdődően hét éven keresztül tartott, melynek megvalósításában kényszerítő eljárásokat is alkalmaztak. Kisémmizték a földművelésből élő falusi embereket, s bár az ellenállások miatt az államosítás viszonylag későn zárult le, végül be kellett szolgáltatni a magántulajdonban levő telkeket, az állatokat és a mezőgazdasági gépeket.

A szomszédos Székelykeresztúron ez idő alatt – az intenzív iparosítási törekvéseknek köszönhetően – nagyüzemek létesültek, amelyek a közeli falvak lakóinak megélhetést biztosítottak. A lakosok hamar alkalmazkodtak az új körülményekhez, hiszen az új munkahely egyben nagyobb pénzbeli juttatásokat és szabadidőt is jelentett számukra. A faluból többen is a közeli vagy távolabbi helységekre költöztek, ahol az állami vállalatoknál jutottak munkához. Az idősebb és középkorú generáció számára azonban a tévesz-napszámosság jelentette az egyedüli munkalehetőséget. Az addig földművelésből élő falusiak arra kényszerültek, hogy saját földjeik terméneinek kis hányadéért dolgozzanak.

Székelykeresztúr határában intenzív zöldségtermesztésre alkalmas üvegházakat létesítettek, valamint baromfifarmot működtettek. Ezek a gazdasági objektumok nagy számú szakképzetlen munkaerőt igényeltek, ami valóságos vonzóerőnek számított a környékbeli vagy távol lakó cigányokra nézve. A cigányság munkaképes tagjai időszakos jövedelemhez jutottak a termelőszövetkezeteknél, építőtelepeken, állami zöldségtermesztő egységeknél és közüzemeknél. A városban elhelyezkedő munkások elszállásolására panellakásokat emeltek, de a rendszerváltást követő privatizáció a termelő egységek tevékenységét teljesen leállította, és ez nagyarányú munkanélküliséget idézett elő. A jövedelemforrástól megfosztott cigányok igyekeztek valamely környező faluba kiköltözni, ugyanis a napszámos mezőgazdasági munka mutatkozott az egyedüli megoldásnak. Fiatfalván is ha-

sonló módon következett be az etnikum számának rohamos növekedése, melyet még a demográfiai robbanás is tetőzött.

A cigány lakosság már a múlt század elején bizonyíthatóan jelen volt a falu életében. Helyi felmérés szerint 1935–1940 között huszonnégy cigány-család (82 személy) élt a településen, akik közül öt család a szóban forgó Kárahegyén épített magának vályogházat. Gyepmesterkedéssel, napszámos mezőgazdasági munkákkal, kútásással és téglavetéssel foglalkoztak (Derzsi 2001. 23.). A népességnövekedés az etnikumon belül rohamosnak mutatkozott, számuk konstans növekedését több tényező befolyásolta. A gyerekvállalást napjainkban is motiválja az a tény, hogy az állam gyerektartási pótlékot biztosít minden iskoláztatott kiskorú személy után, a gyereket vállaló családok ezt használják ki. Romániában egyébként ez a gyakorlat széles körben elterjedt, s nem csak a szóban forgó cigánycsaládok életstratégiájára jellemző.

A beköltözők a település egyik határrészét vették birtokukba. Azon a helyen, ahol hatvan évvel előbb még csak három ház volt, jelenleg harminchat (sajátos) cigányház áll. A falu belsejében további három-négy roma család lakik, valamint a másik faluvégen még néhány vályogházban élnek cigányok. Kárahegye egy Károly nevű falusi gazda telke volt (az elnevezés is az egykori tulajdonos nevére utal), amelyet fokozatosan beépítettek az ide költöző cigányok. Az egykori tulajdonos teljesen lemondott a tulajdonjogról, hiszen már semmi esély a terület hatékony használatára. Az újabb családok alapítása egyben lakáshiányt eredményez, s általánossá vált az, hogy egy fedél alatt több generáció tengeti életét. A megszorítások ellenére újabb házakat létesítenek, amelyekhez az építőanyagot bármilyen masszív tárgy alkothatja. A szegénység miatt a szeméttelpről gyűjtenek be bádógot, vagy bármilyen más anyagot, s gyakori, hogy a vakolást a tűzhelyről megmaradt hamuval végzik. A hatóságok jelenleg igyekeznek korlátozni a területi terjeszkedést, hisz a sokasodó építmények a telepen rendezetlenséget és túlszűfolttságot eredményeznek.

### 3. Belső szerkezet

A romatelep fokozatosan bővült a jelenlegi állapotokig. Lakóit kizárólag cigány etnikumú személyek alkotják, nincs egyetlen család sem, amelyben vegyes házasságot kötöttek volna. (A faluban lakó többi roma esetében is az etnikai elhatárolódás tapasztalható.) Mi több, a telepre csak akkor költözhet be valaki, ha a lakók nagyobb hányada beleegyezését adja. Lényegében két család kivételével – akik etédi származásúak – a cigányok egyetlen



nemzetségnek a tagjai, vagy pedig beházasodtak a már ott élő családok egyikébe. A rendszerváltást követő időszakban a városon élő munkás családok igyekeztek visszaköltözni a telepre. Ez csak akkor történhetett meg, ha a család valamelyik tagja előzőleg a kolóniából származott, vagy pedig rokonsági kötelékek fűzték az ottani cigányokhoz.

A párválasztás és házassággkötés szokásaiban még ragaszkodnak az egykori cigányhagyományokhoz, de főleg a szociális helyzetük következtében kompromisszumkötések sorozatára kényszerülnek. A fiatalok – mivel a szülőktől való függőségi viszony felszámolására törekednek – korán családot alapítanak. A rendszerváltás előtt a családalapítás által a fiatalok külön háztartást indíthattak, „saját” szociális lakás is a birtokukba kerülhetett, azonban a jelenkori helyzet már nem ennyire kedvező. A tizenhárom-tizenöt év körüli fiatalok bár házasságra lépnek, kénytelenek a szülőkkel egy lakásban élni. A párválasztással kapcsolatos szokásaik közül még őrzik a menyasszony ellopásának gyakorlatát. Természetesen ezeket a szokásokat legtöbbször hatósági beavatkozások alakítják. Ha a lány szülei nem egyeznek bele a házasságba, rendőrségi közbelépéssel hazavihetik az ellopott menyasszonyjelöltet. A telepen élő cigányok nagyrészt az említett házassági korhatárt tartják be, azonban a városról visszaköltözött egy-két család már felhagyott ezzel a gyakorlattal, és húsz évnél fiatalabb lányukat még nem akarják férjhez adni.

A cigányközösségekre jellemző volt, hogy a korban legidősebb személy kimagasló presztízzsel rendelkezett. Ennek a közösségnek nincs egy kijelölt vezetője. Jelen esetben a szervezkedési módnak egy árnyalt képét találjuk. A kolóniában a hetvenöt éves Rózsa néni a legidősebb, születése óta ezen a helyen él, s a lakók nagy része tiszteli. Nem ez mondható el a fiatalabb generáció tagjairól, akik sokszor ironikus és gúnyos megjegyzésekkel illetik. Szimbolikusan ugyan, de még mindig egyfajta vezető szerepet társítanak az idős nő személyéhez. Ezt bizonyítja az is, hogy mindegyik terepkiszállásnál, minden alkalommal meghívták a beszélgetésekre.

Bizonytalan szociális helyzetükből kifolyólag a telep lakói felnagyítják azok szerepét, akik képesek az adminisztratív szervekkel való kapcsolattartásra. Bár ebből a szempontból sem beszélhetünk igazi vezetőkről, folyamatosan egy, időszakosan pedig még két-három személy élvezi a közösség bizalmát. Meg kell jegyezni, hogy a telep lakói között nincsenek számottevő vagyoni különbségek, és az említett „vezetők” is csak kezdeményező-képességük, extrovertált megnyilvánulásaik, bizonyos fokú tájékozottságuk és jobb beszédkészségük miatt emelkednek ki. Abban az esetben, ha a közvetítő szerepet magára vállaló személynek valamely panaszt nem sikerül ked-

vezően megoldatnia/megoldania, a közösség tagjai részéről felmerül a megbízhatatlanság gyanúja, elmarasztalják tevékenységét, és alkalmatlannak ítélik érdekeik képviselőjére. Mivel a személyek között nincs formális együttműködési megállapodás, az egymással szembeni elvárások is egészen változatosak, és sokszor verbális összetűzésekhez vezetnek.

A cigánykolónián belül a térben közeli szomszédságok szorosabban kapcsolódó csoportokat alkotnak, amelyeknek kohézióját a villanyáram egymás közötti elosztása adja, ugyanis a településrészen a házaknak több mint fele nincs rákapcsolva a villanyhálózatra.<sup>5</sup> Előzetes megállapodás függvényében a villanyhálózatra csatlakozott személy improvizált szereléssel szomszédjai számára is biztosítja a fogyasztást. Az így kialakuló csoportokon belül kevés a konfliktus, mert a „szolgáltatóval” történő összetűzések egyúttal a villanyáramtól való megfosztáshoz vezetnek. Ez a szükséglet bizonyos szinten kooperációra készíti a csoport tagjait, ugyanakkor az, hogy az illemhelyek egyes udvarokról hiányoznak, tovább fokozza a szomszédok közti kiegyezés kényszerét.

A házak térbeli elhelyezkedésének is jelzésértéke van. A kolónia már eleve a falu periférikus szintjét jelenti, de a telepen belül is létezik térhasználat-hoz kötött mentális értékelés. Mivel Kárahegyét kizárólag a cigány etnikum birtokolja, a falusiaknak minimális rálátásuk van az ott történő eseményekre. De a sorozatos konfliktusok miatt, valamint hogy az újabb nézeteltéréseket elkerüljék, senki nem épít ki szorosabb kapcsolatot a kolónia lakosaival. Életstratégiájukkal szemben a hatóságok is passzivitást tanúsítanak, csak rendbontás esetén avatkoznak be, vagy pedig a választási kampány időszakában látogatják őket. Minden olyan eseményt, amely a kolónia határai közé integrálható, a belső tagolódásnak rendelnek alá, és saját értékrendszerük alapján bonyolítanak le. A régebben ott lakók egyfajta központot alakítottak ki, egyébként általában ők voltak a beszélgetések résztvevői. A mikroközösség széleire épített házak lakóit rendetleneknek tartják, s ezek a személyek önként soha nem ajánlkoztak beszélgetésre. Az említett Rózsa néni kivételével a nők nincsenek hozzászokva a véleménynyilvánításhoz, igazán a férfiak áll jogában bármiről is nyilatkozni.

5. Az állam törvényeinek értelmében a villanyáram bevezetéséhez a lakás telekkönyvi kivonata szükséges. Mivel az általuk birtokba vett telkek tulajdonviszonya tisztázatlan, nem შესülhetnek ebből a szolgáltatóból.

#### 4. Szociális helyzet

Fiatfalva lakóinak jelenlegi gazdasági állapota szorosan összefügg a kollektivizálás, illetve az ezt megelőző időszak viszonyaival. Minden földtulajdonosnak eleget kellett tennie a székely falvakra jellemző közösségi elvárásoknak, s nem hagyhatta parlagon földjeit. A nagyobb földbirtokkal rendelkező személyek általában a szegényebb falusiak munkaerejét vették igénybe az egyes mezőgazdasági munkák végrehajtásában. Ebbe a tevékenységbe a megszokott termelési ütemhez igazodva a roma lakosok is bekapcsolódtak, hisz tudták, hogy mikor van szükség szolgáltatásaikra. Sőt, egyes személyek éveken keresztül ugyanazon gazdánál végeztek bérmunkát. A piacra termelő vagy önfenntartó tevékenységet folytató falusi magyar lakosok gazdaságában a roma etnikum olyan munkákat végzett el, melyeket a faluban mások nem gyakoroltak. Így például a kutak ásását mindig cigányok végezték. Hasonló módon, (régebben) a téglavetés mesterségét gyakorlók állították elő az építkezéshez szükséges téglát.

Az államosítást megelőző időszakban a cigányok közül senki sem rendelkezett földtulajdonnal, de az általuk végzett munka során (többnyire) problémamentesen beilleszkedtek a faluközösségbe. A kollektívek létesítésével a földbirtokot centrumba helyező vagyoni tagozódás megszűnt, így a két etnikum közti ellentétek valamennyire eltompultak. Természetesen a többi ingatlan (beltelek, lakóház, melléképületek) tulajdonlása fenntartotta a vagyonbeli különbségeket. A baromfifarmokon és a zöldségtermesztő üvegházakban kifejtett munka viszonylag jó bevételi forrást jelentett, mi több, az itt dolgozók egész könnyen juthattak élelemhez.

A kollektív gazdaságot 1990 őszén néhány gazda javaslatára felszámolták, és elindították a határrészek visszaadását az eredeti tulajdonosoknak. A földosztás a beszolgáltatott birtokok listája alapján történt, ennek következtében egyetlen cigány tulajdonába sem kerülhetett föld. A fiatalabb generációk körében presztízsét veszítette a gazdálkodás. A középkorú és idős falusiak azonban kitarították a kollektivizálást megelőző gazdálkodási gyakorlatok mellett: szálasgabonát és takarmánynövényeket termeltek, tovább gyakorolták az állattenyésztést. A gazdák nem tudnak korszerű technológiát alkalmazni, a vegyi anyagok használatához szükséges szakismeret elégtelensége és a tőkehiány csak a kisléptékű termelést teszi lehetővé (Oláh 2004. 147.). A termelésnek ez a rendje a kisebb családok által is fenntartható, nincs szükség bérmunkára. Mindezek következtében a cigányok nemcsak a téesz által biztosított jövedelmüket veszítették el, hanem az államosítás előtt a faluval létező napszámosi viszony is megszűnt.

A telepen lakókat jelenleg kivétel nélkül nagy szegénység jellemzi: a harminchat családból csak hét személy rendelkezik állandó, fizetett munkahellyel. Ezen kívül a családoknak két módjuk van jövedelemhez jutni: egyrészt az iskolázott gyerekek után kapott pénzösszeg, másrészt pedig a polgármesteri hivatal által kiutalt szociális segély képezi a keresetet. A kormánynak az a határozata, mely szerint csak az iskolába járó gyerekek számára biztosít gyerekpénzt, részben az analfabetizmus felszámolását célozta meg. A fiatalvi cigányok esetében azonban az iskolázatásnak egyedüli motivációja csak a gyerekek után kapott jövedelem. De az sem ritka, hogy ruházati cikkek hiányában nem mehetnek iskolába a cigánygyermek, vagy pedig előfordul, hogy az anya kabátjával és cipőjével a gyerekek ruházkodnak.

Sok családfenntartó – és ez által a családjához tartozó két-három nemzedék is – annyira az aktív társadalom peremére szorult, hogy jövője kizárólag a szociálpolitikai intézkedések függvényeként képzelhető el. Hátrányos helyzetüket csak tovább súlyosbítja a munkához való viszonyuk: amikor munkába állnak, etnikai hovatartozásukra és szociális körülményeikre hivatkozva igyekeznek pénzhez jutni, és ez végül a munkaviszony megszűnéséhez vezet.<sup>6</sup>

További negatív következményekkel jár a gazdasági stratégiák teljes hiánya, és az a magatartásuk, hogy újabb lehetőségek felkutatása helyett a minimális létfenntartásra rendezkednek be. Közismert, hogy egyes cigány csoportok gazdasági integrálódásának módja éppen a „láthatatlanság stratégiájában” áll,<sup>7</sup> melynek alkalmazása biztos jövedelmet garantál. A fiatalvi cigányok viselkedésmódjában éppen az etnikai hovatartozás hangoztatása kerül előtérbe, de azzal nem számolnak, hogy a piacgazdaságban a munkaviszonyokat nem szociális irányelvek vezérlik.

A kolónia lakói a külföldre irányuló munkamigrációban sem tudnak részt venni. Ennek legfőbb oka: a szükséges kapcsolati, valamint az anyagi tőke hiánya, melyek nélkülözhetetlenek az útlevél beszerzéséhez és a kiutazáshoz. A romániai cigányok – főként, akik a nyugati országokba mennek dolgozni vagy koldulni – ezt az állapotot legtöbbször kölcsönökkel szokták kiküszöbölni (Vajda–Prónai 2000.). A kutatott mikroközösségen belüli cigányok mindegyike ugyanazon sorsközösségben él, ezért a kölcsönkérés/adás egyáltalán nem gyakorolt. Annak ellenére, hogy szinte mindannyian egyetlen nemzetségnek a tagjai, azaz szoros rokonsági háló fogja össze a közösséget, egymással szemben

6. A munkaadók megelégedik a le nem dolgozott bér előre kérését, és kerülik a patrónus-kliens viszony kialakítását.

7. A kifejezést Williams Patrick használta a párizsi kelderások munkamódszereinek elemzésekor (lásd Prónai 2000. 185.).

mutatott bizalmuk sem tenné lehetővé a kölcsönöket. A falusi üzletekben viszont a vásárlás többnyire hitelre történik, ezért a gyerekpénz és a szociális segély osztásakor az összeget haza sem viszik, hanem először leróják tartozásait. Az adósságok minél hamarabbi törlesztését a tulajdonosok szabta feltételek ösztönzik: késleltetett fizetés esetén az illető nem juthat többé termékekhez. Kritikus időpontokban előre eladják munkaerejüket, oly módon, hogy a napszámot igénybe vevő gazdától ételmezt vagy pénzt kérnek kölcsön. Az elkötelezett cigányok munkájuk elvégzésekor már nem jogosultak bérezésre, ez leggyakrabban az adósságok törlesztését jelenti. Az ilyen életformát tanúsító csoportok kiszolgáltatottságát tovább növeli az a tény, hogy nem képesek a krízishelyzetekben bevethető alapok felhalmozására (Szabó 2004. 134.).

Mivel nincs állandó foglalkozásuk, a napszakaszok tagolása esetleges, nem fektetnek hangsúlyt a munkavégzés és pihenés arányos beosztására. Ha nem adódik alkalom napszamos munkára, idejük legnagyobb részét otthon töltik. Gyakorlatilag ez kihasználatlan, holt időnek számít, ugyanis egyetlen család kivételével – akik lábtörlőket fonnak – semmilyen kézműves mesterséget nem ismernek. Az egykoron jó bevételi forrást biztosító téglavető és -égető munkát ma már senki nem műveli, amit kizárólag a gyártási technika elfeledésével magyaráznak. Némelyik férfi halászattal foglalkozik, a zsákmányt elfogyasztja a család, vagy pedig a faluban pénzért értékesítik. Szociálisan hátrányos helyzetűre, valamint a munkaerő-piaci szegregáltságukra hivatkozva ragaszkodnak az állami támogatásokhoz. A társadalmi segílyt csak bizonyos óraszámú közösségi munka teljesítése után kapják. Ennek teljes mértékben tudatában vannak, azonban legtöbbször nem veszik figyelembe a felszólításokat, hiszen az összeg folyósítását állami kötelezettségnek tartják. A mulasztások, valamint az adminisztratív-bürokratikus nehézségek miatt elmaradó pénzösszeget vehemensen követelik. Gazdasági helyzetüket az is súlyosbítja, hogy totális passzivitást tanúsítanak minden foglalkozás iránt, s megelégszenek jogaik követelésével.

## 5. Érdekvizonyok

Fiatfalva térszerkezetét tekintve nem nevezhető homogén településnek, az egység megbomlását éppen Kárahegye okozza. Periferikus elhelyezkedése miatt a lakosoknak szinte nincs is betekintésük az ott zajló eseményekbe. A kereskedelmi egységek és a kocsmák használatában nem figyelhető meg szigorú elkülönülés, de a különböző etnikumoknak egy asztalnál való közös italfogyasztása ritka esemény. A templomlátogatás alkalmával egyazon térbe kényszerülnek mind a cigány, mind a magyar református/unitárius hí-

vek, s nem egy esetben ezt a szituációt az utóbbiak kényszerként élik meg. Annak ellenére, hogy a kárahegyiek élettere szigorúan elkülönül a település többi részétől, elkerülhetetlenek a mindennapos találkozások. A faluban és kiváltképpen a kolóniában élő romák viszonyait négy kategóriával kapcsolatosan vizsgálom. Annak függvényében, hogy az éppen zajló interakciókban kiknek az érdekei érvényesülnek, ezek a találkozások egészen változatosak lehetnek. A találkozások két nemzet (magyar és cigány) tagjai között történnek, románokkal csak a rendőrségi ügyeik folytán kerülnek kapcsolatba. Az említett négy kategória közül elsőként a romáknak a faluközösséggel szembeni viszonyukat tárgyalom, ezt követően az egyházzal, az adminisztratív egységekkel és a civil szférával történő találkozásokat vizsgálom.

5.1. Az egyén viselkedési módját szocializációja során a közvetlen környezetéből érkező hatások nagyban determinálják, ezek személyekkel és bizonyos szituációkkal kapcsolatos előítéleteket is kitermelnek. Ezért amikor adott közösségen belül az egyének közti kooperációt vagy éppen az elhatárolódást vizsgáljuk, szükséges figyelemmel követni a lokális szféra legjellemzőbb vonatkozásait. Jelen esetben egy kisebb csoportnak a *faluközösség* tagjaival fenntartott kapcsolatait és a két közösség egymással szembeni viszonyulását elemzem. Annak ellenére, hogy mind a magyar, mind pedig a cigány lakosok egyazon faluközösség tagjai, radikálisan eltérő kulturális értékeket képviselnek. A két etnikum pillanatnyi szembenállását egy folyamat eredményeként kell értékelnünk, és szükséges figyelmet fordítanunk azokra a sajátosságokra, melyek a szembenállásához vezettek. Az etnikai alapon történő megkülönböztetésen túl azokat az időbeni történéseket vizsgálom, melyek a cigányok számbeli növekedésével jelentkeztek.

Fiatfalván – mint bármely más erdélyi faluban – uralkodó a vagyon szerinti rétegződés, valamint a státusokra épülő presztízs. Egyetlen olyan kirívó esetről sincs tudomásunk, mely megbolygatná a falu mindennapjait; a településen belül az egyéneket sűrű kapcsolatháló integrálja, amelyek legtöbb esetben a fenti értékek mentén szerveződnek. A két etnikus közösség szinte egyetlen pontban sem érintkezik, így esetükben szinte nem beszélhetünk kapcsolatokról. Az elsődleges morális szabályokat megfogalmazó kis- és nagy családok, valamint a vérségi kötelekekre épülő szélesebb körű (úgynevezett) belső pozícióközösségek<sup>8</sup> szigorú etnikai homogenitást mutatnak. A magyarok és

8. Fél Edit szerint az emberi társadalmakat három olyan közegre oszthatjuk, amelyek integrálják az egyént: belső pozícióközösségek, külső pozícióközösségek, és akcióközösségek (Fél 2001. 324.). A továbbiakban részletesen tárgyalom a cigányoknak az első két kategóriával szembeni viszonyukat. Mivel szinte kivétel nélkül elhatárolódnak a közösségi eseményektől, nem csatlakoznak a többi lakost tömörítő egyesületekbe, klikkekbe, lényegében a település szintjén szerveződő akcióközösségekkel nem tartanak fenn kapcsolatokat.



cigányok párválasztási szokásai eltérőek, és a házasság intézménye is más-más princípiumok alapján szerveződik. A magyar lakosság körében is talá-lunk többszörösen hátrányos gazdasági-társadalmi helyzetben élő családokat, akik életmódja hasonló a kárahegyi cigányokéhoz, ám a két etnikum tag-jai akkor sem kötnek házasságot, ha vagyoni alapjaik azonosak. A magyarokat és cigányokat tehát semmilyen rokoni kötelék nem kapcsolja egymáshoz, és ezen túlmenően barátság sem létezik a két etnikum között.

Az együttélés második lépcsőfokának tekintett külső pozícióközössé-geket általában nem a homogenitás jellemzi, már csak a térbeli elhelyez-kedés miatt sem (Fél 2001. 324.). A magyarok és cigányok által lakott te-lepülésrészek szigorú elkülönülése következtében – a falvakban oly fon-tos – szomszédsági viszonyok sem alakultak ki. A találkozásokra csak a nyilvános szférában kerül sor, ilyenkor viszont a kapcsolatokat a cso-port/egyén hovatartozása uralja (Oláh 1996. 185.). A jelenlegi viszonyok nem alkalmasak az intenzívebb kooperációra, ugyanis sem családi össze-jövetel, sem a mindennapos szükségletek kielégítése révén nincsenek különösebb hatással egymás életvitelére, mi több, elhatárolódnak a másik féltől. A különbségek kinyilvánításakor az etnikai jegyek és a cigányokra vonatkozó sztereotípiák kerülnek előtérbe. A többségi lakosok ellenszen-vét a cigányok fokozatos betelepődése során szerzett negatív tapasztala-tok táplálják, ezért fontosnak tartom ezt az időbeni folyamatot vizsgálni.

Az előzőekben tárgyaltak alapján látható, hogy az államosítást megelő-ző periódusban – jelenlegi létszámukhoz viszonyítva – kevesebb cigány la-kosnak sikerült bekapcsolódnia a falu gazdasági életébe. A kollektív gazdasá-gok és állami vállalatok által kínált munkalehetőségek a cigányoknak prob-lémamentes megélhetést biztosítottak, a gazdasági válság azonban kritikus állapotba juttatta őket. A földek visszaszolgáltatásának időszakában Fiafalva lakosainak nagy része a székelykeresztúri üzemekben dolgozott. A sorozatos elbocsátások e falu lakóit is kedvezőtlenül érintették, egyesek szá-mára csak az agrárium jelenthette a megoldást.

Mivel a parlagon hagyott, műveletlen föld a tulajdonos negatív megíté-lését idézte elő, az üzemekben dolgozó (ingázó) fiatalabb falusiak a letöltött munkaidő után kénytelenek voltak ellátni a mezőgazdasági teendőket is. A kezdeti szakaszban többnyire cigány bérmunkát vettek igénybe kapáláskor, szénagyűjtéskor, burgonya-betakarításkor és egyéb munkafázisokban. So-kan nem tudták mindkét (gyári–földművelő) foglalkozási kört párhuzamo-san végezni, kénytelenek voltak valamelyik mellett dönteni. A mezőgazda-ságot választó családok maguk végezték az előkészítési és betakarítási mun-kákat, nem vettek igénybe bérmunkát, ugyanakkor a gépi munkálatok

magas ára miatt egyre nagyobb telkek parlagosodtak el. Közvetett módon ugyan, de a napszámos munkából élő cigányok számára ezek a folyamatok a munkalehetőségek megszűntét jelentették.

A magyar lakosság és a cigányok közti viszony azzal is romlott, hogy az utóbbiak a napszámoság megszűnését ellenséges magatartásként érzékelték. A feszültséget csak tovább növelte az etnikumok politikai síkon való elkülönülése. A 2000. évben zajló helyhatósági választások alkalmával a két etnikum egymással versenyben levő jelöltek mögé sorakozott fel<sup>9</sup>, és a magyarok jelöltje veszített. A cigánykolónia lakóinak szavazatai az összszavazatokhoz viszonyítva nem nyomtak sokat a latban, a falusi magyarság mégis őket tette felelőssé a nem óhajtott személy sikeréért. A választásokat követő időszakban általánosak lettek a nyilvános szóváltások, utcai és kocsmái fenyegetések, lökdösődések. Bár az ellentétek többnyire a fiatalabb magyarok és a cigány férfiak között zajlottak, a konfliktus egyértelműen etnikai jelleget kapott. Az esetek többségében a szidalmazások akkor érték a cigányokat, amikor egyedül voltak jelen számukra idegen térben, ilyen esetekben a cigányok sosem keresték a fizikai kontaktust. Nagyobb összeütközésekre valószínűleg azért nem került sor, mert egy-egy ilyen helyzetben soha nem volt jelen mindkét részről nagyobb csoport, akik felvállalhatták volna a verekedést. 2004-ben újabb választásokat tartottak, melyek során már nem volt észlelhető ennyire szélsőséges elkülönülés, de a falu lakói közti konszenzusról még mindig nem lehet beszélni.

A cigányok gyarapodását és illegális tevékenységét a falvak lakói elítélik, ezért minden lehetséges alkalmat megragadva elhatárolják magukat a cigányoktól, a kulturális sajátosságok, a társadalmi, gazdasági, etikai és morális különbségek szegregációt eredményeznek. Némely fiatfalvi gazda véleménye szerint még a napszámosmunkára sem érdemesek. Természetesen a munkafolyamatokból való kimaradásuknak elsősorban gazdasági okai vannak, de a roma lakosok is úgy értelmezik, hogy a magyarok inkább parlagon hagyják földjeiket, mintsem igénybe vegyék a cigányok munkaerejét. A faluban működtetett széncsomagoló műhely (farkaslaki) tulajdonosa – aki a beruházást azért végezte ebben a faluban, mert itt nagy a munkaerő-kínálat – szívesebben alkalmaz magyar munkásokat. Tapasztalatai szerint nagyobb biztonságot jelent számára, ha nem cigányokkal dolgoztat.

A mezőgazdasággal foglalkozó falusiak és az idegen beruházó előítéleteiknek adnak hangot, amikor cigány munkaerőt vonnak be a termelésbe. El-

9. Pontosítanám még egyszer, hogy a székelykeresztúri polgármesteri tisztségért folyt a küzdelem, amely város szavazópolgárainak számítanak Fiatfalva lakói is.

mondható, hogy a magyar–cigány gazdasági kapcsolatokat legtöbb esetben társadalmi megfontolások vezérelnek, azaz a tranzakciókban nemcsak gazdasági, hanem kulturális szabályok is érvényesülnek (Oláh 1996. 233.). A munkaerőpiacról való kirekesztés egyértelműen a szegregáltság érzetét kelti a romákban. A kolónia lakói közül csak egy személy, Rózsa néni állította, hogy jó viszonyban van a falu összes lakosával. Ő sem végez semmilyen munkát, így legtöbbször a faluban koldulva szerzi meg ételét. A jelenlegi konfliktusos állapotot az időben felhalmozott negatív tapasztalatok generálták. A cigányok életmódja, melyet a lakosok messzemenően elítélnek, semmi esélyt nem biztosít a pozitív irányba történő elmozdulásra, ezért stratégiaváltás nélkül továbbra is kérdéses marad a fiatal generáció esélyeinek javulása.

5.2. A falusi társadalmakban az egyház és hívek közötti intézményes viszony befolyással van a mindennapok történéseire. A vallásgyakorlás intenzitása egyénenként változó, de az egyháznak integráló és kontroll szerepe van. Egy kisközösségben elmarasztalnak valakik, ha nem teljesíti az egyénekre háruló kötelezettségeket; a hitélet mellőzése és a szakralitás valamilyen formában való megtagadása periferikus létformához vezet, az illetőt deviánsnak minősítik, és egyre inkább beszűkítik aktivitási területét. A közösségi kontroll befolyásolja a hasonló magatartású egyének életstratégiáját: kiközösítik vagy kooperációra készítik, és ezzel mintegy helyreállítják az egyensúlyt. Az együttélés azonban problematikusává válik, ha egy nagyobb csoport helyezkedik a falusi normával szembe, és nem tesz eleget a legalapvetőbb morális elvárásoknak sem. Ha egyik csoportnak sem sikerül, hogy elfogadtassa normáit, a felek közti viszonyt állandó feszültség jellemzi.

A vallási-hovatartozás összetett kérdés, tudva azt, hogy a cigányoknak egyházi szertartásos gyakorlatuk esetleges. Általános érvényű, hogy külsőségekben, a szertartások rendjén közelednek az egyházhoz, de tételes tanításait, elveit nem interiorizálják (Kotics 1999. 78.). A fiatal cigányok és az egyház közötti viszonyban is az érdekorientáltság a domináns tényező. Amennyiben a periodikus templomlátogatás semmilyen anyagi juttatással nem jár, de még társadalmi presztízsük sem gyarapszik, nem vesznek részt az istentiszteleteken. A fennebb említett etnikai ellentétek is magyarázzák a cigányok távolmaradását a többségi magyar lakosok birtokolta szakrális tértől, ezért a hitgyakorlatuk kimerül az emberi élet fordulópontjai köré szervezett egyházi szertartásokban. Házasságkötéskor nem mindegyikük érzi szükségesnek az egyházi szertartást, egy fiatal családnak az egyházzal akkor történik meg az első kontaktusa, amikor elsőszülött gyermekük keresztelésére kerül a sor. Természetesen a temetés az a másik momentum, amikor igénybe veszik, illetve elvárják az egyház nyújtotta szertartást.

Fiatfalván az unitárius–református együttélés példaértékű, ugyanis a két felekezet megegyezés alapján (1726-tól) egyazon templomot használja. A romáknak az egyházi életbe való beilleszkedése annál is inkább problematikus, hogy már eleve egy ideális együttélési modellnek kellene megfelelniük. Az elvárásoknak viszont nem tehetnek eleget, ha a cigányok legnagyobb hányada csak csomagosztáskor megy el a templomba. Mind az unitárius, mind a református hittételek elítélik az anyagiasságra épülő vallásgyakorlást, s a romáknak ezt a készségét inkább a szektásodáshoz érzik közelebbinek.

Attól függetlenül, hogy unitárius vagy református felekezetűnek vallják magukat, a cigányokkal szembeni elhatárolódás megmarad. Az elégedetlenségüket a párbeszéd beszüntetésével, az ülésrendben való elhatárolódással, és végül a szertartásokról való kimaradással teszik nyilvánvalóvá. A gyerekek konfirmáltatása egy másik fontos konfliktusgeneráló momentum. Ebben a szertartásban a kárahegyiek csak szórványosan vesznek részt, ezért jelenleg nagy számú konfirmálásra köteles cigánygyerek van. Részben a magas létszámuk, részben pedig a többségi magyar hívek bizonyos szintű tartózkodása miatt az egyházi vezetők köztes megoldásként a roma gyerekeknek külön időpontot jelöltek meg. A döntés az etnikum körében a szegregáltság érzetét erősítette fel, és ellenreakcióként továbbra sem hajlandók részt venni a konfirmáláson. A gyerekek csak a karácsonyi ajándékozáskor mennek el templomba. Mi több, az egyházi adó fizetését is feltételként a csomagosztáshoz kötik. Mindaddig, amíg számukra a hitgyakorlást nem érzelmű, hanem pragmatikus (anyagi) motiváltság vezérli, egyértelmű, hogy nem tesznek eleget a többi egyháztag elvárásainak, így egyházi integrálásukra semmi esély.

5.3. A vizsgált etnikai csoport képviselői és a helyi közigazgatási szervek között folyamatos kapcsolattartás létezik. Ez a viszony is a jutalékok állandó igénylésében/juttatásában merül ki. A szociális támogatási program és a cigányok elvárásai közti eltérések miatt nem beszélhetünk a felek közti egyetértésről, így a mikroközösségnek az adminisztratív egységekkel szembeni elégedetlensége a legszembetűnőbb. A vizályt gerjesztő legfőbb tényező a szociális segélyek kiosztása körül támadó vita. De további feszültségekre ad okot a helyi politikai elit velük szemben mutatott érdeklődésének változása is. Általában ez a viszony két véglet, a fokozott figyelmesség, vagy pedig az érdektelenség formájában nyilvánul meg. A második mandátumát teljesítő polgármestert Kárahegye roma lakosai mindkét alkalommal támogatták. A kampányok során a cigányok kivételes figyelemben részesedtek: gyűlésekben vehettek részt, véleményüket hangoztathatták, a jelöltek látogatásokat

tettek a kolóniában. Ilyenkor mindenki ételt és italt fogyaszthatott, továbbá járdát és vízhálózatot, szociális lakásokat ígértek nekik. A teljesítések elmaradása feszültségeket szült, s mindennaposá váltak a követelözések.

Sajátos módon párhuzamot teremtenek az ország gazdasági állapota és tulajdon válságos életkörülményeik között. A közbeszédből kölcsönzött formulák segítségével Románia piacgazdaságának rendkívüli törekenységét a korrupt politikai elit ügyködésével magyarázzák. Ezt a diskurzust alkalmazzák a helyi közigazgatás képviselőire is, és a jelenkori hátrányos helyzetükért a köztisztviselőket teszik felelőssé. A hivatalos szervekkel létesített kapcsolataik szinte kizárólag a szociális segélyek kérelmezésének/követelésének céljából jönnek létre. Állami támogatásban a családok létszáma, egyéb jövedelmeik és a kifejtett szociális munka függvényében részesednek, ehhez azonban csak úgy juthatnak hozzá, ha az adott feltételeket teljesítik. Mindezek ellenére a cigányok legtöbbször nem vesznek részt a munkaalkalmakon, ugyanis a pénzösszegre való jogosultságukat nem hozzák kapcsolatba a szociális a köteleességeikkel.

A cigány közösség és az államigazgatás helyi reprezentánsai közti kommunikáció kevés alkalommal zárul eredményekkel. Benyújtott panaszaiakra nem érkeznek válaszok, vagy ha igen, ezek nagy hányada elutasító. A cigány családok a törvény által előírt feladatkörük teljesítése nélkül szeretnének a pénz birtokába jutni. Annak reményében, hogy megoldódik az évente elmaradó pár hónapos segély folyósítása, panaszlevelet jegyeztettek be a megyebírónál. Ettől az intézménytől is elmaradt a visszajelzés, emiatt az egész állami adminisztrációt a cigányság elleni összeesküvő rendszerként jellemzik. Számukra teljesen elfogadhatatlan az adminisztráció döntése, miszerint a város tisztasága és az oktatás prioritást jelent a szociális segélyekhez viszonyítva. Elégedetlenségüket tovább fokozza az is, hogy a járda építésének ígértét kis mennyiségű kavics elhintésével oldották meg, szóba sem került a lakásépítés, valamint nem építették meg a beígért (külföldről finanszírozott) ivóvízhálózatot sem.

A hivatalos szférával történő kommunikáció sajátossága, hogy nem mindenki számára egyaránt hozzáférhetőek az információk, nem létezik az ezek hitelességére vonatkozó ellenőrzési lehetőség, de igény sem, ezért a forgalmazott hírek sok esetben rendkívül pontatlanok és ellentmondásokak.<sup>10</sup> A torzítások legfőbb oka a szóbeli úton terjesztett, a másodkézből származó híresztelések helytelensége. Az esetleges valótlanosságok számos

10. Egyik beszélgetésünk alkalmával szinte összeverekedtek azon, hogy ki milyen híreket tudott a szociális segélyek osztásának időpontjáról.

alaptalan követelést is szűlnék, s a kérdéseikre nem érkező válaszok egyre inkább felerősítik a hatóságokkal szembeni ellenérzéseket. Ellenszenvüket sajátos módszerek bevonásával igyekeznek kinyilvánítani. A polgármester az egyik fő célpont, ezért több cigányasszony is ráolvasást végzett, átkot mondatott, és halálos ellenségnek nyilvánította ki. Ő – ezekre a praktikákra hivatkozva – felfüggesztette kapcsolatait a cigányokkal. A két fél kommunikációs módszereinek teljes kontrasztja evidensnek tűnik, és vajmi kevés esélye van a cigány csoportnak arra, hogy a saját gyakorlatát hatékonyan tudná érvényesíteni a modern kommunikációs helyzetekben.

A felsorolt intézmények mellett még az iskola is egy olyan intézmény, amellyel ellenséges viszonyban vannak a kárahegyi lakosok. Annak ellenére, hogy a faluban csak magyar nyelvű tanintézmény létezik, a cigánygyerekeket külön osztályokba tömörítették. Ez a gyakorlat nem egyedi a román oktatási rendszerben, de minden tapasztalat azt mutatja, hogy a speciális cigány osztályok nem működnek nagy sikerrel (Biró–Bodó 2002. 151.). A kolónián belül nagyfokú analfabetizmus tapasztalható, becslések szerint a lakosok húsz százaléka ismeri a betűket. A szülők elégedetlenségét a tanügyi káderek hozzáállása váltja ki: hibásnak tartják a pedagógusokat azért, hogy a gimnazista gyerekek még nem tudnak írni. Tiltakozásképpen többen a székelykeresztúri iskolákba íratják gyerekeiket. Az oktatással szembeni elégedetlenségüket az is táplálja, hogy a tanügyi káderek nagy része a faluközösségből kerül ki, akikkel már eleve konfliktusos a viszony.

5.4. Az erdélyi cigányság súlyos gazdasági helyzetére több nyugati államban működő alapítvány felfigyelt, és ezek az egyes kisközösségek valamilyen szintű rehabilitációjának céljával folyamatos segélyezésben részesítik a cigányokat. A kilencvenes évek elejétől a fiatfalvi cigányság több civil szervezettel állt kapcsolatban, amelyek magukra vállalták a külföldről érkező segélyek menedzselését.<sup>11</sup> A Hollandiából és Svájcban származó pénzbeli támogatásokat egy (a nevét többször megváltoztató) székelykeresztúri alapítvány kezelte. A szervezet kezdeti tevékenysége kielégítőnek tűnt, hiszen a cigányok havonta részesedtek alapélelmiszereket tartalmazó csomagokban és ruházatban. Sőt, egy egy hektárnál nagyobb területet is megvásároltak, amelynek gépi megmunkálását teljesen fedezték, a terményen pedig a kolónia lakói osztoztak. A segélyezéshez szükséges anyagi fedezetet biztosító svájci alapítvány a telep vízhálózatának kiépítését is tervbe vette.

11. Az interjúk során elhangzó személyek és szervezetek neveit nem tüntetem fel, csupán tényszerű adatok közlésére szorítkozom.



Idővel az elvárások fokozatos növekedése és a szolgáltatások látványos csökkenése a cigányság és az alapítvány vezetője közti konfliktusos helyzet kialakulásához vezetett. A holland adományozók látogatása és nyilatkozata, miszerint újabb pénzüsszegeket küldtek a vízvezetésre – melyből a lakók nem részesedtek –, tovább fokozta az indulatokat.<sup>12</sup> Utólagos elemzések alapján nyilvánvaló, hogy minden olyan program, amelyet a romák megsegítésére szerveznek, kudarcot vall, ha a célcsoportot nem vonják be az előkészítés, a termelés és elosztás fázisába. Hiábavaló a sikeres projektmenedzsment, mert a számukra idegen terveket, a cigányság előbb vagy utóbb nem vállalja (már) fel (Bíró 2001. 208.). Kárahegyén a vízhálózatot csak részlegesen építették ki, a földművelés egy éve teljesen szünetel, de a cigányok igényelik a terményeket, hiszen úgy tartják, az alapítvány kötelessége a munkálatok elvégzése. A támogatás menedzselését felvállaló civil szervezet a cigányokkal szemben hatalmi viszonyt alakított ki. Hitelessége és kontrollszerepe mindaddig megőrződött, amíg az alárendelt fél számára rendszeresen élelmiszereket tartalmazó csomagokat biztosított. Azáltal viszont, hogy (vallomások szerint) egyre nagyobb összeget vont ki a segélyprogramból – mígnem teljesen megszűnt a támogatások folyósítása –, végképp ellenőrizhetetlenné vált a program, és a fizikai bántalmazás ígérete miatt megszűnt a felek bármilyen jellegű kapcsolattartása.

## 6. Összegzés, következtetések

Kutatásom során a legnagyobb kihívást a cigányok gondolkodásmódjának megértése jelentette. A falu lakói valamint az adminisztratív és gazdasági egységek képviselői nem veszik figyelembe a romák kulturális sajátosságait. A rendszeres termelőmunkát megtagadó viselkedésmóddal – amely egyedüli lehetősége a decens életkörülmények biztosításának – a többségi magyar lakosság nem akar azonosulni. A nagy szegénységben élő családok lopási praktikái további ellentéteket generálnak. A mindenkori nyomor, amelyben Kárahegye lakói élnek, nagyrészt a mértéktelen passzivitásnak a számlájára írható. Viselkedésük, hétköznapi magatartásuk mentalitásukban mélyen ágyazott, így az általam passzív hozzáállásúnak nevezett életmód számukra ugyanannyira természetes, mint a falu magyar lakosainak a gazdasági termelés szükségessége.

12. A cigányok legnagyobb hátránya, hogy nem tudták megértetni magukat a holland finanszírozóval. A tolmács szerepét az alapítvány vezetőjének lánya töltötte be, ezért biztosak abban, hogy a reális problémákról a fordításban szó sem esett.

A saját magukról alkotott képből teljesen hiányzik egy esetleges semleges fél véleményének érvényesítése. Amit magukról akarnak elmondani kívülálló személyeknek, az kétségkívül szociális helyzetükkel van összefüggésben. Szegregáltságukat egyedinek tekintik, és hevesen kérik, hogy lehetőleg határon túli szórással rendelkező tévécsatorna tegye közzé kiszolgáltatottságukat. Egy esetleges riportban viszont csak hatósági visszaélésekről hajlandóak nyilatkozni. Annak ellenére, hogy a beszélgetések során kivétel nélkül erős cigányidentitást vállaltak fel, bevallásuk szerint a népszámlálás alkalmával többen is magyarként tüntették fel magukat. Ez a gesztus a hétköznapi életvitelükkel ellentétes, s egyrészt a negatív megkülönböztetés leküzdését célozza meg, másrészt pedig azt tükrözi, hogy az etnikai hovatartozás és nyelvhasználat számukra nem különül el elég világosan.

A mindenki által ismert, köztudatban forgalmazott cigánykép előttük sem ismeretlen, sőt, bizonyos szituációkban a diskurzusuknak részét képezi. A negatív töltetű formulákat a magyarok által ellenük végrehajtott cselekedetek kapcsán fogalmazzák meg: „úgy csinál, mint egy cigány” ('hazudik', 'lop'), „cigányból pap nem lesz” ('nem jó semmire', 'nem tartja be szavát'). Identitásukat tükrözi az évente megszervezett (kizárólag roma részvételhez kötött) cigánybál is. Mindezek mellett az értékítéleteket tartalmazó sztereotípiákat a beszélők soha nem vonatkoztatják saját személyükre. Az ellentétek kinyilvánításakor a hangsúly nem főként egyénekre, hanem egy másik etnikumra, a magyarságra tevődik.

Az egyes csoportokkal, gazdasági és állami intézményekkel szembeni magatartásuk folyamatos konfliktusokat eredményez. Ha a közeledésmódjukat és a követelményeiket vesszük alapul, egyértelmű, hogy kilátástalan egy konszenzus valamikori kialakulása. Erdélyben számtalan példa van arra, hogy a romák az általános passzivitás helyett könnyen elsajátítható kézműves termelésbe kapcsolódtak be, amely megszüntette a függőségi viszonyt, és tisztességes megélhetést biztosított. A hasonló próbálkozás Fiatfalván kudarcot vallott: a holland és svájci támogatásból finanszírozott mezőgazdasági kezdeményezés részben a cigányok, részben pedig az ügyvitelt magára vállaló alapítványi irányítás miatt teljesen leállt, így a kolónia lakói nem tesznek mást, mint az államilag támogatott szociális programoktól várják a megoldást. Amennyiben a fiatalabb generáció részéről nem történik meg egy gyors stratégiaváltás, végképp terheessé válik a faluval való együttélés.

**Irodalom**

ACHIM, Viorel

2001 *Cigányok a román történelemben*. Budapest

BÍRÓ András

2001 Autonómia és jövedelem. In: Glatz Ferenc (szerk.): *A cigányok Magyarországon*. Budapest, 205–215.

BÍRÓ A. Zoltán – BODÓ Julianna

2002 Öndefiníciós kísérletek helyi környezetben. In: Bodó Julianna (szerk.): *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. Csíkszereda, 137–169.

BÍRÓ A. Zoltán – OLÁH Sándor

2002 Helykeresők. Roma népesség székelyföldi településeken. In: Bodó Julianna (szerk.): *Helykeresők? Roma lakosság a Székelyföldön*. Csíkszereda, 13–49.

DERZSI Domokos

2001 *Fiatfalva*. (Falufüzetek 10.) Székelyudvarhely.

FÉL Edit

2001 A magyar népi társadalom életének kutatása. In: Hofer Tamás (szerk.): *Régi falusi társadalmak. Fél Edit tanulmányai*. Pozsony, 323–370.

HALLER István

1999 Hadrév – hat év után. *Korunk* X/9. 33–41.

KOTICS József

1999 Integráció vagy szegregáció. *Korunk* X/9. 75–83.

OLÁH Sándor

1996 Cigány–magyar kapcsolatok. In: Gagy József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. Csíkszereda, 181–195.

1996 Gazdasági kapcsolatok cigányok és magyarok között. In: Gagy József (szerk.): *Egy más mellett élés. A magyar–román, magyar–cigány kapcsolatokról*. Csíkszereda. 225–247.

2004 A fiatfalvi földhasználat 2003-ban. In: Uó: *Falusi látleletek (1991–2003)*. Csíkszereda. 139–152.

PRÓNAI Csaba

2000 A cigány közösségek gazdasági tevékenységének kulturális antropológiai megközelítése. In: Kemény István (szerk.): *A romák/cigányok és a láthatatlan gazdaság*. Budapest. 176–198.

SZABÓ Á. Töhötöm

2004 Kizárás vagy befogadás? Cigányok és magyarok az informális gazdaságban. *Székelyszó* VIII/9. 122–144.

VAJDA Imre – PRÓNAI Csaba

2000 Romániai romák Magyarországon: koldusok, kereskedők, munkások. *Mozgó Világ* 10. 101–104.

### **Források**

WLISLOCKI Henrik

1887 Az erdélyi cigányok húsvéti szokásai. *Vasárnapi ujság* XXXIV/15. 217–218.

1888 Az erdélyi sátoros cigányok nemzetségi és családi viszonyai. *Vasárnapi ujság* XXXV/37. 611–613.

1889 Az erdélyi sátoros cigányok karácsonyi és új-évi szokásai. *Vasárnapi ujság* XXXVI/1. sz. 7–8.



## Cuprins

Prefață ..... 5

### **Peti Lehel**

Sate înfrățite și turism rural. Scenele construirii identității locale ... 7

### **Jakab Albert Zsolt**

Constituirea memoriei legată de revoluția din 1848–49 în Cluj .... 29

### **Kocsis Mónika – Pete-Komáromy Sára**

Crize identitare și exprimarea lor pe site-ul Disputa ..... 47

### **Bokor Zsuzsa**

Corpul prostituatei – mijloc al autolegitimării medicilor  
în perioada interbelică în Cluj ..... 65

### **Ilyés Sándor**

Experiența călătoriei în Ungaria.  
Analiza unui jurnal din Nicorești ..... 101

### **Kovácsné István Anikó**

Reflexii sociale asupra operei artistului popular  
Máthé Ferenc din Vârghiș ..... 125

### **Kinda István**

Ocupații tradiționale și strategiile economiei de piață  
într-o comunitate de țigani din zona Trei Scaune ..... 147

### **Miklós Zoltán**

Segregare și pasivitate în relațiile maghiaro-țigane. .... 171

## Content


Foreword .....	5
<b>Peti Lehel</b> Twin Settlements as Scenes of Rural Tourism and Identity-construction .....	7
<b>Jakab Albert Zsolt</b> Constructing the Memory of the 1848–49 Revolution in Cluj .....	29
<b>Kocsis Mónika – PETE-KOMÁROMY Sára</b> Identity-crises and their Symbolic Expression on the Disputa Website .....	47
<b>Bokor Zsuzsa</b> The Prostitute’s Body as a Self-legitimizing Means for Medical Power in Interwar Cluj .....	65
<b>Ilyés Sándor</b> The Experience of a Trip to Hungary in Romanian. The Analysis of a Nicorești Diary .....	101
<b>Kovácsné István Anikó</b> Social Reflections in the Work of Woodcarver Máthé Ferenc from Vârghiș .....	125
<b>Kinda István</b> Traditional Crafts and Profit-oriented Life-strategies. Income Techniques in a Gipsy Community from Trei Scaune Region .....	147
<b>Miklós Zoltán</b> Segregation and Passivity in Hungarian–Gipsy Relationships .....	171



## Tartalom

Előszó .....	5
<b>Peti Lehel</b> A testvérfalu-kapcsolatok mint a falusi turizmus és az identitásépítés színterei .....	7
<b>Jakab Albert Zsolt</b> 1848–1849 emlékezetének kialakítása Kolozsváron .....	29
<b>Kocsis Mónika – PETE-KOMÁROMY Sára</b> „székely sem leszek, olasz leszek marcobello” Identitásválságok és szimbolikus kifejeződések a Dispután .....	47
<b>Bokor Zsuzsa</b> A prostituált teste mint az orvosi hatalom önlegitimációs eszköze a két világháború között Kolozsváron .....	65
<b>Ilyés Sándor</b> Magyarországi élmények román nyelven. Egy szítási napló tanulságai .....	101
<b>Kovácsné István Anikó</b> Senki sem lehet próféta a saját hazájában? Máthé Ferenc vargyasi fafaragó életművének társadalmi reflexiói .....	125
<b>Kinda István</b> Tradicionalis mesterség és profitorientált életstratégiák. Jövedelemszerzési technikák egy háromszéki cigány közösségben .....	147
<b>Miklós Zoltán</b> „Cigányból pap nem lesz” Szegregáció és passzivitás a magyar–cigány kapcsolatokban .....	171
Cuprins .....	193
Content .....	194





## **Amprente 4.**

### **Tineri cercetători despre cultura populară**

Editat de Asociația Etnografică „Kriza János”

400162 Cluj-Napoca, str. Croitorilor nr. 15., tel.: +40 264 432 593

ISBN 973-8439-22-1